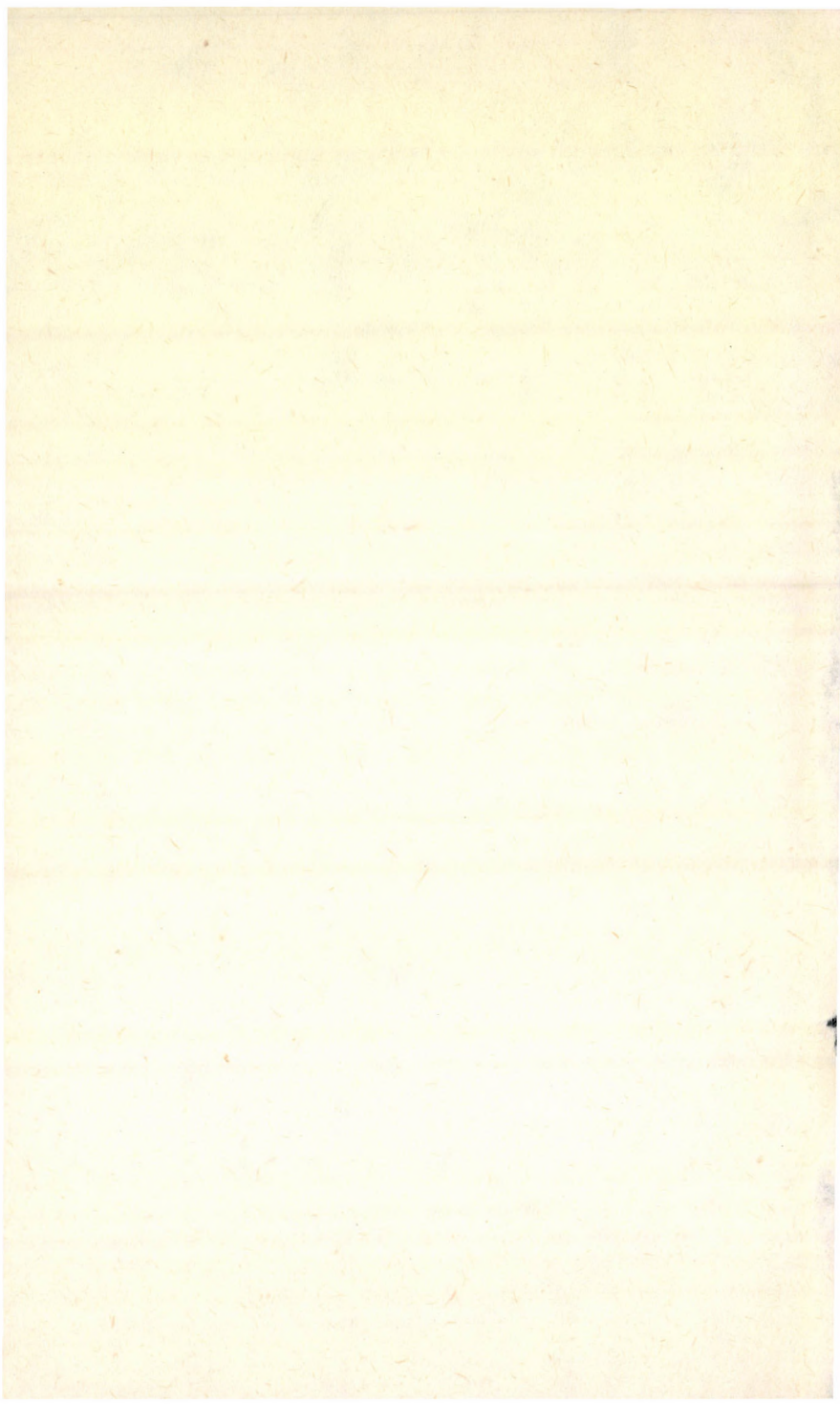

Bibliotheca
Comeniana
III

COMENIVS
ÉS
MAGYARORSZÁG

BIBLIOTHECA COMENIANA III.

BIBLIOTHECA COMENIANA III.

COMENIUS
ÉS
MAGYARORSZÁG

MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG
Sárospatak
1990

Sorozatszerkesztő:
dr. FÖLDY FERENC

Szerkesztőbizottság:
dr. CSORBA CSABA
dr. FÖLDY FERENC
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

A fényképeket készítette:
Magi Antal, a 16 – 17. kép Sipos István – Várady László
felvétele

Megjelentette a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG
Felelős kiadó: dr. FÖLDY FERENC

Készült a Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár
sokszorosító műhelyében, 1990 – ben, 500 példányban,
5 ív terjedelemben, B/5 formátumban
Felelős vezető: BÁNHIDINÉ BALSAI JOLÁN
ISSN 0237 – 6024

ELŐSZÓ

A Magyar Comenius Társaság kiadványának III. kötetével jelentkezőnk. A Bibliotheca Comeniana I. kötete annak az Orbis Pictusnak a hasonmása, melyet 1796-ban Szombathy János kollégiumi tanár készített elő kiadásra. A II. kötet tartalmazza Comenius sárospataki beköszönő beszédét és a Társaság alakuló ülésével kapcsolatos anyagokat (előadások, szervezeti és működési szabályzat stb.)

Jelen kötetünk közreadásával főleg arra törekszünk, hogy széleskörűen tegyük ismertté Társaságunk munkáját, tudatosítsuk törekvéseinket s társasági tevékenységünkre nyomatékosabban felhívjuk a hazai és nemzetközi közvélemény figyelmét. Nem titkolt fontos célunk az is, hogy e kötet segítségével kapcsolatot teremtsünk hazai és külföldi Comenius-kutatókkal, társaságokkal, egyesületekkel, intézményekkel. Örölnénk, ha eme itt is hangoztatott szándékunk, felhívásunk nyomán minél több, együttműködésre kész és a kapcsolattartást vállaló kutató, egyesület, intézmény keresné meg társaságunkat (Magyar Comenius Társaság, 3950 Sárospatak, Eötvös u.7.) s jelezné szándékát és javaslatát.

A kiadvány-sorozatunkkal kapcsolatos eredeti célkitűzés mellett főleg a fentiek figyelembevételével alakult a jelen kötet tartalma. Az első részben közöljük latin és magyar nyelven Comenius rövid vallomását Magyarországra történő meghívásáról s az itteni munkája megkezdése előtt kidolgozott vázlatos tervét a pataki iskola korszerűsítésére. Ezután vázoljuk "a használni, segíteni akaró" Comenius eszméinek magyarországi tudatosítását, ennek történeti alakulását és ezzel együtt ismertetjük az 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaság célját, feladatait, tevékenységét, a hazai és külföldi kapcsolatok kialakítására, felvételére s a velük való együttműködésre irányuló törekvéseit.

A továbbiakban különböző tanulmányokat közlünk a jelenkori Comenius-kutatások hazai eredményeiből. Először is vázlatosan bemutatjuk annak a vitaülésnek a gondolatait, anyagát, melyet Társaságunk a magyarországi Comenius-kutatások helyzetével, problémáival kapcsolatban a főbb tennivalók tudatosítása céljából, 1988-ban szervezett. Végül – egy kivételével – olyan tanulmányok olvashatók a kötetben, amelyek az eddig tartott felolvasó üléseinkre készültek. A Comenius teológiájával foglalkozó elemzés a sárospataki kollégium 450 éves jubileumával kapcsolatban, 1981-ben tartott egyháztörténeti szimpozion egyik előadásának anyaga.

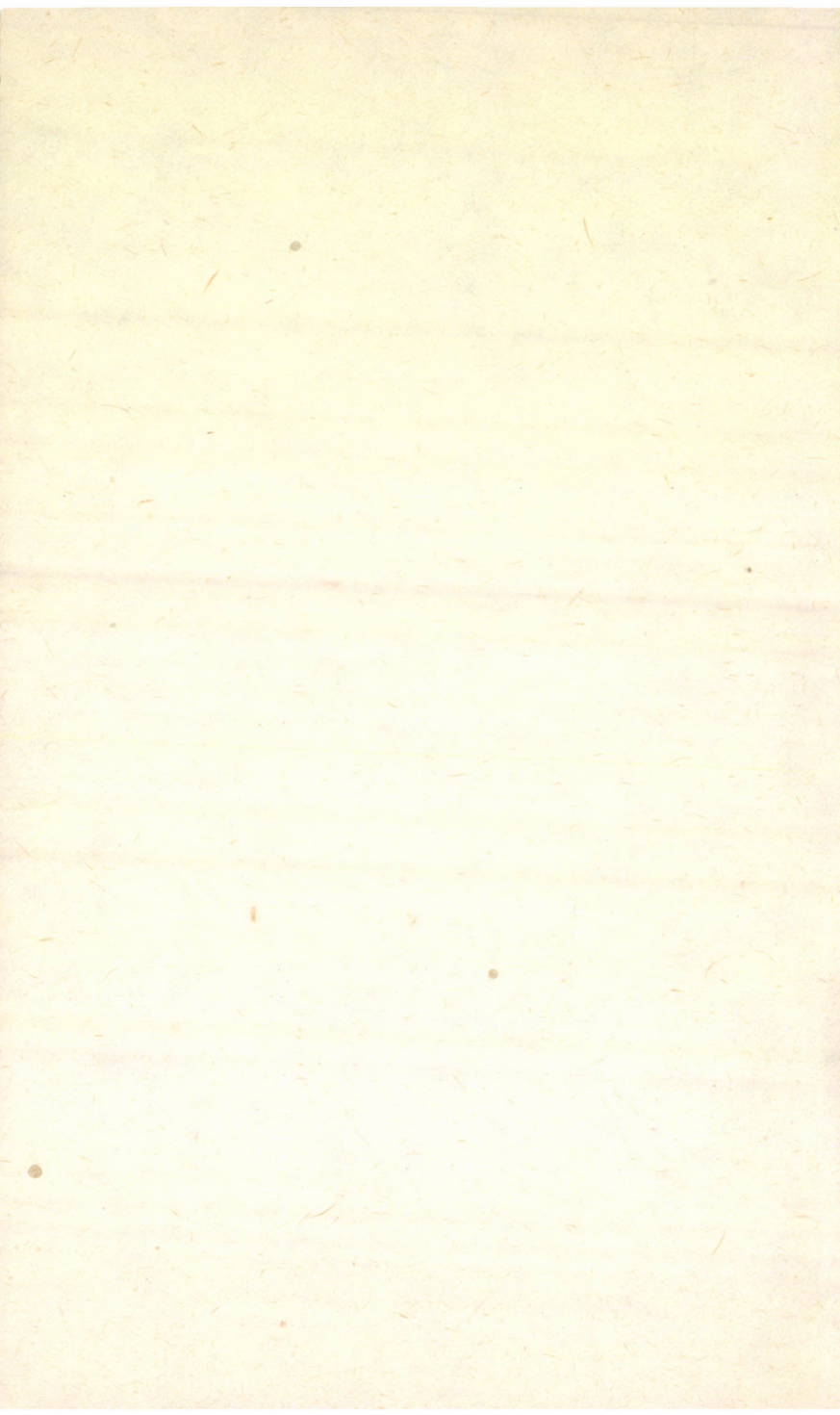
A fenti tartalmat gazdag képanyaggal egészítettük ki. Erőteljesen ösztönöztek erre bennünket azok a külföldi Comenius-kutatóktól, intézményektől, múzeumoktól kapott megjegyzések, panaszok is, amelyek szerint Comenius sárospataki működésével kapcsolatban helyi vonatkozású, magyarországi anyag nem, vagy csak alig állnak rendelkezésre, s ezért az állandó vagy időszakos kiállítások a nagy pedagógus életének ebből a tevékeny és igen eredményes szakaszából nagyon keveset tudnak az érdeklődő látogatóknak megmutatni. Ezért arra törekedtünk, hogy lehetőség szerint minél több képet közöljünk Comenius pataki munkásságáról, illetve mindarról, ami Sárospatakon az ő emlékét is őrzi. Ezek közreadásával segíteni kívánjuk az érdeklődőket, a kutatókat, különösen pedig a nemzetközi Comenius-intézményeket, múzeumokat Comenius magyarországi emlékeinek megismertetésében. Hisszük, hogy a közölt képek jelentősen növelik kiadványunk értékét, segítik ezeknek az emlékeknek, Comenius magyarországi tevékenységének, hatásának tudatosítását, ezzel együtt a róla kialakított kép teljesebbé tételét, továbbá a comeniuszi eszmék iránt elkötelezettek összefogását.

Ködöböcz József

I.

RÉSZLETEK

COMENIUS ÍRÁSAIBÓL

Comenius:

De Vocatione in Hungariam brevis narratiuncula

Rebus in Didactico studio hucusque deductis quiescere, parergisque istis Vale dicto ad magis seria redire, statueram: cum ecce ex Hungaria, tam a Theologis, quam Celsissimo D.D. *Sigismundo Racoci* /suo et Serenissimae Matris, Transylvaniae Principis, Viduae, nomine scriptae/ literae! quibus ad colloquium, et communicanda de Scholarum Reformatione consilia, amenter evocabar. Abii, meis consentientibus, imo mandantibus, et me mittentibus: eo inprimis, quod cum tot coexules nostri, Moravi, per Serenissimae Principis Oppida dispersi, benigna gratiosae Cels.suae protegerentur umbra, indignum videbatur non iterum gratitudinem contestari, si quibus daretur modis. Veni igitur Patakum mense Majo, Anni 1650, indeque cun.suis Celsitudinibus Tokajum. Ubi, post aliquot dierum colloquia, scripto aliquid a me consignari postulatum est: Quomodo provincialis Patakina Schola ad Pansophiae leges /visa enim illis erant, et lecta, eatenus edita/ quam optime constitui posset? Exhibui ergo sequentem consignatiunculam.

Illustris Patakinæ Scholæ idea

Illustrem dico, non dicis causa, sed quæ reapse talis sit: *intra se lucis plena, extra se luminis ample diffusiva, eoque radiis suis tenebras a mentibus et gentibus vicinis, Politiaque et Ecclesia, pellere potens.*

2. Id quod erit, si *Omnes culturae hic adhibiti, Omni Scibilium genere imbui Omnimode /l.solide/ incipient, seduloque continuabunt.*

3. *Culturae adhiberi debere Homines natos omnes, demonstratum est alibi: Nunc hoc saltem optem, ut nemo apud Vos e Nobilitate, nemo e Civica pube, nemo etiam ex melioris ingenii Rustica plebe, elegantioris hujus politurae non fiat particeps: ad obtinendum, ut nunquam posthac*

desint, quos ad Politica vel Ecclesiastica munia cum laude, et publico usu, adhiberi sit integrum.

4. Qvod si intendimus, providendum erit *ut Nemini culturae avido res angusta domi ob stare qveat*. Erigendae scil. erunt *publicae*, pro egentioribus gratuito alendis, *Mensae*, quanto usque licebit numero: qvod magnae Scholarum frequentiae unica basis est, sicut in Agro uberioris messis largior sementis.

5. Tam necessariae igitur rei initium Celsitudines suae facient, exemploque praeibunt aliis, quos externa quoque benedictione coronavit, spiritumque illorum spiritu Zeli concitabit, Dominus. Ut sic exstent diversi, per diversa veluti Collegia instituti, *Convictus*: denominandi a fundatoribus suis, in aeternam pietatis suae ad posteros memoriam.

6. *Omnia is Scholis esse docenda, quae humanam naturam perficere, eoque statum Oeconomicum, Politicum, Ecclesiasticum, Scholasticum, emendare possunt*, ostendimus itidem alibi. Nunc urgeo, hac allustri in Schola I. *Poliendum esse omnibus Mentis speculum*, ad Sapientiam. II. *Purgandum actionum interiorum fontem Cor*, ad Pietatam. III. *Exercendam Manum, et alia externa*, ad actiones Artificialies, Morumq., Civilitatem. IV. *Formandam denique Lingvam, ad Facundiam*. Verbo, totum Hominem esse formandum ad humanitatem, reparandamque in nobis totam Divinam imaginem, ad archetypi sui similitudinem: ut Schola haec esse incipiat vere, qvod esse debebant omnes, *Humanitatis Officina, Caeliqve et Terrae plantarium*, ut per Prophetam loquitur Deus.

7. *Omnimode autem ad haec omnia promovebuntur Omnes, si per omnia deducantur, 1 Gradatim, 2.per Autopsiam, 3.perque Autopraxiam.*

8. *Gradatio* requirit: ut semper et ubique, a primis ad ultima, ab imis ad summa, a minimis ad maxima, per omnia intermedia /bene ubique disterninata et connexa, hiatu relicto nullo/ eatur, quo usque humana industria

/praeceunte illam et comitante semper divino auxilio/ iri, et veniri, potest. Cujusmodi studiorum gradatio disteminanda videtur septifariam: atque juxta hos gradus constituendas proficientium Classes septem. Quarum tres primae et imae *Philologicae* sint; quarta *Philosophica*, quinta *Logica*, sexta *Politica*, septima *Theologica*.

/Classis Vestibularis ut lingvae Latinae fundamenta ponat; *Janualis* Lingvae totius syntagma /proprio Vocum significatu, naturalique Sermonis structura/ exhibeat; *Atrialis*, elegantias Lingvae venari doceat, *Philosophica* vero Rerum rationes interiores scrutari condacefaciat: *Logica* Mentis cogitationes, eatenus Discipulis veluti vagas, ad non aberrandum amplius ratiocinando cancellis includat. *Politica* Ordinis, quo humanae Societatis /nominatim hoc in Regno/ continentur, leges explicet. *Theologica* denique mysteria Coelestis Regni /quo per omnia praecedentia ultima intentione itur/ clarae luci exponens, ad omnia divina Oracula citra errorem intelligenda viam sternat./

9. *Autopsia* /i.e. propria omnium inspectatio/ hoc vult, ut ab hac Lucis officina /Schola Pansophica/ omnia quae "autos efa" redolent, imperatamque fidem, et opinabilem scientiam, stupidosque sensus inferunt, abesse jubeantur. Quod quia tum evenit, cum Discentes de rebus quidem audiunt, ad res tamen ipsas coram spectandum, gustandum, palpandum /h.e. propriis sensibus usurpandum/ non admittuntur: necesse profecto erit Omnia hic luce ac spectaculis, eoque meris jucunditatibus, impleri.

10. *Autopraxia* denique /i.e. propria omnium operatio/ hoc requirit, ut quicquid Intellectui, Memoriae, Lingvae, Manui, subigendum offerretur, ea Discentes ipsi omnia inquirant, inveniant, versent, agant, repetant, industria propria indefessa: Docentibus non relicto praeter attendendi partes, num fiat quod debet, et num sic quomodo debet fiat. Ita enim impetrari poterit, ut USUS ipse perpetuus, optimus omnium magister, omnes

discipulos evadere faciat in magistros. Qvippe nemo non sic institutus alios similiter instituendi peritus evadet artifex: Scientiaque rerum, verior et melior, per omnes alias Scholas Vestras celerrime diffundi, quin et ipsae Scholae multiplicari, poterunt, in gloriam luminum Patris, solatia Ecclesiae, seculique in melius profectum.

Qvod faxit aeternus rerum Praeses, in honorem nominis sui! Amen.

Haec sic Principibus exhibita non displicuerunt: requisitusque sum, ut ad consiliorum tam salutarium exsequutionem manere vellem: non repudiata, quam Celsissima Princeps /Suo et Illustrissimorum Filiorum nomine/ solemniter oblatura esset, Vocatione. Obtendi multa: non in speciem, sed ex veritate. Cum autem variis urgerent rationibus, Scholaeque Pansophicae hic feliciter aperiendae fieret spes, exhibui Celsissimo Dn. Sigismundo quod sequitur.

Postulo, Deo et Causae bonitate fretus

I. Ut quod proponimus illustre sit, tantis authoribus, tanta spe, tantisque moliminibus, utrinque dignum. /Ame siquidem humili nihil humile, a Vestra Celsitudine nihil non excelsum, exspectabitur/.

II. Vestra nimirum ex parte scopus ut sit, *Vere illustrem aperire Scholam, collustrandea majori lumine Ecclesiae Vestrae, expoliendaeque a barbarici reliquiis Genti toti, illustri modo servituram.* Sed et ut erecta primum apud Vos tali Schola, illustre Vobis apud Orbis Nationes comparetis nomen: deque vicinis Populis, ad jubar hoc indubie concursuris, mereamini quam optime.

III. *Mea ex parte paciscor, ut sub umbra expansae Arboris Vestrae nidulari liceat nostris quoque aviculis coeli:* coelestis nempe Sapientiae alumnis, quantulocunque numero Dei et Vestro favore admissis. Hoc est, ut pro conservanda, et ad posteros propaganda, in dispersae Gentis et Ecclesiae meae reliquiis coelestis. Veritatis

puritate, Nobis hic /sub mea et alterius inspectione/
habere liceat *Pietatis Seminarium*.

IV. *Primum illud, a parte Vestra intendendum* /ut illustris Schola haec Academiolae repraesentet imaginem/ *requirit necessario qvatuor haec*. 1.*Edificium Scholae amplum*, in Auditoria septem divisum: cum adstructis qvam plurimis Studiosorum habitationibus, tantae multitudini qvanta speratur capacibus. 2.*Mense publicae, qvam maximo fieri poterit numero erectae*: ad alendum pauperes /partim gratis, partim leviori qvam alias possunt pretio/ Studiosos, eaqve rationes promovendum passim jacentia, dum nemo succurit, ingenia. 3.*Docentium tot numero, qvot erunt Classes, honestis stipendiis sustentatio*: ut a Discipulis didactri nomine nihil exigi necesse sit. 4.*Tandem Typographica officina*, bene a Typorum copia, Operartorumqve industria, instructa.

V. *Seminarium vero nostrum* /si obtineri poterit/ *requirit, ut unius et alterius communis Mensae gratia fiat Alumnis nostris*: qvo nostra qvoqve Ingenia, sic melius instituta, expurgandis aliquando Augiae Stabulis /miserante nos Deo/ reddantur idonea.

VI. In summa, *qvaerendus et inveniendus est Scholam hanc talem hoc in Regno aperiendus modus talis, qvo molimen hoc non in risum exeat, sed in decus*. Theatro enim Orbis exponemur profecto: tum qvia me et actiones meas /nescio sane qvo merito meo/ respectare coepit literatus orbis; tum qvia tua, Excellentissime Domine, heroica Virtus, coeptaqve per Europaeum orbem felici omine celebrari Fama, hoc etiam in facto valde in se multorum convertet oculos. In amphitheatro igitur *Dei* et hominum versaturis nobis, necessitas prorsus incumbit nihil nisi sanctum, magnificum, sublime, animo versandi: animo tamen humili, ut propitium inveniamus illum, qvi humilibus dat gratiam, superbis autem resistit.

VII. Ad extremum, peto maturari dimissionem mei, adornariqve literas ad Magnificum D.Ludivicum de Geer,

pro impetrando dimissionis meae /ab obligatione qua illi merito suo sum obstrictus/ indultu. Tum et ad Venerabiles confratres meos: ut et illi quid fiat conscii, consilia haec non inhibendi, sanctis potius apprecationibus promovendi, causam habeant, etc.

Promissa omnia, tametsi postea /in iis quae primariae intentionis erant/ nihil adeo consequutum, satis obstantibus. Qvum enim nonnisi aurumnali tempore sistere me possem, Princibus in Transylvaniam /ad hiemandum ibi/ parantibus abitum, *postulatum denuē sit expressius omnia delineari: ut quid sibi Pansophica Schola vellet planissime patere, omniumque huc requisitorum ratio iniri, posset.*

Conscriptum itaque fuit quod sequitur, dedicatumque illustrissimo Heroi, servido horum Promotori: qvem tanquam recens orientem fulgidum Solem adorare /respectare dico/ coeperant domestici et exteri, nihil non summum ab illo exspectantes, legationibusque suis illum Reges et Principes /tanquam Regalium jam Sceptrorum, et Affinitatum, candidatum/ dignati fuere. Qvi Sol tametsi brevi postea nobis exstinctus, coeptis hisce caliginem rursum induxit: quae tamen ibi tunc velut in occulto consiliis agitari coepta, ea nunc luci exponi quid vetat? ut si tanti desiderii tunc non assequuti fuimus scopum, hoc tamen vel inter meliora exstet vota, vel porro etiam simile quid tentandi occasionem ferat. Fiat!

Comenius:

A Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése

Éppen elhatároztam, hogy az eddig folytatott tanítási ügyi dolgaimtól megpihenve s ama mellékes dolgoknak búcsút mondvá, a komolyabb dolgokhoz térek vissza, amikor íme Magyarországról mind a teológusoktól, mind a fenséges *Rákóczi Zsigmond* úrtól /úgy a saját, mint fenséges édesanyjának, az erdélyi fejedelem özvegyének nevében írt/ leveleket megkaptam, amelyekben megbeszélésre s az iskolák megújításáról való tervem közlésére szeretettel hívnak. Híveim beleegyezésével, sőt megbízásából, kik még küldenek is, elmentem, főleg azért, mert mikor annyi szétszórtan élő, a fenséges fejedelem városaiban száműzött morva társunkat védi őfensége jóindulatának jóságos árnyéka, méltatlannak látszott előttem hálánkat, ha valami mód adódik rá, ismét ki nem mutatni. Tehát Patakra mentem 1650. május havában s innen őfenségeikkel Tokajba. Itt néhány napi megbeszélés után azt kívánták tőlem, hogy valamit foglaljak írásba, hogyan lehetne a pataki tartományi iskolát a panszofia törvényei szerint /mert már látták és olvasták az addig kiadottakat/ a lehető legjobb rendbe hozni. Tehát a következő iratot csináltam:

A nagyfényű pataki iskola eszméje

1. Nagyfényűnek nem formaságból mondom, de mert valósággal az; *magán belül fénnel teljes, magán kívül a fényt messze szóró, és ezért sugaraival az elmékről és a szomszéd nemzetekről, az államban és az egyházban, a homályt elűzni képes.*

2. Ez akkor lesz, ha itt *mindnyájan* a művelődés felé fordulva, igazán meg fogjuk kezdeni a tudhatók *minden nemébe, minden módon* való bemerülést, és azt serényen fogjuk folytatni.

3. Másutt kimutattuk, hogy *minden embernek meg kell ismerkedni a műveltséggel.* Most csak azt kívánom, hogy nálatok *senki a nemességből, senki a polgári rendű*

ifjúságból, senki a jobb tehetségű paraszti népből e tanultabb csiszoltságtól ne legyen távol, annak elérésére, hogy ezután sohasem hiányozzanak olyanok, akiket állami s egyházi hivatalokra dicsérettel s közhaszonnal alkalmazni lehessen.

4. Hogyha erre törekszünk, gondoskodni kell arról, hogy *az otthoni szűk vagyoni helyzet senkit, aki a művelődésre vágyik, ne akadályozhasson.* Állítani kell majd t.i. a szegényebbek ingyen való táplálására közös asztalokat, amilyen nagy számban csak lehet, mert az iskola nagy látogatottságának ez az egyetlen alapja, mint a szántóföldön a gazdagabb aratásnak a bőségesebb vetés.

5. Tehát ez annyira szükséges dolgot kezdjék meg öfenségeik s járjanak példával mások előtt, akiket külső áldással is megkoszorúzott s azok lelkét lelke leheletével is serkentse az Úr. Hogy így a különböző kollégiumokban különféle *tápinézetek* legyenek, melyeket alapítóikról kell elnevezni, kegyességüknek az utódok előtt örök emlékére legyenek.

6. Ugyancsak másutt már megmutattuk, hogy *az iskolákban mindent kell tanítani, ami az emberi természetet tökéletesítheti, s így a gazdasági, állami, egyházi, iskolai állapotot javíthatja.* Most e nagyfényű iskolában azt sürgetem, hogy I. *mindenki csiszolja az elme tükörét a bölcsességre; II. a belső tevékenység forrását, a szívet a kegyességre kell tisztítatni; III. a kezeket és a többi külső részeket művészi tevékenységre és az erkölcsök finomságára kell gyakorolni. IV. végül a nyelvet ékesszólásra kell kiképezni,* szóval az egész embert emberiességre kell formálni és az egész isteni képnek bennünk való visszaállítására, az ősképek hasonlóságára, hogy *ez az iskola az kezdjen lenni, amivé igazán kell az összesnek lennie, az emberiesség műhelyévé, ég és föld faiskolájává, amint a próféták által mondja az Úr.*

7. Mindezekre pedig minden módon ki fog mindenki képeztetni, ha mindenen át fokozatosan, öntevékenyen, szemléletesen vezetjük őket.

8. A fokozatosság meg fogja kívánni, hogy mindig és mindenütt, elsőtől az utolsóig, alsótól a felsőig, a legkisebبتől a legnagyobbig, minden közbensőn át, mely mindenütt jól elkülönítve és minden hézag nélkül függ össze, végigmenjünk, ameddig az emberi szorgalommal eljuthatunk, ha azt megelőzi és kíséri az Isten segítsége. A tanulmányok ilyenféle fokozata hétszeresen elkülönítendőnek látszik és e fokok szerint az előhaladásnak 7 osztálya látszik felállítandónak, melynek három elsője s alsója: *filológiai*, a negyedik: *filozófiai*, az ötödik: *logikai*, a hatodik: *politikai*, a hetedik: *teológiai*.

/A vestibuláris osztály feladata, hogy a latin nyelv alapjait lerakja; a *januális* az egész latin nyelv rendszerét a szavak saját jelentése és a természetes beszéd szerkezete szerint megismertesse; az *atriális* a nyelv ékességeinek keresésére, *bölcsészeti* pedig a dolgok belső vonatkozásainak vizsgálatára oktasson. A *logikai* az észgondolkodását, mely a tanulóknál eddig kalandozó volt, hogy többé ne tévedhessen, következtetéssel zárja korlátok közé. A *politikai* fejtse ki a rendnek, mely az emberi társadalmat /ez országban is/ összetartja, a törvényeit. Végül a *teológiai*, a mennyek országának titkait, ahová minden előzőkön át végső törekvéssel megyünk, tiszta világosságba helyezve, minden isteni megnyilvánulásnak tévedés nélkül való értésére készítse elő az utat./

9. A szemléletesség, azaz mindeneknek saját szemlélése oda céloz, hogy a világosság e műhelyétől /a pansofiai iskolától/ mindeneket, amelyek "az ő mondta" bélyegét hordják magukon és megparancsolt hitet, bizonytalan tudományt s balga érzést keltenek, távoltartsunk. Mivel e dolog akkor esik meg, mikor a tanulók a dolgokról ugyan hallanak, de őket mégis a dolgoknak maguknak előttük való szemlélésére, ízelelésére, tapogatására, azaz saját

érzékszerveik által való értékelésre nem bocsájtják, szükséges lesz valóban, hogy itt mindent világossággal és szemléletességgel s így tiszta kellemességgel töltsünk meg.

10. Végül az *öntevékenység*, azaz mindenkinek saját működése meg fogja kívánni azt, hogy amiben az értelemnek, emlékezetnek, nyelvnek, kéznek szerepe lehet, azokat a tanulók mind maguk, fáradhatatlan saját szorgalommal vizsgálják, fedezzék fel, forgassák, működtessék, gyakorolják s a tanítók számára ne maradjon más hátra, csak az arra való figyelés szerepe, vajjon megtörténik-e, aminek lenni kell, vajjon úgy lesz-e, amilyen módon kell. Mert így lehet elérni azt, hogy maga az állandó gyakorlat, amely a lehető legjobb mester, minden tanulót a tanítók közé juttasson. Bizonyára senki sem lesz, akit nem így tanítottak, másoknak hasonló oktatásban jártas művész. Így a dolgok tisztább és igazabb tudása minden más iskolákban igen gyorsan elterjed, sőt maguk az iskolák is sokasodnak a világosság atyjának dicsőségére, az egyház vigasztalására s a világ jóban való előrehaladására.

Tegye ezt a dolgok örökkévaló Ura, az ő nevének dicsőségére! Úgy legyen!

Ezek a fejedelemnek előadva tetszést arattak. Kértek, hogy a terveknek oly üdvös végrehajtására maradjak itt, ne utasítsam vissza a hívást, amelyet a fenséges fejedelemnő a saját és méltóságos fiainak nevében ünnepélyesen felajánlott. Kitérésképpen sok dolgot hoztam fel, nem külszinből, de valóságból, midőn pedig különböző érvekkel sürgettek és a panszofiai iskola itt való megnyitására remény lett, a fenséges Zsigmond úrnak előadtam, amint következik:

I. Istenben és az ügy jóságában bízván, megkívánom, hogy amit tervezünk, kiváló, oly nagy pártfogóhoz, oly nagy reményhez s oly nagy munkához mindenképpen

méltó legyen. Tőlem, ha alacsony vagyok is, nem alacsonyat, fenségtektől csak kiemelkedőt fognak várni.

II. Természetesen a ti célotok az, hogy részletekről igazán nagyfényű iskolát nyitni lehessen, mely egyházatok nagyobb fénnel való megvilágítására s az egész nemzetnek a műveletlenség maradványaiból való kicsiszolására kiváló módon fog szolgálni. De arra is, hogy ezáltal a nálatok először emelt ily iskola által magatoknak a világ nemzetinél kitűnő nevet szerezzetek, és a szomszédos nemzetek iránt, kik e fényre kétségtelenül idesereglenek majd, a lehető legjobb érdemet szerezzetek!

III. *Részemről kikötöm, hogy legyen szabad a ti terebélyes fátok árnyékában fészket rakni a mi égi madarainknak is,* t.i. az égi bölcsesség növendékeinek, bármilyen kis számban az Isten kegyelme s a tietek ide bocsájtja őket; azaz az égi igazság tisztaságának az én szétszórt nemzetem s egyházam maradékaiban való megőrzéséért és az utódokra való kiterjesztéséért nekünk szabad legyen itt, az én felügyeletem s a másé alatt, a *kegyesség iskoláját* bírunk.

IV. *Először részletekről arra kell törekedni, hogy e nagyfényű iskola kis akadémia képét mutassa; ez pedig szükségképpen e négy dolgot fogja kívánni: 1. bő, 7 osztályra osztott iskolaépületet, a tanulók számára lehetőleg nagy számban felépített lakással, amelyek oly nagy sokaságot képesek befogadni, amennyit remélünk; 2. amily nagy számban csak lehet, közétkezés állítását, a szegény tanulók táplálására részben ingyen, részben kevesebb összegért, mint egyébként a tanulóknál; ily módon kell előtérbe hozni a szerteszét heverő tehetségeket addig, míg nem segít senki; 3. tisztességes fizetéssel tanítóknak annyi számban való tartását, ahány osztály lesz, hogy ne legyen szükség a tanulóktól tandíj címén valamit behajtani; 4. végül bőséges betűanyaggal s szorgalommal, ügyes munkásokkal felszerelt nyomdát.*

V. *A mi intézetünk pedig, ha felállíthatjuk, megkívánja, hogy egyik – másik közös asztal ingyenes jótéteménye legyen a mi növendékeinké, mi által a mi tehetségeink is így jobban kiművelve, valamikor ha megsegít minket az Isten, az Augias istállójának kitisztítására alkalmasakká legyenek.*

VI. *Általában keresendő és feltalálendő az, hogy ezt az ilyen iskolát az országban oly módon nyissuk meg, hogy e fáradság ne legyen hiábavaló, hanem dicsőségre váljék. A te kiválóságod, Méltóságos Uram s Európa – szerte szerencsés előjelekkel ünnepeltetni kezdett híred e szentélyben is erősen magára fogja vonni sokak szemeit. Tehát nekünk, kik az Isten és emberek amphiteátrumában fogunk forgolódni, egyenesen szükség parancsolja, hogy csak szentet, nagyszerűt, magasztosat forgassunk lelkünkben, mégis alázatos lélekkel kegyesnek találjuk azt is, aki alacsonyoknak ad kegyet, a büszkékné pedig ellenáll.*

VII. *Végül siettetni kérem elbocsájtásomat a De Geer úrhoz küldött levéllel, hogy megnyerjem az elbocsájtási engedélyt az alól a kötelezettség alól, amellyel neki méltán le vagyok kötelezve. Azután az én nagytiszteletű senior társaimhoz, hogy azoknak is tudomásuk legyen arról, hogy mi történik, a terveket nem akadályozni, hanem még szent könyörgésekkel elősegíteni legyen okuk stb.*

Minden ígéretet, bár azután azokban, amelyek főszándékaink voltak, a végzet ellenzése folytán nem értem el. Mert mikor, ha csak nem ősszel, megállapodni nem tudtam, a fejedelmek akkor telelésre Erdélybe készülvén távozni, kérésükre újból pontosabban kellett mindezeket körvonalaaznom, hogy világosabban kitűnhesen, mit akar a panszofiai iskola s minden ide tartozó dologgal számot lehessen vetni.

Tehát összeírtam, ami következik és a fenséges úrnak, ezek hőlelkű pártfogójának ajánlottam, akiről azt mondom, hogy mint egy nemrég felkelő fényes napot,

imádni s tisztelettel nézni kezdenek az itthoni s a külső emberek, csak nagyot várván tőle és követségeikre méltatják őt a fejedelmek és királyok, mintegy már királyi pálcákkal s rokonsággal kijelöltet. Habár e nap röviddel ezután kialudt számunkra s e kezdeményezésekre homályt borított, mégis mi tiltja meg, hogy azokat, melyeket akkor titkos tanácskozásokon megtárgyaltunk, most nyilvánosságra hozzuk; hogyha oly nagy vágynak a célját akkor nem értük el, mégis ez akár jobb kívánságok közt megmaradjon, akár később, ha valami hasonló helyzet próbaalkalmat hozna, megvalósuljon.

/Fordította: Gulyás József. Megjelent: Gulyás József: Bizonyosságok. Sárospatak. 1936. 13., 1–3.o./

II.

COMENIUS NYOMÁBAN

Ködöböcz József:
COMENIUS NYOMÁBAN MAGYARORSZÁGON

A Magyar Comenius Társaság megalakulása

1. A művelt világ Comeniusban az emberi haladás nagy alakját, az újkori nevelés fáradhatatlan harcosát, a pedagógia fejlődésének hosszú távra, évszázadokra meghatározó génuszát látja. Nincs lehetőségem, de nem is szükséges, hogy itt Comenius munkásságát, hatását mélyrehatóan elemezzem. Kíváncsnak tartom mégis, hogy *életművének néhány vonására* – a teljesség igénye nélkül – *a figyelmet felhívjam.*

Comenius emberi fáradozása, elméleti és pedagógiai munkássága a nemzetközi kulturális élet rendkívül értékes hagyománya, kiapadhatatlan kincsbányája. Különös érdeme, hogy megalkotta a feltörekvő polgárság pedagógiai elméletének és gyakorlatának összefüggő rendszerét, kiépítette az első tudományos pedagógiai rendszert, melynek sok gondolatát korunk pedagógiája fejlesztette tovább. Comenius optimista s igaz ember volt, aki egy olyan új világ építésén fáradozott, amelyben a nemzetek szabadon, függetlenségüket megőrizve, egymás jogait tiszteletben tartva, békében élnek egymás mellett, együtt. Egész élete harcot jelentett az elnyomott nép szabadságáért, felemelkedéséért. Kívánta "az embernek való napi munkaidő", a 8 órás munkanap bevezetését. Felemelte szavát a tudomány, a műveltség demokratizásáért, a minden gyermekre kiterjedő általános, anyanyelvi népoktatás és a folyamatos művelődés, önképzés megvalósításáért. Azért küzdött, hogy az iskola kellően, sokoldalúan felkészítse a gyermeket a munkára, az életre. Ennek segítésére továbbfejlesztette a nevelés-oktatás elveit, módszereit, megmutatta a műveltség szabad emberhez illő tanulásának módját, a tudományosságra vezető helyes utat.

A nevelésben fontos szerepet tulajdonított a családnak, a társadalomnak, az iskolának, a jól képzett, szorgal-

mas nevelőnek és az írott anyagnak, a könyvnek, újságnak. Az iskolai munka megszervezésének korszerűsítésével nagymértékben fokozta a nevelés és oktatás hatékonyságát. Munkássága következtében lett a tömegek tanítására is alkalmas műhellyé az iskola. Nagy érdeme, hogy összefüggő, egységes iskolaszervezetet dolgozott ki és nevelési rendszerét kiterjesztette az iskolás kor előtti időre is. Simon Gyula szerint "problémalátásának elevensége semmit sem veszített erejéből, számos pedagógiai eszméjének érvényességét megcsodáljuk... A nevelés történetében a szocialista pedagógiáig csak kevesen befolyásolták pedagógiai eszközökkel olyan termékenyen az emberek életét megváltoztató gyakorlatot, mint éppen Comenius... Nemcsak a pedagógia történetének klasszikusa, de a tudománytörténetnek, az egyetemes emberi haladásnak is nagy alakjai közé tartozik".¹

2. Comenius életében, működésében igen jelentős állomás volt a sárospataki /1650–1654 évi/ tevékenység. 58 éves korában fogadta el a Rákóczi fejedelmi család meghívását s került Patakra. Ekkor már értékes és sok országban ismert elméleti munkásság, nevelési gyakorlatban szerzett tapasztalat kapcsolódott nevéhez. Ennek megfelelően alapos, sokoldalú képzettséggel, felkészültséggel s jártassággal rendelkezett ahhoz, hogy az addig kialakított koncepcióját, kidolgozott *pedagógiai rendszerét Sárospatakon a gyakorlatban is sikeresen megvalósítsa* és a fejedelmi család fáradozása nyomán továbbfejlődő *"scholát" gondos irányító–szervező munkájával, az addig elért eredményekre építve, korszerűsítse*. Itt ugyanis nem az volt a feladata, hogy a tanulóknak folyamatosan, rendszeresen órákat tartson, hogy a tanítás konkrét napi feladatait végezze, hanem az, hogy az iskola munkáját, nevelését, oktatását továbbfejlessze, magasabb színvonalra emelje. E feladat megoldására kapott meghívást Lorántffy Zsuzsannától. "A végből hívunk téged /a magunk és dicső fiaink nevében/, hogy üdvös segítségül

légy pataki iskolánk reformálásában /amiben Isten dicsőségére, népünk ifjúságának javára, s az ország keresztyén egyházainak üdvére jámbor buzgólkodással fáradozunk/ s hogy itt nálunk nemzetekszerte dicsőíteni kezdett természetes módszeredet valódi, teljes és világos példában mutasd be. Nem mintha téged komolyabb tanulmányaidtól, amelyeknek a köz javára öreg korodat szenteled, s amelyek értesülésünk szerint elfoglálnak, a poros levegőjű iskola terhes gondjaihoz akarnánk hívni; hanem, hogy vezetésseddel a mi tudós férfaink, ezen mi iskolánknak jelenlegi és jövőendő előjárói, igazgatói és tanítói, szerencsésebben haladván a kívánt reformálásban, a tanulmányok módszerének nyomozása körüli fáradságos munkáid végrehajtásában örömdre legyenek, s ez úton is annál több kedv, nyugodt elme s jó remény fűződjék azon nagyobb terveidhez, melyekre Isten segítségével törekszel".²

S Comenius Sárospatakon a tőle megszokott szorgalommal, következetességgel, türelemmel, odaadással fogott a vállalt feladat megoldásához. Megismerte a magyarországi állapotokat, helyzetet, a magyar műveltséget, számba vette az iskolával szembeni társadalmi igényeket, és a nevelés céljának figyelembevételével ennek megfelelően kereste s állapította meg az iskola feladatait, munkáját, tennivalóit. Az iskola továbbfejlesztésével kapcsolatos tervének elkészítése során tekintetbe vette a már működő intézmény eredményeit, feladatait. Vallotta, hogy "az igazhitű egyház egész Magyarországon megszokta már, hogy ezt a pataki iskolát úgy tekintse, mint ahonnan legtöbbször viszik a többi iskola tanítóit, semmi sem lehet illendőbb dolog, mint az, hogy a tehetségek ezen kiművelőinek legyen meg itt saját kiképzésük jól berendezett műhelye, és így itt tanulják meg, hogy az iskoláknak ne csak az élén legyenek /praesint/, hanem hasznára /prosint/ is".³ "Nagyfényűnek" álmodta meg a pataki iskolát, "belül fénnel teljesnek, kívül pedig a fényt messze szórónak /kiemelés tőlem,

K.J./: és ezért olyannak, amely sugaraival az elmékről – a szomszéd nemzeteket is ideszámítva – az államban és az egyházban, a homályt elűzni képes”.⁴ Comenius tehát azon fáradozott, hogy a pataki iskolát olyanná fejlessze, amely korszerűen, hatékonyan neveli–oktatja a tanítványokat és eredményesen szolgálja a magyarországi iskolázás fejlődését.

Comenius pedagógiájának s így pataki törekvéseinek fontos célja volt "az egész embernek emberiségre formálása". Vallotta, hogy e cél elérése érdekében az eredményes iskolai tanítás, az igazi didaktika a tanulóktól személyes tapasztalatszerzést, munkát, a tanítótól pedig tervszerű irányítást követel. Ennek megfelelően szervező tevékenységében arra törekedett, hogy az iskolában kellően érvényesüljön a tanulók öntevékenysége, nevelésben, tanításban aktív szerepe. "Az öntevékenységnek, azaz mindenki személyes működésének érvényesülése azt kívánja meg, hogy amiben az értelemnek, emlékezetnek, nyelvnek, kéznek szerepe lehet, mindazt a tanulók fáradhatatlan szorgoskodással maguk vizsgálják, fedezzék fel, forgassák, működtessék, gyakorolják s a tanítóknak csak az maradjon, hogy figyeljék, megtörténik – e, aminek lennie kell, s úgy történik – e, ahogyan kell. Mert így lehet elérni, hogy maga az állandó gyakorlás, amely a lehető legjobb mester, minden tanulót mesterré is tegyen".⁵

Azt akarta Comenius, hogy a "Rákóczi Iskola, mint a tehetségek igazi köszörűköve, /a műveletlenség még meglévő maradványainak eltávolítása után/ az emberi műveltség igazi műhelye, a valódi bölcsesség aranybányája, a nyelveknek igazi munkaháza, a többieknek mintául szolgáljon".⁶ Olyan iskola kialakítására törekedett, amely képes a tudást, a korszerű művelődés fényét a nemzet egészére kiterjeszteni, a műveltséget a teljes Magyarországra, sőt azon túlra is kisugározni. Meg volt győződve ugyanis arról, hogy a pataki iskola vonzó példája nyomán, az iskolai munka eredményes megszervezésének hatására, "a dolgok jobb és igazabb tudása

minden más iskolában is" gyorsan elterjed. Comenius ugyan Sárospatakra jött, de *itteni munkájával a magyar nép műveltségének színvonalát akarta emelni. Így lett az egész ország nevelője s társadalmi kritikájával a korabeli magyar társadalomtörténeti gondolkodás jelentős alakja, akinek hatása hazánkban évszázadokon át érvényesült,* részben az iskolákban országszerte használt tankönyvei révén, részben egyes nevelési–tanítási módszerének felhasználásával, alkalmazásával, részben pedig nevelési elméletével. Pedagógiai elveinek nagy része átment, beleépült a gyakorlatba, megvalósult. A múlt század végén a gyakorló pedagógusok tollából napvilágot látott sok ismertetés is jelezte, hogy "nevelőink magukévá tették a máig is ható, máig is érvényes alapelveket". Comeniusnak e hatásáról, magyar kapcsolatáról szólva Kovács Endre 1962-ben arról is írt, hogy Comeniuszt "vonzotta mindaz, amit a magyar alkotó szellem létrehozott; mélyen foglalkoztatta nyelvünk, kultúránk, műveltségi állapotunk, gazdasági fejlettségünk, politikai hivatásunk. Nem csoda, ha magyar részről is többnyire hódolattal, nemritkán rajongással emlegették nevét. Művelődéstörténeti munkásaink szemében *Comenius nem volt hozzánk vetődött idegen, hanem a pataki négy év termékeny kezdeményezései révén hozzándott a magyar kultúra ügyéhez, történetünknek szerves részesévé vált*" /Kiemelés tőlem: K.J./⁷ S Kovács Endre e megállapítása után pár évvel az újabb nemzetközi kutatások azt is kiderítették, hogy Comeniusnak ennél szorosabb köze is volt a magyarsághoz: magyar "Szeges" család sarja volt!

3. Amikor Comenius Sárospatakról eltávozott, 1654. június 2-án megható beszédben köszönt el az itteni működését biztosító Lorántffy Zsuzsannától, iskolájától, Sárospataktól, Magyarországtól. Féltn szeretett intézetétől búcsúzva külön-külön szava volt az iskolafelügyelőkhöz, a tanárokhoz–tanítókhoz, a diákokhoz és azok szüleikhez. Jól ismert életfelfogása, ekkor is hangsúlyozott *vallomása szerint "azért jött Patakra, hogy*

használjon". Búcsúbeszédének elmondásával is segíteni, szolgálni akart. A folyamatos korszerűsítéssel magasabb szintre emelt iskolai tevékenység, rend állandósítására s gyarapítására kérte az ittmaradtakat. Annak biztosítását kívánta, hogy "az iskola az igaz nevelés, az emberré formálás valódi műhelye legyen", amely hathatósan szolgálja "az ismeretszerzésben a teljes, szilárd, tiszta és rendezett gondolkodást, a cselekvésben az ügyességet s a gondolatok közlésében való ékesszólást". Arra intett, hogy "az iskolafelügyelők és pedagógusok szorgalmasan munkálkodjanak az ifjúság javáért", továbbá, hogy a szülőkkel együtt maguk "az ifjak is serényen használják fel a művelődés alkalmait és akarják, hogy ne csak máza legyen rajtuk a tudománynak, hanem legyenek teljesen áthatva attól".⁸ *Azt kötötte nyomatékosan az itt maradtak lelkére, hogy vigyázzanak, el ne veszítsék az igazi módszert, a szorgalmat, a lelkek egyetértését s a felépített alapokat megtartva, elért eredményeket megőrizve céltudatos munkával, a lehetőségek jó kihasználásával végezzék s korszerűsítsék tovább az iskola tevékenységét, biztosítsák a hatékonyabb nevelés megvalósulását.*

Comenius tehát azt hagyta örökölni az itt maradtakra, hogy művelődési törekvéseiket, nevelési – oktatási feladatmegoldásait folytassák s a közösség érdekében fejlesszék tovább. S Comeniusnak ez a hagyatéka, feladatmegjelölése a későbbi koroknak is szólt. *A gátló tényezők miatt sok szép elgondolása közvetlenül sem akkor, sem később nem valósulhatott meg, de ez a szellem, "a használni, szolgálni, segíteni akarás szelleme" a pataki kollégium életében általában mindvégig érvényesült.* Ez a szellem nevelte többek között Bessenyei Györgyöt, Kazinczy Ferencet, Fáy Andrást, Kossuth Lajost, Szemere Bertalant, Teleki Lászlót, Tompa Mihályt, Erdélyi Jánost, Árvay Józsefet, Kiss Áront, Dezső Lajost, Móricz Zsigmondot, Komáromi Jánost, Csizmadia Ernőt stb. is. *S Comenius művelődési, pedagógiai öröksége ma is előremutató, jelent gazdagító, továbbfejlesztő, tehát jövőt*

építő eszme, hagyomány s ezért ma is ható erő. Hasznosítása szép és fontos feladat, melyet érdemes vállalni s Sárospatak napjainkban is vállal. Ezért kívánatos, fontos, hogy Comenius hagyatékát – különösen a sárospataki örökségét – a fejlődés, a műveltségalakulás jelenlegi szintjén is megismerjük, feltárjuk, elemezzük és hasznosítsuk. Mindezzel ugyanis ösztönözhetjük, segíthetjük a magyar művelődés, pedagógiai elmélet és gyakorlat tartalmi erősödését, izmosodását, továbbfejlődését, a nevelés hatékonyabb megvalósulását.

4. Comenius személye, tevékenysége, pedagógiai öröksége sokáig nem részesült megfelelő széleskörű társadalmi elismerésben. Az iskolákban Európa – szerte évszázadokon át használták tankönyveit, a gyakorlatban érvényesítették pedagógiai elgondolásait, de nem méltatták kellően munkásságának jelentőségét, a közművelődésben, a pedagógia fejlődésében betöltött kiemelkedő szerepét. Csak a múlt század utolsó évtizedeiben, elsősorban születésének 300. évfordulója alkalmából fordult világszerte, így egész Európában és hazánkban is hatalmas érdeklődés Comenius, "a népek tanítója" felé. Felfedezték életművének nagyságát, pedagógiai eszméi nagyobb részének időtállóságát, törekvéseinek hatóerejét. E nagy társadalmi ébredés hatására alakult meg Berlinben a tudománynak és népnevelésnek Comenius és a vele rokon gondolkodók, pedagógusok szellemében való munkálására a *Comenius Társaság*, amely azonban 44 év múlva megszűntette működését.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – ismertetem röviden a Comenius – kultusz magyarországi alakulását.

A comeniuszi eszme magyarországi életre keltésében, a comeniuszi életmű iránti közérdeklődés felkeltésében, a *comeniuszi örökség feltárásában és tudatosításában nagy szerepe volt a pataki kollégium egyik*

kiváló tanítványának, a tanítóképző akkori igazgatójának, a Comenius-kutató és fordító *Dezső Lajosnak*. Elemezte, megírta Comenius magyarországi működését. Kutatásának eredményét rövidebben kidolgozva német nyelven is közzétette. Lefordította és kellő jegyzeteléssel megjelentette a *Didactica Magna*-t, továbbá néhány kisebb terjedelmű Patakon írt munkáját. Több magyar és német nyelvű folyóiratban értékelte Comenius pedagógiai törekvéseit, eredményeit, és kidolgozta azok hasznosításának lehetőségeit, jelentőségét a múlt század végi magyar közoktatásügy alakításában.⁹ A Comenius-szal kapcsolatos kutatásaival szerzett érdemeinek elismeréseként 1892-ben azzal tisztelték meg, hogy az országos jubileumi fő ünnepélyen, a Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Lőránd által vezetett emlékülésén az emlékbeszédet tartsa, Comenius életművét méltassa. Tagja volt a berlini Comenius Társaságnak. – Sokat tett abban az időben a comeniuszi örökség feltárásáért *Szinyei Gerzson* sárospataki kollégiumi tanár is, aki a főiskola történetét kutatva, vizsgálva Comenius iskolareformátori munkáját s annak hatását és aki munkássága révén szintén tagja lett a berlini Comenius Társaságnak is.¹⁰ – Comenius pedagógiai munkásságáról, illetve életéről és műveiről *Benedicty Pál*, illetve *Berecz Gyula* monográfiát készített /1891, illetve 1892/ *Kiss Áron* pedig összeállította a magyar Comenius-irodalmat.¹¹ Ezenkívül az évforduló alkalmával sok tanítói szervezet, iskola rendezett emlékünnepeket s folyóiratokban, újságokban számos kutató és gyakorló pedagógus közölt megemlékezést.

A XX. században, különösen a második világháború után továbbfolytatódott, illetve felerősödött a Comenius-kultusz. 1958-ban az Orbis Pictus megjelenésének évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémia Sárospatakon, 1970-ben, Comenius halálának 300. évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémia, más szervekkel együtt, Budapesten és Sárospatakon tartott

külföldi kutatók részvételével nagyszabású *Comenius – emlékünnepe*lyt. Az elhangzott előadások anyaga a Pedagógiai Szemle 1958-as évfolyamában, illetve a "Comenius and Hungary" c. tanulmánykötetben látott napvilágot.¹²

Századunk elején /1907/ *Iványi Ede* Comenius életéről, pedagógiai és egyéb irodalmi munkásságáról készített monográfiát. – Nagy hatású munkát végzett Comenius életének, munkásságának felkutatásában, a Comeniustól származó vagy rá vonatkozó adatok feltárásában és tudatosításában, közzétételében *Kvacsala János*. Mivel kutatásainak eredményei főleg német nyelven jelentek meg, hatása Magyarországon kívül is nagy volt.¹³ – Az 1950-es években *Geréb György* magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta a Nagy Oktatástant és több tanulmányban méltatta Comenius munkásságát.¹⁴ 1954-ben jelent meg *Vaszkó Mihálynak* Komensky Ámos János világnézetét és pedagógiáját elemző könyve. – Részletesebben foglalkozott Comenius munkásságával, sárospataki működésével *Kovács Endre* is, akinek munkája "Comenius Magyarországon – Comenius Sárospatakon írt műveiből címmel 1962-ben látott napvilágot.¹⁵ *Lelkes Comenius* – kutató, ismertető volt *Szalatnai Rezső*, több tanulmány szerzője, s különösen sokat tett Comenius magyar származásának a tudatosításáért.¹⁶ – Igen sokat foglalkozott Comeniusszal s publikált róla *Bakos József*, aki sokrétűen, főleg nyelvészeti, pedagógiai szempontból elemezte Comenius munkásságát, tankönyveit s összeállította a teljes magyar Comenius – irodalom bibliográfiáját.¹⁷ – Több szempontból vizsgálták Comenius pataki működését, szerepét és jelentőségét a magyar nevelésben *Földes Éva*, *Komor Ilona*, *Mészáros István* és *Orosz Lajos*. Velük együtt mások is jelentettek meg – Comenius örökségével foglalkozó – tanulmányokat.¹⁸

A Comenius – kutatásban, hagyatékának feltárásában és őrzésében sajátos szerepet játszik Sárospatak. Dezső Lajos és Szinyei Gerzson munkássága nyomán Patakon megerősödött a nagy iskolareformátor iránti érdeklődés, a Comenius – kultusz. *Rácz Lajos* akadémiai tanár feldolgozta Comenius pataki munkásságát s kéziratban összeállította Patakon írt munkáinak latin nyelvű anyagát, az Okmánytárat.¹⁹ – *Gulyás József* gimnáziumi tanár, nagykönyvtárnok magyar nyelvre fordította beköszöntő beszédét s több kisebb írását, tankönyvhöz írt előszavát.²⁰ – Mind a *Sárospataki Lapokban* /1881–1905/, illetve a *Sárospataki Református Lapokban* /1905–1948/, mind a *Sárospataki Ifjúsági Közlönyben* /1884–1948/ többször jelentek meg Comeniusszal foglalkozó tanulmányok, írások.

Még erőteljesebben, sokrétűbben nyilvánult meg a Comenius féle fordulás Patakon is a második világháború után. *Sárospatakra jövetelének 300. évfordulója alkalmából a kollégium – széleskörű országos összefogást sürgetve – Comeniushoz méltó nemzetközi ünnepség szervezését indította el.* Sárospatak ezirányú felelősségéről Kiss Áron is szót emelt 1891-ben s most a pataki évforduló alkalmával a kollégium meg is akarta valósítani. A köziskolai szék és az igazgatótanács az ünnepség előkészítésére bizottságot hozott létre. A bizottság által elkészített terv alapján a kollégiumi vezetés – hangsúlyozva ennek fontosságát és jelentőségét – a kultuszminisztérium bekapcsolódását kérte. Darvas József miniszter az ünnepségek előzetes megbeszélésére ellátogatott Sárospatakra s kifejtette, hogy "ezeket az ünnepségeket minél szebben és fényesebben óhajtják megrendezni, mégpedig a sárospataki kollégiummal karöltve, úgy, hogy a kollégium a maga hagyományaival, szellemével és színeivel teljes mértékben szóhoz jusson az ünnepélyen."²¹ A kollégiumi terv szerint a Comenius – ünnepségek keretében került volna sor a magyar és csehszlovák evangéliumi egyházak hivatalos

delegátusainak a tanácskozására is. Tervezték ezzel együtt a kelet-európai tudományos és kulturális élet képviselőinek meghívását s azokból az országokból, amelyekben Comenius működött, egy-egy szaktudós vendégül látását, továbbá a Comenius Társaságok küldöttségeinek a részvételét.

Az összeállított nagyszabású kulturális terv szerint a fő ünnepélyen kívül országos, sőt nemzetközi viszonylatban is jelentős kiállítást szerveznek Comenius műveiből, a rá vonatkozó hazai és külföldi irodalomból, fényképekből, korabeli emlékekből. Elhatározták, hogy Patakon írt néhány – még le nem fordított – munkáját lefordítják s a már korábban lefordított és különböző kiadványokban megjelentetett pataki vonatkozású munkáival együtt bilingvis formában, latin–magyar nyelven, egy kötetben megjelentetik. Bakos József ez alkalomból indította el Comenius magyar bibliográfiájának összeállítását. Az évforduló méltó megünneplése céljából a főiskola más szervezetekhez is fordult. Javasolta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia indítsa el Comenius összes művének magyarra fordíttatását, kiadását és írjon ki országos, sőt nemzetközi pályázatot Comenius életművével kapcsolatban. Javasolta továbbá, hogy a Pedagógusok Szakszervezete hirdessen pályázatot Comenius mai jelentőségéről s az évfordulóról minden magyarországi iskolában történjék megemlékezés. A terv felvetette annak igényét is, hogy magyar tudósok, pedagógusok, diákok csoportos tanulmányúton látogassák meg Comenius szülőföldjét, csehszlovák csoport pedig magyarországi működésének helyét, Sárospatakot.

A fő ünnepélyen kívül külön ifjúsági ünnepélyt is terveztek, melyen Comenius iskoladrámái műveiből szemelvényeket, az Orbis Pictusból élőképeket stb. is mutatnak be. "A kollégium egész népe tudatában van annak – olvasható a kollégiumi igazgatói jelentésben –, hogy itt olyan óriási jelentőségű, nemcsak kollégiumunkat

érintő és nem is csak országos, hanem nemzetközi és egyetemes egyházi vonatkozású szolgálatra kell felkészülnie, amely minden erejét próbára teszi."²²

A kollégiumban érzett felelősségnek megfelelően az évfordulóval kapcsolatban más, további tervről is olvashatunk. A kollégium felkívánta újítani a nagy iskolareformátor születésének 300. évfordulója alkalmával létesített főiskolai Comenius-alapítványt, amely lehetővé tette, hogy évenként egy cseh vagy morva ifjú ingyenes ellátást és lelkészi képzést nyerjen Patakon. A két világháború között a Csehszlovákia és Magyarország közötti baráti kapcsolat hiánya miatt az alapítvány gyakorlata szünetelt. "Úgy érezzük – vallotta dr. Nagy Barna kollégiumi igazgató –, most itt az ideje a nemes hagyomány felújításának és Comenius sárospataki emléke szinte záloga lesz a jövőben annak, hogy népeink a műveltség erejében és szellemi értékeink kölcsönös megbecsülésében dolgozzanak az őszinte barátságért."²³

A nagyszabású terv azonban a korabeli viszonyok, körülmények között – a kollégiumon kívül álló okok miatt – nem valósulhatott meg, de a kollégium által megtartott ünnepély mégis országos jelentőségű volt. Az ünnepi beszédet Darvas József kultuszminiszter tartotta s azon a VKM küldöttein kívül sokan vettek részt. Itt volt a csehszlovák budapesti követ, kulturális és sajtóügyi attasé. Eljöttek az ünnepélyre a Kulturális Kapcsolatok Intézetének, a külügyminisztériumnak a képviselői, a testvérkollégiumok igazgatói és küldöttei, a református egyházkerületek elnökei /püspökök és főgondnokok/, továbbá sokan mások.

A főünnepélyen és kiállításon kívül a kollégium más módon is adózott a nagy pataki nevelő emlékének. Az évente szokásos Péntek Esték előadássorozat felolvasásainak egy része most Comenius alakja köré csoportosult.²⁴ – Az ifjúság pályamunkák készítésével, külön ifjúsági díszülésekkel, az ünnepélyeken Comenius magyar és cseh nyelven bemutatott énekeivel emlékezett

nagy tanítómesterére. Így vált az 1949/50. tanév az utódiskola gondos, lelkiismeretes munkájával, "a kollégium Comenius-évévé".

A kollégiumban érvényesülő Comenius-kultusz mellett utalunk röviden egy olyan eljárásra, eseményre is, amely lényegében Comenius hatásának és az iskola Comenius iránti hálájának eredményeként érzékelhető. Amikor ugyanis a 18. század végén a "türelmi rendelet" után a *cseh-morva református gyülekezteknek* lelkipásztorokra volt szükségük, kérésükre a *pataki kollégium* olyan *végzett magyar papokat* küldött ki hozzájuk, akik szívükön viselték hivatásukat, elsajátították a cseh nyelvet, és szolgálatukkal – írásaikkal is – segítették a cseh-morva reformátusok kulturális fejlődését. A feljegyzések szerint 54 Patakon végzett lelkész ment Cseh-Morvaországba, hogy ott lelkiismeretesen szolgálják a lelkipásztorok nélküli gyülekezeteket. Ezenkívül 1799 és 1832 között 69 *cseh-morva diák tanult ösztöndíjjal a pataki kollégiumban* és szerzett megfelelő képzettséget.

Szólok röviden arról is, *hogyan ápolták Comenius hagyományait a sárospataki tanítóképzőben*. A Comenius-kutató Dezső Lajos igazgatói működése idején /1875–1904/ az intézet nevelő munkájára nagy hatással volt Comenius szelleme. Bizonyítja ezt Dezső Lajos iskolai és iskolán kívüli munkássága és a tanítóképző nevelő munkájának alakulása, fejlődése egyaránt. Később, amikor az 1911/12. iskolai évben az ifjúsági kör tevékenységében az irodalmi jelleg helyett a pedagógia kapott központi szerepet, az *önképzőkör* felvette és mindvégig megtartotta Comenius nevét. Az ifjúság számára kitűzött *pályatételek, írásbeli dolgozatcímek* között voltak Comenius-szal foglalkozók s az önképzőkörben megemlékeztek Comenius munkásságáról, haladó pedagógiai örökségéről. Az 1949/50. tanévben a tanítóképző internátusa *Comenius Internátus* néven működött.

Az intézet 1950-ben történt államosítása után az új vezetés azzal a törekvéssel, hogy a pataki gyökereket elvágja, a nevelésből ki akarta küszöböltetni az előd egyházi iskola /kollégium és tanítóképző/ több évszázados hagyományait. A hivatalos látogatóktól biztatva azonban a tanítóképző rövid időn belül igyekezett az új nevelésben is hasznosítani a kollégium haladó szellemét. S mivel *"Comenius neve célt, eszményt, elkötelezettséget jelenthet"*, ezért már 1953-ban lépéseket tettek, hogy *Comenius nevelő hatásának jobb érvényesítése céljából, a tanítói hivatástudat és hivatásszeretet elmélyítésére, erősítésére a tanítóképző felvehesse Comenius nevét.* A névfelvételre "comeniuszi tanév" szervezésével készültek. Nagy szabású névadó ünnepséget és kiállítást készítettek elő, Comenius legjelentősebb pedagógiai elveit, megállapításait tervszerűen tudatosították, Comenius életművét részletesebben feldolgozták. Bár a névfelvételre a tanítóképző akkor az engedélyt nem kapta meg, 1954-ben a tanévzárás alkalmával Comenius munkásságának mélyreható elemzésével, ünnepi műsorral, szép kiállítással ünnepelte Comenius Patakról történt búcsúzásának 300. évfordulóját. A képző kitartó munkájának eredményeként végülis 1957-ben, fennállásának 100 éves jubileumi ünnepségén vette át a minisztérium képviselőjétől a *Comenius névfelvételt is engedélyező kitüntető Emléklapot.* Minthogy azonban a középfokú tanítóképző 1959-ben befejezte működését, e nevet csak két évig viselte.

A felsőfokú tanítóképző intézet többszöri próbálkozása, kérése után előbb kollégiuma /1969/, majd végül a főiskolává váláskor /1976/ maga az intézmény írhatta homlokára Comenius nevét, lett Comenius Tanítóképző Főiskola. A kollégiumi névadó ünnepségen sor került Comenius életművének pedagógus szempontú elemzésére és műveiből részletek bemutatására. Ugyanakkor pedagógiai tanácskozás keretében azt vizsgálták, hogy a comeniuszi hagyományok hogyan érvényesülnek a korszerű óvónőképzésben és az általános iskolai nevelő

/tanító és tanár/ képzésben.²⁵ Ezen túlmenően a sorok írója igyekezett feltárni és tudatosítani, hogy milyen hatással volt Comenius sárospataki működése a pataki tanítóképzésre.²⁶ Ezek azt bizonyítják s a névfelvétel külsőleg is jelzi, hogy a sárospataki tanítóképző nagyra értékelte és értékeli Comenius életművét, magáénak vallotta és vallja eszméit s tevékenységében igyekezett és igyekszik érvényesíteni is az emberiség előrehaladását szolgáló törekvéseit.

Végül utalunk röviden arra is, hogy *Sárospatak, a város is tisztelettel és hálával emlékezik a nagy vándor iskolareformátorra*, aki négy évet töltött falai között. A comeniuszi évfordulók országos, illetve nemzetközi ünnepségeinek, emléküléseinek előkészítésében és megszervezésében fontos szerepet kapott és vállalt a diákváros. Az 1970-es ünnepségek alkalmával a *Városi Tanács külön emlékülésen méltatta Comenius munkásságának jelentőségét és azon Comenius-emlékéremmel tüntetett ki nevesebb hazai és külföldi kutatókat, a comeniuszi hagyományok feltáróit, elemzőit, ápolóit*. Régebben egy időben a városi mozit is *Comenius-mozi*-nak nevezték. 1970 óta a tanítóképző és a sokat emlegetett, megjelenésében méltán híres új művelődési ház mellett kialakított *utcának is Comenius a névadója*. Az utca egyik szép épületén a város és a Magyar Comenius Társaság 1989-ben művészi kivitelű Comenius-emléktáblát helyezett el.

5. Mindezek ékesen bizonyítják, hogy *hazánk, a magyar művelődéstörténet számon tartja Comenius örökségét s különösen Patakon, él a comeniuszi hagyomány*. Ennek megfelelően Sárospatak, a patakiak számára régóta feladat, kötelesség Comenius pedagógiai hagyatékának közelebbi megismerése s feltárásával, elemzésével a magyar nevelésügy fejlődésének segítése. Úgy tűnik, hogy most végre megérték a feltételek e munka szervezettebb megindítására. S mivel Comenius a pataki iskolát magyarországi mintaiskolának szánta és itteni iskola-

reformátori munkájával az egész magyar művelődés színvonalának emelésére törekedett, pataki hagyatéka, a távozáskor elhangzott kérése érvényes, vonatkozik az egész magyar iskolaügyre, nevelésre. Mind ezt vallva, továbbá azért, hogy ez a tevékenység minél szélesebbkörű összefogással eredményes is legyen, *kezdeményezte Sárospatak országos hatáskörű közösség, a Magyar Comenius Társaság megalakítását.* S Patak hívó szavát sokan meghallották, a gondolatot magukévá tették, felkarolták és a megvalósításra levélben vagy élőszóval ösztönöztek. Mivel az elindulás megalapozott volt, sok szakember óhajának adott hangot, alakulhatott meg végül is az első Magyar Comenius Társaság. Úgy gondoljuk, hogy a Társaság életrehívásával – eltávózása után 332 évvel – nagyon régi mulasztást pótol társadalmunk.

A Magyar Comenius Társaság munkájának elindítására, az alakuló ülés megtartására 1986. június 21-én, Comenius működésének magyarországi kis városában s a róla elnevezett tanítóképző főiskolában került sor. Az elfogadott alapszabályzat szerint a *Társaság a Comenius szellemi örökségének feltárására, tudatosítására, hasznosítására törekvő elméleti és gyakorlati pedagógusokat, történeti, művelődéstörténeti, neveléstörténeti kutatókat, a comeniuszi életmű iránt érdeklődő embereket igyekszik összefogni, a mai nevelés helyes továbbfejlesztésének segítésére, szolgálatára egyesíteni.*

A Magyar Comenius Társaság nagy és szép célt tűzött maga elé. Ösztönözni, segíteni kívánja Comenius szellemi hagyatékának, pedagógiai, művelődéstörténeti eszméinek kutatását, korszerű elemzését, értékelését és felhasználását. Sajátos társasági eszközeivel szolgálni akarja a comeniuszi hagyományok őrzését, tudatosítását. Fontosnak tekinti azt is, hogy szorgalmazza, segítse Comenius sárospataki tevékenységének, magyarországi hatásának sokoldalú feltárását, mélyebb elemzését. Szélesebb körben kívánja ismertetni, terjeszteni Comenius ma is érvényes, élő s ma is ható tanításait. Ezzel együtt

természetesen tervszerűen igyekszik segíteni általában a neveléstörténeti kutatásokat s következetesen szolgálni az iskola korszerűsítésére, a pedagógiai gyakorlat továbbfejlesztésére irányuló törekvéseket.

Ezeket a célokat a Társaság az alábbi módon, a következő *feladatok* megoldásával szándékozik elérni:

– Összefogja, tömöríti egyrészt azokat a neveléstörténeti, művelődéstörténeti, történeti kutatókat, akik közvetlenül vagy közvetve Comenius eszméinek, művelődési, pedagógiai hagyományainak feltárására és a korabeli művelődés-, pedagógiatörténet elemzésére törek-szenek, másrészt mindazokat, akik a magyar művelődés, nevelés és oktatás folyamatos korszerűsítését, továbbfejlesztését szívügyüknek tekintik s ezt Comenius és a vele rokon gondolkodók haladó tanításainak megismerésével, felhasználásával is igyekeznek segíteni, megalapozottabbá és hatékonyabbá tenni. A közösségi szemlélet alakítása, a tagság összetartása céljából a vezetőség a tagokat évente körlevélben tájékoztatja a végzett munkáról, az eredményekről, problémákról és a következő évi munkaprogramról.

– *Konferenciák, felolvasó ülések szervezésével, pályázatok kiírásával* ösztönözni kívánja a nevelés-, oktatás- és művelődéstörténeti kutatásokat s fórumot biztosít az eredmények bemutatására, tudatosítására, terjesztésére. "*Bibliotheca Comeniana*" címmel kiadványsorozatot indít, amelyben egyrészt Comenius – főleg Magyarországon alkotott – műveinek – általában kétnyelvű – megjelentetését, másrészt a társasági tevékenység ismertetését, a tagok kutatási eredményeinek, a comeniuszi eszmék korszerű elemzésének, a mai pedagógiai elméletünk és gyakorlatunk továbbfejlesztésében is hasznosítható figyelmeztetéseknek, lehetőségeknek a bemutatását, tudatosítását tervezi. E kötet a sorozat 3. száma. Az 1986-ban megjelent 1. szám a Szombathy János sárospataki kollégiumi tanár által 1793-ban latin–magyar–német nyelven kiadott Orbis Pictus ha-

sonmása. A sorozat 2. száma, mely 1988-ban látott napvilágot, tartalmazza Comeniusnak Sárospatakon 1650. november 24-én "a lelki tehetségek kiműveléséről" tartott beköszöntő beszédét, továbbá a Társaság alakuló ülésével kapcsolatos néhány anyagot: Dr. Simon Gyula /Comenius a magyar pedagógiában/ és dr. Köpeczi Béla /A bujdosó fejedelem/ előadását, illetve a Társaság alapszabályzatát és a vezetők – tagok névsorát.

A Társaság szoros együttműködésben igyekszik végezni munkáját a pedagógia, a neveléstörténet hazai szakembereinek szervezeteivel. E tekintetben különösen sokat remél a Magyar Pedagógiai Társasággal /főleg a Neveléstörténeti Szakosztállyal és a Borsod–Miskolci Tagozattal/, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságával /elsősorban a Neveléstörténeti Albizottsággal/ kialakuló együttműködéstől. Hasonlóan szoros kapcsolatot igyekszik kiépíteni az egyetemek, főiskolák, óvónőképző intézetek pedagógiai tanszékeivel, szakcsoportjaival. *Keresi az együttműködés lehetőségeit mind a történeti, művelődéstörténeti kutatókkal, mind azok szakmai szervezeteivel* /Magyar Történelmi Társaság, Kazinczy Társaság stb./ A Művelődési Minisztériumon kívül igyekszik megfelelő kapcsolatot teremteni a Pedagógus Szakszervezettel, Borsod–Abaúj–Zemplén megye és Sárospatak művelődési osztályaival, a sárospataki tudományos, oktatási–nevelési–közművelődési intézményekkel, továbbá Borsod–Abaúj–Zemplén megye Levéltárával és Könyvtárával.

Comenius szellemének vállalása, béketörekvéseinek érvényesítése azonban szélesebbkörű kapcsolatok kiépítésére kötelezi Társaságunkat. Ezért *igyekszünk megfelelő együttműködést kialakítani a külföldi Comenius-szervezetekkel, kutatókkal is.* Mindenekelőtt azokkal az országokkal keressük az együttműködés lehetőségeit, amelyekben annak idején Comenius hosszabb–rövidebb ideig élt, tevékenykedett, amelyekben ma is őrzik, ápolják a nagy pedagógus emlékét, hagyományait, amelyekben

foglalkoznak tanításainak, törekvéseinek elemzésével, eszméinek tudatosításával. Ezért is fordultunk a csehszlovák, lengyel, holland, angol, svéd, NDK és NSZK nagykövetségekhez s kértük, segítsék a hazájukban működő Comenius-szervezetekkel és kutatókkal való szorosabb kapcsolatunk létrejöttét, együttműködésünk megvalósulását. Ez ideig a lengyel nagykövetségtől kaptunk ezzel kapcsolatban tájékoztatást. Az együttműködés fontosabb formáit, lehetőségeit elsősorban a következőkben látjuk és javasoljuk: a Comeniusszal kapcsolatos kiadványok, szakirodalom cseréje; – kölcsönös informálás a Comenius-kutatások eredményeiről, publikálásokról; – a hazai és külföldi kutatások eredményeinek tudatosítása, terjesztése; – meghívás konferenciákra s részvétel azokon. Ezeken túl azonban az együttműködésnek természetesen más formája is lehetséges. Társaságunk kéri s örömmel fogadja a fentiekkel egyetértő külföldi érdeklődők közvetlen jelentkezését is.

– *A Társaság támogatni kívánja a pataki kollégium két utódintézményét /a Tiszáninnen Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményeit és a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolát/ a Magyarországon és külföldön fellelhető, illetve megjelenő Comenius művek, a vele kapcsolatos irodalom összegyűjtésében, azoknak külön gyűjteményben történő elhelyezésében, megőrzésében, ismertetésében és a további kutatásokhoz való biztosításában. Örömmel adok számot arról, hogy a Társaság megalakulásáról hallva már érkeztek is külföldi megkeresések s Comenius-tanulmányok.*

– *A Társaság emlékérmét alapít a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok és más kutatók munkájának elismerésére. Ezt a Mladonyiczky Béla szobrászművész által készített emlékérmét eddig 3 tag kapta meg.*

A teljesebb tájékoztatás céljából röviden utalok arra is, hogyan rendelkezik az alapszabályzat a *Társaság szervezetére, operatív munkavégzésére*:

– A Társaságnak rendes *tagja* lehet minden olyan nagykorú magyar állampolgár, aki annak célkitűzéseivel egyetért s a tagok közé felvételét kéri. Pártoló tag lehet az a természetes vagy jogi személy, ki a Társaság szakmai, anyagi vagy egyéb formában történő támogatását vállalja. Tiszteletbeli tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján a közgyűlés tiszteletbeli taggá választ. Tiszteletbeli taggá külföldi személy is választható.

– A Társaság elvi irányításának és ellenőrzésének legfőbb szerve a *közgyűlés*, mely 3 évenként ülésezik. A közgyűlést felolvasó üléssel vagy konferenciával összekötve kell megszervezni. A közgyűlések között a Társaság tevékenységét a *választmány*, illetve annak operatív szerve, az *elnökség* irányítja. A választmány és elnökség tagjait a közgyűlés 6 évenként választja.

A Társaság *anyagi alapját*, bevételét képezi egyrészt a rendes tagok tagdíja /ezt a közgyűlés évi 100.-Ft-ban állapította meg!/, önkéntes felajánlás, befizetés, másrészt a pártoló tagok által rendelkezésre bocsátott pénzösszeg, továbbá egyéb lehetséges bevétel.²⁷

Íme ezeknek az elveknek, céloknak, feladatoknak a megvalósítására törekszik – az egész országra kiterjedő működési területtel – a Magyar Comenius Társaság. Ugyanakkor természetes, hogy székhelye Comenius munkásságának diákvárosa, Sárospatak, háttérintézménye pedig a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola.

Az alakuló közgyűlés döntött a személyi ügyekben is, megválasztotta a *Társaság tevékenységét felelősséggel irányító, szervező vezetőséget*. Az alakuló ülést megtisztelte személyes részvételével a művelődési miniszter, Köpeczi Béla akadémikus is, akit a közgyűlés – megköszönve a megalakuláshoz nyújtott sokrétű támogatását – a *Társaság díszelnökévé* választott. Egyébként a közgyűlés az alapsza-

bályzatban foglaltaknak megfelelően az *alábbiak szerint alakította ki, bízta meg 6 évre a vezetőséget:*

Elnök: Huszár István, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója, jelenleg a Hazafias Népfront főtitkára.

Alelnökök: Ködöböcz József ny. főiskolai tanár és Simon Gyula ny. főiskolai tanár, a Magyar Pedagógiai Társaság társelnöke.

Titkár: Földy Ferenc a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgatója.

Jegyző: Gönczy Ákos, főiskolai tanár, a Comenius Tanítóképző Főiskola főigazgató – helyettese.

Pénztáros: Szabóné Fehér Erzsébet főiskolai docens.

Elnökségi tagok: Bakos József ny. főiskolai tanár, Benda Kálmán gyűjteményi igazgató, valamint Újszászy Kálmán ny. gyűjteményi főigazgató.

A választmány megválasztott tagjai: Bajkó Mátyás egyetemi docens, Benke György gyűjteményi igazgató, Csorba Csaba megyei levéltári igazgató, Horváth Márton egyetemi tanár, a Magyar Pedagógiai Társaság főtitkára, Kardoss Béla művészettörténész, Kováts Dániel főiskolai tanár, Makkai László egyetemi tanár, Maller Sándor az UNESCO ny. főtitkára, Mészáros István egyetemi docens, Ravasz János ny. főiskolai tanár, R.Várkonyi Ágnes egyetemi tanár és Zibolen Endre ny. igazgató.

A számvizsgáló bizottság elnöke: Szentimrei Mihály könyvtárigazgató, tagjai: Borsos Árpád megyei tanácsi osztályvezető és Oláh Katalin főiskolai docens.

6. Összefoglalásul szeretném kiemelni, hogy a *Társaság Comenius törekvéseinek, szellemi hagyatékának megfelelően használni akar. Tevékenységével végeredményben a magyar művelődésügy, az oktatás és nevelés fejlődését kívánja szolgálni.* A fentebb ismertetett feladatok megoldása mellett azonban a Társaságnak a következő években sajátos tennivalója is lesz. 1992-ben ünnepli a világ Comenius születésének 400. évfordulóját. Társaságunknak tervszerű munkával kell felkészülnie e

jubileumra. A comeniuszi eszmék korszerű elemzésével – más érdekelt közösségekkel, szervezetekkel együtt – a pedagógusok, érdeklődők szélesebb körében tudatosítania kell Comenius pedagógiai eszméit, tanításának progresszív értékeit, nevelésre – művelődésre megtermékenyítő hatását és Comenius nagyságához méltóan kell megszerveznie a jubileumi tudományos emlékülést. Ezzel együtt pataki munkásságának mélyebb, sokrétűbb elemzésével kell gazdagítani a külföldi kutatási eredményeket, színeznie a nemzetközi értékeléseket, elemzéseket.

Társaságunk más szervezetekkel, szervekkel /Művelődési Minisztérium, Magyar Unesco Bizottság, Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Pedagógiai Társaság, Hazafias Népfront Pedagógiai Bizottsága, Sárospatak Város Tanácsa, Sárospataki Tudományos Gyűjtemények, Comenius Tanítóképző Főiskola, Rákóczi Gimnázium/ együtt szervez az évforduló alkalmával jubileumi emlékülést. Erre meghívjuk majd a külföldi Comenius szervezetek képviselőit, a magyarországi és külföldi Comenius kutatókat, a magyar és külföldi érdeklődőket.

Társaság feladatai, és azok eredményes megoldása sok tevékeny tag közreműködését igényli. Ezért *a Társaság nyitva áll mindeki* /elméleti és gyakorlati pedagógus, neveléstörténeti, művelődéstörténeti, történeti szakember, kutató, szimpatizáns, illetve érdeklődő/ *előtt*, aki a Társaság elgondolásaival egyetért és a feladatok megoldásában valamilyen módon részt kíván venni. E helyről is *kérjük az érdeklődőket: csatlakozásukkal, közreműködésükkel, érdeklődésükkel, ösztönzésükkel segítsék eredményesebben megvalósítani, érvényesíteni Comenius ma is élő, éltető eszméit, hagyományait, pedagógiai hagyatékát s ezzel együtt szolgálni nevelésünk továbbfejlődését, hatékonyabbá válását.* A jelentkezés, minden érdeklődés a következő címre küldendő: Magyar Comenius Társaság, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7.

Az idézetek lelőhelyei s jegyzetek:

1. Simon Gyula: Comenius a magyar pedagógiában. Az alakuló ülésen tartott előadása. = Bibliotheca Comeniana II. 1988. 45. o.
2. Comenius búcsúbeszéde. V.ö. Dezső Lajos fordítása /Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára/ kéziratban és Kovács Gyula fordítása = Comenius Magyarországon – Comenius Sárospatakon írt műveiből. Összeállította, a bevezetést és jegyzeteket írta Kovács Endre Budapest, 1962. 385. p.
3. Comenius: A lelki tehetségek kiműveléséről = Kovács Endre: Comenius Magyarországon 103. o.
4. A nagyfényű pataki iskola tervezete = Kovács Endre i.m. 74. o.
5. i.m. 76. o.
6. Comenius: A lelki tehetségek kiműveléséről = Kovács Endre i.m. 102. o.
7. Kovács Endre: Comenius és Sárospatak = Kovács Endre i.m. 70.o.
8. Comenius búcsúbeszéde = Kovács Endre i.m. 393., illetve 396. o.
9. Dezső Lajos fontosabb írásai: – Comenius Ámos János Magyarországon, 1650–1654. Sárospatak. 1883. – J.A.Comenius in Ungarn = Pädagogische Blätter für Lehrerbildung und Lehrerbildungsanstalten, Gotha, 1883. 273–294. o. – Comenius schola pansophicaja és az egységes középiskola = Magyar Pedagógia, 1892, 162–172. o. Fordításai: Nagy Oktatástan. Sárospatak, 1896. – A könyvekről, az értelmi képzés eme fő eszközeiről = Nemzeti Nőnevelés, 1882. 412–423. o. – A családi iskola eszméje = Nemzeti Nőnevelés, 1883. 416–421. o. – Az anyanyelvi iskola eszméje = Nemzeti Nőnevelés, 1885. 626–641. o. – Comenius búcsúbeszéde = Nemzeti Nőnevelés, 1881. 40–57. o.
10. Szinyei Gerzson fontosabb írásai: Comenius Sárospatakon = Sárospataki Lapok, 1894. 427–429,

- 449–452, 522–525, 547–549, 565–566. o. – Comenius élete, pedagógiai és egyéb irodalmi munkássága = Sárospataki Református Lapok 1907: 498–499, 507–508, 518–520. o. – A sárospataki főiskola Comenius idejében = Sárospataki Református Lapok 1928: 3–5, 8–9, 12–13, 18–19, 22–23, 26. o. – Maradt-e meg valami Comenius alkotásaiból? Kézirat. Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára.
11. Kiss Áron: A magyar Comenius–kiállítás és a magyar Comenius–irodalom = Néptanítók Lapja 1892: 86, 101, 234. o.
 12. A Pedagógiai Szemle 1958. 10. számában közölt tanulmányok szerzői: Bakos József, Bán Imre, Geréb György, Kardos Tibor, Komor Ilona, Makkai László, Újszászy Kálmán. – A "Comenius and Hungary. Essays. Edited by Éva Földes and István Mészáros, Budapest, 1973" c. könyvben közölt tanulmányok készítői: Bakos József, Földes Éva, Jóboru Magda, Komor Ilona, Ködöböcz József, Ladányi Erzsébet, Mészáros István, Orosz Lajos, Újszászy Kálmán, Wittman Tibor, /A tanulmányok egy része a Pedagógiai Szemle 1971. 4. számában magyarul is megjelent./
 13. Kvacala János néhány munkája: Comenius és a Rákócziak = Budapesti Szemle, 1889. – Johann Amos Comenius . Sein Leben und seine Schriften. 1892. – Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts I–II. 1903–1904. – Korrespondence J.A. Komenskeho. t.I.II. Praha, 1898–1902.
 14. Geréb György néhány tanulmánya: Comenius magyarországi munkásságának alapmotívumai = Pedagógiai Szemle 1958: 157–166. o. – Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai /Kandidátusi értekezés főbb tézisei/ = Pedagógiai Szemle 1958: 1013–1019. o. – Komensky Ámos János magyar-

- országi munkásságáról = Köznevelés 1953: 217–218. o. – Comenius didaktikai nézeteinek pszichológiai gyökerei = A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1957. Klny. – Adalékok Komensky didaktikai törekvéseihez magyarországi munkásságának tükrében = A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1956. 37–52. o.
15. Lásd még: Comenius pataki évei = Kovács Endre: Népek országútján. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1972. 41–89. o.
 16. Szalatnai Rezső fontosabb munkái: Comenius–Szeges János = Köznevelés. 1969. 19. sz. 6–8. o. – Comenius = Kortárs 1970. 11. sz. 1705–1714. o. – Az élő Comenius sírkövénél = Élet és Irodalom, 1970. 48. sz. 6. o. – Comenius, akit Szegesnek hívtak = Ifjúsági Magazin, 1972. 5. sz. 14–17. o.
 17. Bakos József néhány munkája: – A magyar Komensky irodalom. 1. füzet: Budapest, 1952. – 2. füzet: Budapest, 1957. – 3. füzet: Eger, 1959. – 4. füzet: Eger, 1961. – 5. füzet: Eger, 1963. – 6. füzet: Eger, 1972. – Comenius tankönyvei a magyar iskolában I. = Pedagógiai Szemle 1965: 540–545. o. – II. = Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek 320. 1964. – III–IV.: Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetek 358. 1964. – Comenius nyelvszemlélete és nyelvpedagógiai nézetei. Kandidátusi értekezés, 1964. /Tudományos Minősítő Bizottság/. – Comenius és a magyar nyelv = Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetek 175. 1960. 183–206. o. – Comenius eredeti családnevének, a Szeges névnek a történetéről = Magyar Nyelv 1966: 85–88. o. – Comenius sárospataki évei = A Sárospataki Református Kollégium története. Budapest, 1981. 59–79. o.
 18. Néhány munka: Csanda Sándor: Comenius Magyarországon, hatása, jelentősége a magyar művelődés fejlődésében = Csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatok. Bratislava, 1963. – Földes Éva: Apáczai

- Csere János és Comenius a magyar ifjúság sokoldalú neveléséért = Testneveléstudomány, 1955. 3.k. 234–243.o., továbbá: A korszerű termelési ismeretek helye Comenius és Apáczai pedagógiájában = A munkára nevelés hazai történetéből. Budapest. I. kötet. 1965. 59–90. o. – Komor Ilona: Comenius a pataki ifjúság iskolán kívüli neveléséről. Fortius és Fortius redivivus = Pedagógiai Szemle, 1960: 888–896. o. – Maller Sándor: Comenius és Sárospatak = Protestáns Szemle, 1943: 135–139. o. – Mészáros István: Comenius írástanítási módszere = Köznevelés, 1970. 23. sz. 37–38.o.; Comenius és a sárospataki kollégium anyanyelvi osztálya = Magyar Pedagógia, 1972: 185–197.o.; Comenius Sárospatakon = Az oktatásügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest, 1981. 347–359.o. – Náhlik Zoltán: Comenius pedagógiai hagyatéka = Tanügyi Újság /Bukarest/, 1971. 41. sz. 4. o. – Orosz Lajos: Comenius sárospataki iskolareformja = PSz, 1971. 301–308. – Schneller István: Comenius és Apáczai = Protestáns Szemle, 1918: 27–39. o. – Simon Gyula: Comenius szellemi öröksége = Hevesi Művelődés, 1971. 2–3. sz. 3–8. o. – Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sárospatak, 1958.
19. Rácz Lajos fontosabb munkái: Comenius Sárospatakon, Budapest, 1931. – Comenius pataki élete és működése német megvilágításban = Magyar Pedagógia, 1931. 40–44. o. – Okmánytár Comenius pataki életéhez. Kézirat. Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára.
 20. Gulyás József fontosabb munkái: Comenius és a latin nyelv. Sárospatak, 1931. Comenius–fordítások: A lelki tehetségek kiműveléséről = Magyar Pedagógia, 1930. 1–6. számában; Comenius pataki emlékirata; Comenius: Az igaz módszer dicsérete; Comenius: Kis beszéd a dolgok pontos megnevezésének hasznáról = Néhány Comenius–fordítás, Sárospatak, 1932.;

- Comenius Januájának, Atriumának, Vestibulumának előszava = Múltunkból, Sárospatak, 1933.; Comenius: A nagyfényű pataki iskola eszméje; Comenius Schola ludus előszava; Comenius: Fortius előszava; Comenius: A Magyarországra hívásom rövid elbeszélése = Bizonyosságok, Sárospatak, 1936.
21. Igazgatótanács jegyzőkönyve, 1949. november 1.
 22. u.o.
 23. Környei: Felújítják Sárospatakon a Comenius – alapítványt = Kis Újság, 1948. december 2. 4.o.
 24. A Péntek Esték e tárgyu előadásai: Korrajz Comenius idejéből /Gulyás József/; A pedagógus Comenius /Újszászy Kálmán/; Comenius és a pataki diákok világa /Bakos József/; Comenius és a cseh – testvérek egyháza /Szalatnai Rezső/.
 25. Simon Gyula, Babodi Béla, Bakos József és Ködöböcz József előadása megjelent: Sárospataki Pedagógiai Füzetek 1. 1969/70 – ben.
 26. Ködöböcz József: Comenius és a sárospataki nevelőképzés = Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei. VIII. Debrecen, 1971. 217 – 227. o. Angol nyelven közölve: Comenius and teacher training at Sárospatak = Comenius and Hungary. Budapest, 1973. 89 – 99. o.
 27. V.ö. A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata = Bibliotheca Comeniana, II. 1988. 77 – 82. o.

III.

COMENIUS – KUTATÁSOK

1. COMENIUS – KUTATÁS HAZAI HELYZETE ÉS PROBLÉMÁI

A Magyar Comenius Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága Neveléstörténeti Albizottsága és Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Albizottsága, a Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztálya 1988. április 6-án Budapesten fenti témáról vitaülést tartott. A vitát *dr. Benda Kálmán* vezette.

A vita főbb megállapításait az alábbiakban foglaljuk össze:

Dr. Mészáros István vitaindító előadásában a következőket veti fel:

A hazai Comenius-kutatások helyzetén gondolkodva, erről másokkal is beszélgetve alakult ki bennem mára – 1988 tavaszára – az alábbi kérdéssor. Mások, erre nálam illetékesebbek alighanem másképpen fogalmaznák meg ezeket, másféle módon közelítenék meg ezt a problémaköteget. De azért talán ezek a "gondolatkörök" alkalmasak a vita elindítására.

1. *A Comenius-kutatás helye a mai hazai neveléstörténeti kutatások egészében.*

Sok-sok témával kellene manapság a magyar neveléstörténeti kutatóknak foglalkozniuk: sok az adósság, sok az új feladat is.

Első renden tehát arról lenne jó eszmét cserélni, hogy vajon a Comenius-téma – józan mérlegelés alapján – a mai magyar neveléstörténeti kutatások legfőbb témái közé tartozik-e, illetve kellene, hogy tartozzék; vagy a középmezőnybe, esetleg a perifériára? Alapvető fontosságú-e, avagy félretehetjük-e későbbi, jobb időkre?

De itt ez a probléma is felmerül: Comenius a *magyar* neveléstörténeti kutatás része-e, tehát elsősorban a magyar kutatók alapvető kötelessége-e a vele való

foglalkozás? Vagy "csupán" az egyetemes neveléstörténeté?

Ez utóbbival kapcsolatban érdemes megjegyezni: az egyetemes neveléstörténet nagy alakjaival, kiemelkedő korszakaival, áramlataival kapcsolatban eddig – az elmúlt száz év alatt – magyar szerző műve, elképzelése, koncepciója nem került be a nemzetközi neveléstörténeti kutatásokba. Úgy tudom, hogy Comenius – úgyben sem.

2. *A Comenius – kutatás hazai eredményei, dokumentumai a felszabadulás óta.*

Tegyük pontosabbá a címet, bontsuk három részre és különböztessük meg a Comeniusszal kapcsolatos tevékenység három műfaját:

a. A Comeniusszal való *foglalkozás*: a róla szóló ismereteket oktatják a pedagógusképzés különféle intézményeiben, ezek szerepelnek a hivatalos főiskolai – egyetemi jegyzetekben, szemináriumi dolgozatok készülnek e témában; évfordulós ünnepélyeket rendeznek, alkalmi beszédek, megemlékezések hangzanak el, stb.

b. A Comeniusszal foglalkozó *ismeretterjesztő – népszerűsítő irodalom*: meglévő ismeretek továbbadása újságokban, tömegkommunikációban.

c. Comeniusszal foglalkozó *kutatások*: új dokumentumok feltárása, tudományos érvekkel bizonyított új megállapítások, új felismerések, új összefüggések közzététele a szakajtóban.

A felszabadulás előtt Comeniusszal kapcsolatban mindhárom területen értékes tevékenység folyt; értékes örökséget kaptunk.

A felszabadulás után is mindhárom terület művelés alatt volt. De ajánlom, hogy – bár fontosnak tartom az első két műfajt is – itt és most csupán a harmadikkal: a tudományos igényű és értékű *kutatásokkal* foglalkozzunk.

Ha megfigyeljük a felszabadulás óta kiadott magyar nyelvű, Comeniusszal foglalkozó *kötetek* évszámait, akkor világos képünk lesz ennek legfőbb szakaszairól:

1953. Nagy Oktatástan. Fordította Geréb György (Tankönyvkiadó)

1954. Vaszkó Mihály: Komensky Ámos János világnézete és pedagógiája (Tankönyvkiadó)

1959. A látható világ. Sajtó alá rendezte Geréb György (Magyar Helikon)

1950-es, 1960-as évek: Bakos József hat részben megjelent munkája: A magyar Comenius-irodalom.

1961. (1977 , 1982) A világ útvesztője. Fordította Dobossy László (Magyar-Csehszlovák közös kiadás)

1962 (1970) Comenius Magyarországon. Válogatás itt keletkezett műveiből. Szerkesztette Kovács Endre (Tankönyvkiadó)

1970. Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája. Összeállította Berlász Piroska. Horánszky Nándor (OPKM)

1970. Az 1975-i brassói kétnyelvű Orbis Pictus faksimile kiadása. Sajtó alá rendezte Mészáros István (Akadémiai Kiadó)

1973. Comenius and Hungary. Szerkesztette Földes Éva és Mészáros István (Akadémiai Kiadó)

1979. Vaclav Kratochvill: Comenius élete. Regényes életrajz. (Magyar-Csehszlovák közös kiadás)

Az elmúlt negyven évben főként a következő *Comenius-évfordulók* köré csoportosultak a kiadványok, konferenciák, rendezvények: 1957: az Opera Didactica Omnia kiadásának 300, 1958: az Orbis Pictus kiadásának 300, 1970: Comenius halálának 300. évfordulója. E jelentős évfordulók körül megsokasodtak a szakfolyóiratokban a tanulmányok is, különféle tudományos színvonalon, különféle tudományos értékkel.

Mindezek alapján a felszabadulás utáni időszak Comeniusszal kapcsolatos kutatás-története *három időszakra* tagolható:

a. Az 1950-es évek eleje: a marxista átértékelés időszaka.

b. 1957–1973 között a nagy korszak: jelentős művek jelentek meg ekkor, a hazai, Comeniusszal foglalkozó szakemberek kapcsolatot teremtettek más országok Comenius–kutatóival.

c. 1973–tól: vajon milyen nevet adhatunk ennek a korszaknak?

Érdemes és szükséges azt is megemlíteni, hogy az elmúlt évtizedekben valamelyik központi nevelés-tudományi vagy művelődéstörténeti hivatalos fórumon bejegyzett és számontartott Comenius–kutatás nem folyt, jelenleg sincs ilyen; nem tudok arról, hogy valamelyik főiskola vagy egyetem saját kutatási tervében szerepelne ilyen téma; hivatalos központi, országos vagy helyi kutatási pénzalapból ilyen témájú kutatást az országban sehol sem finanszíroztak.

3. A "comeniológia" csapdája

E furcsa cím alatt erről lenne érdemes beszélgetni: vajon jó–e, ha egy személyből "---logia" vagyis *külön tudományszak* válik? Az a tapasztalat ugyanis, hogy az ilyen külön tudománnyá vált személyiség egyedülálló monolitiként emelkedik ki környezetéből, mellette mindenki eltörpül; a vele foglalkozó szakemberek szerint minden vele kezdődik, vele végződik; ő mindent előre látott, tudott, mindenben megelőzte korát, neki a hibái is tulajdonképpen pozitívumok, ő kritizálhatatlan, stb.

Tudjuk: csehszlovák kollégáink művelik a comenológiát. Az 1970–es nagy évforduló kapcsán hazai kutatókat is megérintett ez a felfogás. Közeledik 1992, az újabb nagy évforduló, nyilván újra hatni fog ez az áramlat.

A kérdés tehát ez: *jó–e, ha Comeniusból "comeniológia" válik?* "Comeniológus"–okra van–e szükség vagy inkább másokra? Olyan neveléstörténeti kutatókra, akik alaposan ismerik a 17. századi hazai, középeurópai és teljes európai nevelés– és iskolatörténetet, a protestáns nevelésügyet éppen úgy, mint a katolikust; Comeniust éppen úgy, mint Apáczait, Pázmányt és Kájonit Jánost,

Ratkét, Bacont és Locke-ot, s a Port Royal és az Oratoire pedagógusait; de tájékozottak a 15–16. századi humanista pedagógiai előzményekben s az érlelődő 18. századi felvilágosodás pedagógiájában is? Nem az ilyen *komplex tájékozottságú* szakemberek tudnak igazán szakszerűen foglalkozni a *pedagógus* Comeniusszal?

4. *A Comenius-kutatások helyes és kevésbé helyes értelmezése*

Két ága van a problémának:

a. Ma sincs még hiteles, meggyőző érvekkel alátámasztott képünk arról, hogy milyen hatást gyakorolt Comenius személyes jelenléte a sárospataki kollégium 1654. június 2. *utáni* életére, illetőleg a magyar nevelésügy 1654 utáni országos helyzetére.

Vajon milyen jellegű, milyen mélységű volt ez a hatás *helyileg* és *országosan*? Volt-e egyáltalán valamiféle továbbélő, maradandó hatás?

b. Nemcsak ismeretterjesztő cikkekben, de pályázatokban, sőt komoly tanulmányokban is gyakran olvasható ez a feltételezés: *közvetlen hatás-kapcsolat van Comenius egykori felismerései és mai pedagógiánk között; Comenius egykori gondolatai és mai nevelésméleti, közösségi nevelési, tehetséggondozási, fizikaoktatási, egyéb didaktikai, pszichológiai, nyelvoktatási stb. eljárásaink között.*

Vajon helyes-e ez a *közvetlen, egyenes* hatás feltételezése? Comenius óta ugyanis három és fél évszázad telt el, s ezalatt más, ugyancsak jelentős pedagógiai személyiségek is erőteljesen beleszóltak ezekbe a témákba.

5. *Túlzások Comenius jelentőségének felértékelésére*

Nem az ötvenes évek túlzásaira gondolok. Akkor olyan címen jelentek meg komoly tanulmányok: "Comenius, a haladó polgárság élenjáró nagy pedagógusa", "Comenius szerepe a materialista világnézet elter-

jesztésében", "Comenius, a pedagógia forradalmára", "Comenius, a humanista békemozgalom kiemelkedő alakja", stb.

Ebből a szempontból kordokumentum – értékű az 1957-ben lezajlott *szegeci vita* Geréb György és Tettamanti Béla között: Comenius ismeretelmélete, illetőleg didaktikája, tanulásfelfogása materialista volt – e vagy nem.

Tehát nem az ötvenes évek furcsa túlzásaira gondolok (amelyekkel természetesen az 1954-ben megjelent Vaszkó-könyv is telve van), hanem konkrét pedagógiai – didaktikai vonatkozásokra. Ilyen állításokra például, hogy Comeniust azért hívták meg illetékesek Sárospatakra, hogy a *leromlott* sárospataki kollégiumot rendbehozza; hogy vele kezdődik az *iskolai színjáték*, nála került be először a tantervbe a *testnevelés*, és más hasonló, a tényekkel ellenkező állítások.

Legkirívóbb azonban az, amelyik mindegyik mai neveléstörténeti (sőt didaktikai) tankönyvben szerepel: "*Comenius vezette be az iskolába az osztályrendszert, a tanévet, a tantervet és a tanórát.*" Aki ismeri a *Didactica Magna* megjelenését, tehát az 1657 előtti egy-két évszázad neveléstörténetét, az tudja, hogy ez nem igaz. Vajon miért él ez a felfogás olyan makacsul, kigyomláhatatlanul száz év óta a hazai tankönyvekben?

És ugyanígy terjeng számos túlzás Comenius iskolai demokratizmusáról, önkormányzatáról, közösségi neveléséről, természettudományos elkötelezettségéről, ateizmust súroló materializmusáról, az iskolai oktatás magyar nyelvűségéről, stb.

Sőt jól ismert a két évtizeddel ezelőtt felröppent állítás Comenius *magyarságáról*: a nagy morva (cseh) pedagógus tulajdonképpen magyar ember volt... Vajon jogos Comenius magyarságáról vagy magyar származásáról beszélni?

Vajon nem eléggé jelentős Comenius a neveléstörténetben, hogy ilyen bizonyítatlan túlzásokkal kellene

erősíteniünk nagyságát, jelentőségét? Úgy vélem: Comeniusnak nincs erre semmi szüksége.

6. Néhány konkrét kutatási probléma

1966-ban tették közzé Prágában nyomtatásban Comenius főművét, a "De rerum humanarum emendatione consultatione catholica" vagyis az "Egyetemes Tanácskozás" terjedelmes kötetét. 1970-ben néhány rövid részletét közölte magyarul a Magyar Pedagógia, de a magyar szakirodalom sem érdemben, sem érintőlegesen nem foglalkozott Comenius e korszakos jelentőségű művével. A magyar kutatás nagy adóssága ez.

Ugyancsak megérdemelné a vizsgálódást – ez a téma a nemzetközi Comenius-kutatásból is hizányzik – *Comenius és a reneszánsz kapcsolata*. Comenius ugyanis nem a semmiből lett, Comenius nem kezdőpont, hanem egy folyamat igen fontos része. Hogyan viszonylik a korábbi pedagógiai fejlődéshez? Comenius pedagógiájában mi a valóban új és mi az átvétel, a továbbfolytatás? Meggyőződésem, hogy Comenius pedagógiája nem érthető meg a reneszánsz pedagógiája nélkül.

Hiányzik annak alapos feltárása, hogy műveit mennyire használták a hazai iskolákban; művei átalakított, továbbalakított hazai változatainak alapos vizsgálata is késik még (pl. a Szombathi-féle Orbis Pictus, a háromféle Praecepta morum, stb.). Fontos lenne a hazai Comenius-recepció teljes feltárása.

Eddig ugyan részleteiben nem kutatták, de általában emlegetni szokták Comenius nagy hatását a magyarországi iskola- és nevelésügyre. Nem vizsgálták azonban azt sem – ami legalább olyan fontos tény –, hogy a magyarországi tartózkodás, az itteni nyugodt munkakörülmények, kísérletezési lehetőségek, a helyi nyomda jelenléte, stb, *milyen hatással volt Comenius belső fejlődésére*. Mert hogy hatott rá, az vitathatatlan, hiszen nagy elméleti művei lényegében mind sárospataki tartózkodása után jelentek meg.

Érdemes lenne például azt is megvizsgálni, hogy a saját korában lényegében ismeretlenül maradt, 1632-ben cseh nyelven írt, s mindvégig kéziratban lévő Nagy Oktatástantól mennyire különbözik – a sárospataki tartózkodás után készített – s 1657-ben nyomtatásban megjelent, latin szövegű *Didactica Magna*?

Bőséges vizsgálatot érdemelne Comenius pedagógiai munkásságán kívül *teológiai, ismeretelméleti, etikai, egyháztörténetírói munkássága is.*

Nem született még meg eddig egy *modern magyar Comenius-monográfia* (nem pótolja ezt az új Pedagógiai Lexikon 1976-ban kiadott első kötetének Comenius-szócikke, illetőleg a Comenius sárospataki tartózkodását tárgyaló "A magyar iskolaügy története 996-tól 1777-ig" című 1981-ben megjelent monográfia), pedig nagy szükség lenne rá.

A külföldi neveléstörténészek előtt, de még a külföldi Comenius-kutatók előtt is hiányos, esetenként torzult kép él Comenius magyarországi tartózkodásának tényeiről, jelentőségéről, súlyáról. Ezért minél hamarább meg kellene írni és *németül*, valamint *angolul* közre kellene adni a "*Comenius és Sárospatak*" című monográfiát.

7. A kutatók utánpótlása

Köztudott, hogy a neveléstörténettel foglalkozó hazai szakemberek száma az utóbbi évtizedben erősen megcsappant; az 1960-as, 1970-es évek jelentős pedagógiai kutatói levonultak, vagy levonulóban vannak a színről, de az aktívak is már eléggé idős korúak.

Mindez a Comeniusszal foglalkozó hazai szakemberekre is vonatkozik. Nagy szükség volna ezért a *fiatal* kutatói utánpótlás megszervezésére. Vajon milyen lehetőségek vannak erre, mit lehet tenni?

Az utánpótlás-neveléssel kapcsolatban érdemes hangsúlyozni, hogy aki Comenius pedagógiájával kíván foglalkozni, annak számára *elengedhetetlen a neveléstudományi szakértelem.*

8. Comenius – bibliográfia, Comenius szakkönyvtár

A hazai kutatások megkönnyítése érdekében szükség volna a Comeniusról szóló hazai könyvek és tanulmányok, valamint a legjelentősebb külföldi publikációk annotált bibliográfiájára.

Hasonló célból érdemes lenne Comenius – szakkönyvtárat létesíteni, ahol a kutató megtalálná az összes, Comeniusszal foglalkozó hazai és külföldi könyvet, valamint a Comeniusszal foglalkozó legjelentősebb tanulmányok xerox – másolatát. Ennek helyszínéül természetesen elsősorban Sárospatak lenne alkalmas.

9. A Magyar Comenius Társaság

Egyelőre még rövid múltra tekinthet vissza ez a társaság, de már lehet szólni arról, hogy vajon kialakult – e *sajátos profilja*, amely a többi pedagógiai egyesülettől megkülönbözteti? Mitől, miért "Comenius" – társaság ez a társaság? Biztatóak eddigi kiadványai, megnyilvánulásai. De mit kíván tenni, mit tud tenni a Comenius – kutatások előmozdítása ügyében?

Említettük, hogy – látva a felszabadulás utáni Comenius – kutatások szakaszolását – a nagy korszak 1957 – 1973 közötti másfél évtized volt. A rákövetkező, máig tartó 15 évet – nem tehetünk mást – a hallgatás másfél évtizedének kell neveznünk.

Vajon a Magyar Comenius Társaság léte megtudja – e törni ezt a hallgatást? Erről is jó lenne most beszélgetni.

Dr. Zibolen Endre: Megtisztelőnek tartom, hogy a felkért hozzászólók közé kerültem és mindjárt az élre. Egy pontban szeretném megerősíteni az elhangzottakat, s egy félreértést tisztázni, ami összefügg a Comenius problémával. Megerősítem, szégyen, ahogyan az Egyetemes Tanácskozáshoz viszonyulunk. Egy évtizede lehet, hogy egyik egyetemünk nagy vállalkozásba fogott,

hogy a hiányzó egyetemes neveléstörténeti tankönyvet megszerkessze. Lektora voltam a kéziratnak. A munkában említés sem esett az Egyetemes Tanácskozásról. Ezért is a Comenius Társaság nem elhanyagolható feladata a hazai és külföldi eredmények igényes propagálása. Kívánatos lenne, hogy az illetékes szaktudományok képviselői foglalkozzanak vele, a történettudomány, nyelvészet, a jog, az egyetemes békemozgalom szempontjából egyaránt. E szorosan vett témakörben nekünk is sok tartozásunk van. Fontos, hogy a magyar kutatók is foglalkozzanak az egyetemes neveléstörténet nagy személyiségeivel, korszakaival. Nem feltétlenül azzal az ambícióval, hogy Herbartról mondjunk a világnak újat, hanem legyen tájékozódásul szolgáló kiinduló pontunk az egyidejű, a megelőző, a rákövetkező magyar nevelési elmélet és gyakorlat viszonyításához. Ennek azonban a Consultatio Catholica esetében komoly nyelvi feltételei is vannak. Nemcsak a latin, hanem a cseh nyelv tudása is fontos hozzá. Kívánatos, hogy a Társaság pályázat, ösztöndíj létesítésével hasson oda, hogy Magyarországon legyen aktív Comenius kutató.

Dr. Orosz Lajos: Egyetértve a bevezető előadás főbb megállapításaival, mindenekelőtt a neveléstörténész--kutatók utánpótlásának kérdéséhez kívánok hozzászólni. E tekintetben nagyon rosszul állunk. Ha régebbi korszakok, pl. a 17. század valamilyen témája kerül szóba, ma már alig-alig találunk a 30-40 éven aluliak között olyan neveléstörténeti kutatót, aki itt otthonosan mozog. A három pedagógiai tanszék a három bölcsészkaron nem tudta biztosítani a megfelelő kutatói utánpótlást. El tudom fogadni az előadónak azt az álláspontját, hogy bizonyos neveléstörténeti problémákkal csak az a kutató tud sikeresen megbirkózni, aki otthonosan mozog a neveléstudományban. Én azonban a kérdésnek egy másik oldalát emelném ki: eredményes neveléstörténeti kutató csak az lehet, aki otthonosan mozog a történet-

tudományban is, és ismeri a történeti kutatás módszereit, van megfelelő nyelvismerete (jelen esetben tud főleg latinul és németül), el tud olvasni és fel tud dolgozni eredeti dokumentumokat, pl. latin nyelvű tanterveket, tankönyveket, szabályzatokat, okleveleket. Latin nyelvismeret nélkül mit tud csinálni egy kutató olyan korban, olyan világban, mint pl. a 16–18. századi magyar iskolaügy, amelynek általában latin volt az oktatási nyelve, e nyelven íródtak tankönyvei és csaknem minden dokumentuma. A kutatói utánpótlást, a fiatal szakemberek megfelelő felkészítését a történészekkel karöltve kellett volna (vagy kellene legalább a jövőben!) megoldani, annál is inkább, mert a neveléstörténet–iskolatörténet a művelődéstörténetnek egyik legfontosabb ága, és így a történettudomány képviselői nagyon is illetékesek a fiatal kutatók nevelésében. Nem lehet elfogadható megoldás az, hogy a neveléstörténeti kutatás – talán nyelvi nehézségek miatt is – főleg az utolsó másfél évszázadra korlátozódjék, ahogyan az elmúlt évtizedekben többször is elhangzott e kívánság. A korábbi nyolc és fél évszázad nevelésügyének vizsgálata is fontos a mi számunkra.

Ami pedig a Comenius–kutatásokat illeti, itt még nehezebb a helyzet. Comenius latin és cseh nyelven írt, és műveit e nyelveken kell tanulmányozni. Emellett legalább a német és angol nyelvtudás is elengedhetetlen, mert enélkül aligha lehet eligazodni a Comenius–irodalom rengetegében.

Ami a magyarországi Comenius–kutatást illeti, itt elsőrendű feladatunk nem is annyira az egész életmű vizsgálata, hanem elsősorban Comenius magyarországi működésének részletes feltárása, a korszak politikai és művelődési viszonyaival való összefüggéseinek sokoldalú bemutatása. A cseh comeniológiában általánossá vált az a felfogás, hogy Comenius a sárospataki iskolában primitív viszonyokat talált, olyan környezetet, amely nem volt érett arra, hogy Comenius haladó javaslatait elfogadja és

megvalósítsa. De nem esik szó például arról, hogy a javasolt hét osztályos panszofikus iskolával, amelyben a tanulóknak 16–18 éves korukban kellett volna befejezniük tanulmányaikat, Comenius nem vette figyelembe a helybeli szükségleteket. Megoldatlanul hagyta például a főiskolai tagozat, a prédikátorképzés kérdését, és azt magántanulással, könyvek tanulmányozásával, "gelliusi" típusú vitatkozásokkal kívánta pótolni. Ez gyökeresen felforgatta volna a sárospataki kollégiumnak és partikuláinak sokoldalú, gyümölcsöző kapcsolatait, és egyházi érdekeket is sértett. A nemzetközi Comenius-irodalom különben is hézagosan és sokszor tévesen informálja az olvasókat Comenius sárospataki működéséről.

Második felszólalás

Az előadó, Mészáros István, túlságosan szerénységből nem említette a magyar comeniusi irodalom felsorolásakor saját neveléstörténeti művének (Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között, 1981.) Comeniusról és a korabeli sárospataki iskoláról szóló fejezeteit. Ezek jó összefoglalói az eddigi kutatási eredményeknek.

Dr. Péter Katalin: Fontos dolgok hangzottak el az előadásban és a hozzászólások során is. Azokat a megállapításokat, amelyekkel egyetértek, külön nem hangsúlyozom. Az említett tankönyvben nemcsak a magyar dolgok nincsenek tárgyszerűen feldolgozva, hanem még az angol és a cseh viszonyok sem. Elképesztő, hogy Comeniuson kívül semmit nem tud a cseh viszonyokra vonatkozóan. Így készíteni neveléstörténetet, nincs értelme. Nekünk magyaroknak tennünk kellene valamit, előbbre kellene lépniünk. A magyar helyzet különösen súlyos, a külföldi legalapvetőbb Comenius munkák is tájékoztatlanok a magyar viszonyokról, a Rákóczi családról. Ez egyébként minden magyar történelmi problémára áll, de erre a problémára különösen áll. A Társaságnak az Acta Comenianaval kellene kapcsolatba

lépni, s bizonyos kutatási eredményeket oda eljuttatni, mert a comeniológusok ezt a folyóiratot a világ minden részén, Amerikában is megnézik. A kapcsolatfelvételt nagyon lényeges dolognak tartom. A másik kérdés: Comenius helyzete Magyarországon. Nagyon lényegese, hogy itt nyugalmat és munkalehetőséget kapott pedagógiai elveinek kipróbálására. A kutatásokban alig esett szó arról, hogy milyen hatással volt Sárospatak Comeniusra. Miért volt neki érdemes idejönni? Egyes külföldi vélemények szerint Comeniust nem hívták meg Magyarországra. Nem hívta meg Lórántffy Zsuzsanna, hanem magától jött, s amikor már itt volt, akkor kapott meghívást, felkérést a munkára. E vélemények szerint Comenius érdemesnek tartotta Magyarországra jönni, mert az itteni helyzet hasonlított az angol forradalom előtti helyzetre. E kutatási felfogással s további kutatással a magyarországi helyzetet be lehetne állítani az európai történelembe. Nagy lehetőség ez, mert Comeniusról Európában mindenhol tudnak, szoktak is írni róla. Ezt a forradalmi helyzetet be kellene vinni az európai történetírásba. Nagyon fontos Comeniusnak a munkája, amelyben Drabik jóslatát jelentette meg. Drabik a magyar politikai eseményeket 1638-tól kezdve végig prófétizálja. Fontossága miatt ezt a művet lefordítom és a Szépirodalmi Kiadó megjelenteti. Szerintem ne legyenek Comenius kutatók, a Társaság ne tűzzön ki Comenius kutatásra pályázatot, hanem fontos, hogy legyenek olyan emberek, akik ismerik Comenius életét Európában, mindenhol, s azáltal, hogy ismerik és tudnak Comeniusról, sokat tudnak mondani ebben a tárgyban. Ez szükséges ahhoz, hogy Magyarország az európai tudományos életbe bekapcsolódjon.

Dr. Ladányi Sándor: Amikor pedagógus tanácskozáson veszek részt, az az érzésem, hogy idegenből óriások földjére érkeztem. Ilyen óriás Comenius. A Ráday gyűjteménynek van egy peregrinációs albuma, Körmendi Péter albuma. Körmendi a későbbi tiszántúli püspök

1662-ben Amszterdamban meglátogatta Comeniust. Nem valószínű, hogy Körmendi Patakon Comenius közvetlen tanítványa lett volna, hiszen 1655-ben lépett a felsőbb iskolába, egy évvel később Comenius eltávozása után. Amszterdamban mégis felkereste. Valószínűleg érdemesnek tartotta a nagy embert Amszterdamban felkeresni. Bejelentem, hogy a következő évben egy fél esztendő Amszterdamban töltök peregrinációs kutatással. Meg fogom vizsgálni, hogy Comenius pataki távozása után tartott-e később magyarországiakkal kapcsolatot. Vetődött-e valaki még hozzá, volt-e kapcsolata az ott tanuló magyarokkal? Mindezt megnézem, ha lesz ehhez megfelelő dokumentum.

Dr. Barcza József: "Amit az ifjúságért írtam, nem mint pedagógus írtam, hanem mint teológus" – így jellemezte magát Comenius. Valójában az ő életműve az egyetemes egyháztörténetnek is értékes, de szakirodalmunkban ilyen szempontból még kellőképpen be nem mutatott örökségéhez tartozik, különös tekintettel ökumenicitására.

Az Európát lángba borító harmincéves háború alatt és után nyilvánvalóvá vált a vallási megosztottság káros volta, és hogy a vallási egység nemzeti, sőt nemzetközi érdek is. A békevágy hatására feléledtek az uniós és reuniós törekvések, amelyek a protestáns felekezetek, illetve a katolicizmus-protestantizmus egyesülésén munkálkodtak. Ebben a folyamatban érelődött ki Comenius ökumenicitása. Jellemzője, hogy ő a kulturális és a politikai egységgel szerves összefüggésben foglalkozott a vallási egység kérdésével.

Teológiai alapelve szerint a teremtés és újjáteremtés között élő, tehát a Krisztust visszaváró egyház eschatologikus reménységének pozitív társadalmi hatásai vannak. Rendeltetése az, hogy az eljövendőnek mintegy előképe legyen, és így egyességet, békességet munkáljon ezen a földön. Comenius, a huszitizmusból származó cseh – morva testvérgyülekezet utolsó püspöke számára a

reformáció mindenekfölött Krisztus királyi uralmának vállalását jelenti, akinek igénye az élet minden területére és viszonylatára kiterjed. Következésként a reformáció az ember, az egyház, a társadalom gyökeres és átfogó reformálására serkent. Másfelől ugyanerre ösztönöz a gondviselés, amely "az Isten és ember között abban a kölcsönös viszonyban áll, hogy az ember bízva Istenben, fölhasználja a kínálkozó eszközöket, ügyeit Isten nélkül nem végezheti és Isten sem akar ember nélkül semmit. Azért mindenért, ami üdvösségünket, jólétünket illeti, imádkozunk és dolgozzunk! De ne csak a maga jólétéről gondoskodják ki – ki, hanem az egész világról, valamint Isten is valamennyiünkről gondoskodik." Mi "valamennyien ugyanegy világnak a polgárai vagyunk... ugyanegy vér." Vallotta, hogy "a keresztény világ és Európa nem képviseli többé az egész emberiséget... a nemzetek százai vannak szétszórva a földön."

Témánk szempontjából főműve az "Egyetemes tanácskozás az emberi dolgok megjavításáról." Benne világkongresszus összehívását javasolta, amely a "szétzaggatott sokféleségből", az érdeklődésekből kiépítheti az egyetértés, az egység, a közös boldogulás útját. Résztvevői ne csupán uralkodók, politikusok legyenek, hanem kapjanak helyet az egyetemes reprezentánsai, a jeles filozófusok és teológusok is. Egy cél lebegjen szemük előtt: "az emberiség jóléte", "a legteljesebb béke".

A világkongresszus három egyetemes tanácsot hozzon létre. Ezek: 1. A tudományok világakadémiája, a tudományok és nevelés ügyeit intéző Világosság Kolégiuma, amely többek között tegye lehetővé az egész világon minden ember számára az azonos alapműveltség megszerzését. (Világnyelv kidolgozására is gondolt.) 2. A Világ Szenátusa, nemzetközi békebírása. Rendelkezésénél fogva őrkdjék azon, hogy mindenhol emberhez méltó társadalomban élhessenek az emberek – kontrollálva a kolonizáló hatalmakat is – és biztosítsa a világbékét, idejében felszámolva a háborús okokat. 3. Az

Egyházak Konzisztórium, amely a felekezetek egységét munkálja. "A vallási villongások zűrzavarára senki sem tekinthet borzalom nélkül", a vallás "ma... csak ürügy a gyűlölködésre, üldözésre és kegyetlenkedésre." Hogy ez a jövőben ne így legyen, az egység és a lényeges dolgok érvényesítése érdekében a Konzisztóriumnak munkájában mellőznie kell mindazt, ami a hitet, a reményt és a szeretetet elhomályosítja. "Le azzal a hittel, ami nem keresztyén tettekhez vezet", hirdette.

Egyháztörténeti szempontból legfontosabb kutatási feladat Comenius tervezete 3. pontjának az elemzése. Egész életműve összefüggésében (beleértve levelezését, prédikációit is) hogyan bontakozott ki ez az eszme és mi a teljes tartalma? Kiktől kapott indíttatást és "öku-
menikus teológiája" kiknek a gondolatvilágát gazdagította? Hol van az ő helye a 17. század olyan egységkeresőinek a sorában, mint amilyen Grotius, Dury, Calixtus, Spinola, Bossuet, Molanus és Leibniz voltak?

Egy önmagában fontos részletkérdésről. IV. Ulászló lengyel király a linzi békekötés évében, 1645-ben Thornban összehívott egy Colloquium caritativumnak nevezett ökumenikus konferenciát. Megjelent 18 evangélikus, 18 római katolikus (köztük jezsuiták is), 22 református teológus – és Comenius. Fehér foltot fog eltüntetni az, aki felkutatja és feldolgozza a jezsuiták róla írt jelentéseit.

A téma elemzése bizonyval sok naív, utópisztikus vonást fog kimutatni. Másfelől azonban régi felismerés: "minden nagy történelmi esemény utópiaként kezdődik és realitásként végződik." Comenius – igaz, nem történeti előzmények nélkül való – komplex tervezetének motívumai között pedig fellelhetők azok, amelyek korunkban az UNESCO, az ENSZ és az Egyházak Világtanácsa létrejöttéhez vezettek.

Befejezésként Comenius egyik megjegyzése: "Ne nevezze senki vak merészségnek, ha valaki arra vállalkozik, hogy bízva az ügy jóságában, Isten segítségével az

egész világot, az egész emberi nemet javulásra szólítsa fel... hanem magasztalja a kort, hogy még nem pusztultak ki, akik az Isten nevében szorgoskodnak, biztosan remélve, hogy Babylon leomlása és az angyal közel van, 'akinek dicsőségétől a föld megvilágosíttatik' (Jelen. 18,1)."

Dr. Hörcsik Richárd: Comenius személyisége nemzetközi. Egyetlen nemzet sem sajátíthatja ki, mint az '50-es évek során erre több ország kísérletet is tett. A Comenius kutatóknak Magyarországon kívül jelentős táborra van. A magyar Comenius kutatás helyzete hasonlít a magyar Kálvin kutatás helyzetéhez. Kevés a Magyarországon publikált, bármilyen európai nyelven megjelenő munka Comenius magyarországi munkásságáról. Ezen kívül a Comenius kutató gárda előregedett. A jelen kutatók közül Bakos József emelhető ki, s nincs utánpótlás.

A Társaság fontos feladata a Comenius kutatók utánpótlása, Comenius kutatók kinevelése. Fontosnak tartom a kutatók anyagi ösztönzését, hogy legyen ideje, akarata foglalkozni Comeniusszal, ne mással töltse szabadidejét. Javaslom belső ösztöndíjak létesítését, pályázatok kiírását, hogy főleg Comeniusszal foglalkozzanak. Be kell oltani őket Comeniusszal.

Természetesnek tartom, hogy a Comenius kutatást kisajátították a neveléstörténészek. Fontos azonban a kutatásba bevonni világi történészeket is, egyháztörténészeket is. Úgy látom, ellentét van Comeniusszal kapcsolatban is történészek és neveléstörténészek között. A történész hajlamos arra, hogy Comeniust egy történeti figurának tekintse, a neveléstörténész pedig nem lát ki Comenius pedagógiai munkái közül. Szerintem Comeniussnak nemcsak pedagógiai arca van, keveset foglalkoztak vele, mint politikussal. Örülök Péter Katalin kutatásának, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy Comenius Magyarországra jövetelének politikai háttere van. Ennek

egyik fontos eseménye Rákóczi Zsigmond házassága. Comenius eskette őket.

Új dokumentumokat, forrásokat feltárni a Comenius kutatásnak ma már nagyon nehéz, bár ez sem történt még meg teljesen. Fontos azonban az újraértékelés, az új felvetés. Számomra sok meglepetést hozott a kutatás. Sok új dolgot lehet még találni Comenius és Sárospatak kapcsolatára. Számomra két kérdés vált érdekessé, a XVII. századbeli sárospataki iskolapolitikával foglalkozva. Az egyik kérdés, hogy milyen hatással volt Comenius a pataki iskolára, másik kérdés a pataki iskola milyen ösztönző hatással volt Comeniusra.

Néhány részletkérdés: 1650 előtt évente 25–30 diák jött Patakra, 1654-ben hirtelen megnövekedett a subscribensek száma, mintegy 30–40 %-kal. Feltehetően ebben Comenius hatása lehetett. Másik fontos kérdés: Comenius és a Rákóczi család kapcsolata, ezek nem eléggé tisztázottak, nem eléggé feltártak.

Szerintem Comenius Sárospatakra jövetelében a következő tényezők játszottak közre: először is politikai tényezők, továbbá pedagógiai okok és célok. A politikai tényezők között megemlítendő Drabik jóslata, amit politikai röpiratként, látomásként értékelek. Mindenképpen szerepet kaptak, vagy közrejátszottak a Patakon vagy Patak környékén a felvidéken letelepedett cseh száműzöttek. Comenius a cseh–morva emberek püspöke volt, egyházi ember, s ez is közrejátszhatott idejövételében. Rákóczi Zsigmond a cseh–morva diaszpórában élők egyik reménysége volt. Valószínű Comenius meglátta azt a lehetőséget, amit Sárospatak, a Rákóczi család jelentett, s a pataki iskola megreformálásával el akart érni. Fontos volt a pedagógiai cél. Comenius életében kevés olyan lehetőség volt, mint a sárospataki, szabad kezét kapott a fejedelmi családtól. Amikor Patakra jött, nem egy leromlott iskolát talált. A pataki iskolát megfelelőnek találta reformjai megvalósításához. Egyébként nem jött volna el. Fizetése is tisztességes volt. Még

egy személyes ok: Comenius megfelelő légkört kapott Sárospatakon a puritán közösség problematikájában is.

Dr. Terray Barnabás: 1970-ben Uhersky Brodban voltam magyar kiküldött. Akkor volt friss az a megtalált adat, hogy Comenius a halála előtt pár héttel írt utolsó kéziratában mint Szeges írta alá a nevét. Láttam is egy másolaton ezt az aláírást. Akkor a Köznevelésben Szalattai Rezső írt erről. Ő jelentős érvekkel támasztotta alá Comenius magyarságát, de nem sértő adatokkal bizonyítva azt. Utána szlovák cikkről tudok, amely azt igyekezett bizonyítani, hogy egyik szlovák községben Szeges nevű családok élnek, tehát Comenius onnan származott. Kutatandó lenne Comenius származása, továbbá az is, hogy tudott-e magyarul. Ladivér Illésre vonatkozóan is kellene kutatni. A fiatalok között vannak olyan kutatók, akik foglalkoznak a latin nyelvvel. Jó lenne a kapcsolatot ezekkel a szegedi irodalmi tanszéken, a pesti latin tanszéken dolgozó fiatal kutatókkal felvenni, bizonyára van köztük neveléstörténeti érdeklődésű is.

Dr. Simon Gyula: Nem vagyok Comenius kutató, de szeretném elmondani, hogy amikor a sárospataki tanítóképzőben Comenius szobrát leleplezték, arra építettem avató beszédemet, hogy Comenius nem vak Ödipuszként érkezett Patakra. Örülök, hogy ezt megerősítették. Comenius tanítása nem kellően ismert, hatása alig érzékelhető. Fontosnak tartom, hogy minél több fiatal tehetség kutatót vonjunk be a Comenius kutatásba.

Dr. Csorba Csaba: Comeniusszal a Társaság megalakulásakor kerültem közelebbi kapcsolatba. Akkor elővéve a vele kapcsolatos irodalmat, láttam, hogy tulajdonképpen mi is történt eddig ebben a témakörben. A külföldi lexikonokból hiányoznak a magyar vonatkozások, a magyar lexikonokban is sok a tévedés, a hiba. Hiányzik egy megfelelő magyar nyelvű Comenius életrajz. A

Comenius bibliográfiát nézve félrevezető kép alakulhat ki az emberben. Arra gondolhatnánk, hogy eddig sok történt a Comenius kutatásban. Valójában azonban a sok cikk zömét elsősorban az évfordulókhoz kapcsolódó írá-sok teszik ki. Ezekben sokszor új megállapítás nem található, több még a népszerűsítő célnak sem felel meg. Sem a tudományt, sem az ismeretterjesztést nem nagyon viszik előbbre, mert nem az életmű ismeretében íródtak. Fontos lenne egy új Comenius bibliográfia összeállítása, s ebben nem feltétlenül kell szerepelnie minden cikknek, amelyben Comenius neve előfordul. Az érdemes alapvető munkákat kellene csak összegyűjteni, felsorolni. Kíváncsú lenne a latin nyelv tudása mellett a szomszéd népek nyelvének ismerete is, így Comeniusszal kapcsolatban a cseh nyelv ismerete. Egyik cseh levéltárban töltöttem két hetet, s azt tapasztaltam, hogy a csehek kellően tájékozottak a magyar vonatkozásokról. Nemrég cseh múzeumokat is látogattam, s Magyarbródon tapasztaltam, hogy a Comenius kultusz milyen elvenen él bennük. Sajnálattal tapasztaltam azt is, hogy a múzeumokban Comenius magyarországi működésével kapcsolatban semmiféle anyag nem található. Fontos, hogy Comeniusszal foglalkozzunk, a vele kapcsolatos anyagokat idegen nyelven is megjelentessük.

Dr. Orosz Gábor: A neveléstörténeti kutatás utánpótlása a pedagógusképzéshez kapcsolódik. A Comeniusszal való mélyebb foglalkozáshoz Comenius művekre lenne szükség. Ezért újra ki kellene adni a *Didactica Magna*t, mert nem kapható s a könyvtárakban is kevés áll rendelkezésre. Az iskola nem mutat megfelelő eszményeket. Comenius gondolata, életműve példaképpül szolgálhat. Ezért is szükséges lenne Comenius életrajzának megjelentetése is.

Dr. Benda Kálmán: elnöki összefoglalója:

Vitaülésünk végére érkeztünk. A végig nem lankadó figyelem, a számos hozzászólás tanúsítja, hogy a Társaság valóban meglévő szükségletet elégített ki, amikor ezt a vitaülést megrendezte. Mészáros István bevezetője pedig azzal, hogy csokorba kötötte a Comenius – kutatás kérdéseit, igen jó alapot adott a vitára. Mivel én magam nem vagyok a kérdésnek szakembere, elnöki összefoglalás helyett inkább csak néhány benyomásomnak szeretnék hangot adni.

Ahogy ez kiderült, mindenképpen kíváncsok *Comenius magyarországi tevékenységének és hatásának modern szintézisben való összefoglalása*. Az utóbbi évtizedek részleteredményei, a még feltárássra váró, eddig kiaknázatlan levéltári források csakúgy szükségessé teszik ezt, mint történet szemléletünk változása. A múltat minden nemzedék újra kell, hogy gondolja a maga számára, saját problémáinak alakulása kihat a történelmi érdeklődésre is, bennünket is más kérdések érdekelnek a 17. század fejlődésében, mint nagyapáink nemzedékét. Igazat adok az előadónak és a felszólalóknak: *az új Comenius – képet a kor művelődésének, sőt egész történetének teljességében kell beilleszteni*, az egyoldalúan csak pedagógiai megközelítés torzít. Meg kell vizsgálni Comenius törekvésének gyökereit, – itt a származás, a környezet, az egyházi hatások egyaránt figyelmet érdemelnek. A magyar kutatás szempontjából azonban elsősorban *annak földerítése lényeges, hogy miben és milyen mértékig hatott Comenius a nevelésre Sárospatakon és áttételesen egész Magyarországon, valamint, hogy mit jelentettek az ő számára a Patakon eltöltött évek*.

Fontosnak vélem azt a kívánságot, ami a délelőtti folyamán többször, több irányból is megfogalmazódott, hogy idehaza *jobban számon kellene tartani a külföldi kutatásokat, a külfölddel pedig meg kellene ismertetni a Comenius magyarországi működésére vonatkozó eredményeket*. Mert ellentétben a 17. századdal, amikor a

közvetlen szomszédság, de bizonyos fokig egész Európa szeme Magyarországon volt (végső soron Comeniust is a Magyarországgal kapcsolatos politikai elvárás hozta Sárospatakra), ma alig tudnak rólunk, múltunkról valamit, s amit tudnak, azt is többnyire rosszindulatú tájékoztatásokból merítik. Az 1600-as évek Magyarországa, éppen kulturális fejlődésben jelentősen elmaradt a nyugati országoktól, az itteni viszonyokról alkotott utólagos kép viszont a valóságnál sokkal rosszabb. *Comenius munkássága révén alkalmunk lehet és kötelességünk is, a korviszonyok valóságghű bemutatása.*

Ami azt az itt is sűrűn elhangzott panaszt illeti, hogy minderre nincs ember, a fiatalságnak sem felkészültsége, sem kedve nincs az ilyen jellegű munkára, én nem vagyok ilyen borulátó. Tíz-tizenöt éve valóban ez volt a helyzet, ma már azonban egyre több biztató jelenséget láthatunk. *A fiatalság körében évek óta erősödik a múltunk iránti érdeklődés, elsősorban művelődéstörténeti téren,* s mind több lelkes, tanulni és kutatni vágyó egyetemistával találkozunk. Olyanokkal, akik idegen nyelveket tudnak, latinul is tanulnak, olvassák és megértik a régi iratokat, megtanulták a történeti kutatás mesterségbeli részét. Igaz, nem mindig kapnak kellő irányítást, a megélhetési nehézségek elviseléséhez pedig nagy elszántság szükséges. De vannak, akik ezt is vállalják. Mintha a legutóbbi időkben történeti kutatómunkánk társadalmi becsülete is nőtt volna.

Ezzel összefüggésben szót kell ejtenünk a Comenius Társaság feladatairól is. A vitában több javaslat hangzott el, kutatási témákra, szintetikus munkák elkészítésére, az eredmények szóban és írásban történő megismertetésére. Én is azokkal értek egyet, akik szerint a *Társaság feladata egyyszerre tudományos és népszerűsítő,* s a kettő egyaránt fontos. Comenius jelentőségét, helyét az egyetemes és magyar művelődés történetében tudományosan fel kell dolgozni, ugyanakkor idehaza és külföldön ezt ismertté kell tenni, mégpedig nemcsak szakkörökben. Ezért nem

zárkóznék el a *szórakoztatva tanító műsoros rendezvényektől* sem. Bizonyosra veszem, hogy mindezekkel a tennivalókkal, az itt elhangzott javaslatokkal a Társaság választmánya részletesen foglalkozik majd.

Azt mondhatjuk tehát, a Társaságnak bőven van feladata. A mai népes vitaülés azt is megmutatta, hogy vannak, akiket ez a feladat érdekel, és készek a megoldásban is közreműködni. Joggal mondhatjuk tehát: vitaülésünk hasznos volt, és reménységgel tekinthetünk Társaságunk további tevékenységére.

2. Dr. Bakos József:
A COMENIUSI ÖRÖKSÉG IDŐSZERŰSÉGÉNEK
NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

1. A korszerű Comenius-filológia igen fontos feladata annak megvizsgálása, milyen időszerű és korszerű mondanivalót tartogat számunkra a comeniusi hagyományok gazdag tárháza, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt. Három témakört érintve mutatjuk be, hogy éppen napjainkban mennyire időszerűvé formálódtak azok az elvi, elméleti elgondolások és gyakorlati feladatvállalások, amelyeket rendszerbe foglalt Comenius, és amelyeknek hatása alól ma sem vonhatja ki magát senki sem.

2. 1986-ban az UNESCO *Nemzetközi Békeéve* jó alkalmat adott arra, hogy előtérbe kerüljön *a békére nevelés* kérdésköre is. Hazánkban az Országos Béke-tanács védnöksége alatt működő *Pedagógusok a békéért* mozgalom országos értekezletet rendezett Kecskeméten. Ennek az összejövetelnek az volt a jeligéje: *A békére nevelés mindennapos feladat*. Sajnos a magyar Comenius-filológia szakemberei nem vettek részt ennek a konferenciának munkájában, pedig lett volna mondanivalójuk. Hogy milyen szempontból, arról ebben a rövid előadásban csak nagyon hézagosan tudunk beszámolni. Azt is csak sajnálhatjuk, hogy a prágai Comenius-Intézet és az Uhersky-Brod-i Comenius-Múzeum *Comenius és a béke* tárgykört megtárgyaló szimpóziumán sem hallathattuk szavunkat, természetesen, a mi hibánkból, pedig a tanácskozás anyagát megjelentető kiadvány (*Symposium Comenianum*, 1982.) tanúsága szerint a magyar kutatás számára is tanulságos lett volna az aktív részvétel.

Ezzel a témakörrel összefüggésben a magyar Comenius-filológia tiszte és feladata, hogy *Comenius és a béke filológiája* összefoglaló témakört vállalja, annak időszerűségét és korszerűségét sokoldalúan bemutassa. Által-

lában Comenius e témakörre vonatkozó írásait csak a szűkebb körű kutatás ismeri, s olykor értelmezi. Az *Angelus pacis*, a *Via lucis* a békeeszmé történetére vonatkozó mondanivalójának alaposabb értékelését is vállalnunk kell, annál is inkább, mert Comenius egyetemes béketerve központi feladatnak jelölte meg a *Collegium lucis* egyetemes jellegű testület megalakítását, illetőleg a világbékéért való együttműködés munkatervének megfogalmazását. Egy világbéketanács összehívásának és a világbékéért vállalt elvi és gyakorlati munka koncepciójának magja a vilájobbítás programjának kimunkálása, s mindazoknak a gondolatoknak előtérbe állítása, amelyek tudományos igényű megfogalmazást nyertek a *Panaugia*, a *Pampaedia*, a *Panglottia*, a *Panorthosia* lapjain.

Időszerű feladat annak megmutatása is, hogy Comenius milyen békemodell kidolgozását vállalta. A *teória*, a *praktikum* és a *morális* értékek rendszerhálózatában a béke a világ egyetemes megjavításának az alapja, illetőleg szerves része, s nem vonatkoztatható el attól a politikai és társadalmi háttértől, amelyben a béketőrekvések megfogalmazódnak és gyakorlati feladatokat vállalnak. Ebben az összefüggésben világosodik meg számunkra a békére nevelés hármasszituációjának koncepciója: 1. *familia* (család), 2. *patria* (haza), 3. *humanitas* (emberiség). Több írásban szólt arról Comenius, hogy felelősek vagyunk először közvetlen környezetünk békéjéért, a családi élet békességéért, napi munkánk nyugalmas viszonyaiért, a társadalmi együttélés, a nemzedéki tolerancia kimunkálásáért, stb. Nem véletlen, hogy Comenius a *pax* megnevezést, illetőleg fogalmát ebbe a szó- és fogalmi sorba illeszti bele szervesen: *consensio*, *consensus*, *concordia*, *unio*, *unitas*, *tranquillitas*, *securitas*, *pax*.

Comenius többször szólt arról is, hogy könnyebb beszélni és írni a békéről, mint megtartani békességben a családokat, a közösségeket. Sokan gyártottak már elméleteket a békéről, panaszolja Comenius, de annál keve-

sebben írtak arról, milyen nevelési elvek és gyakorlatok szükségeltetnek arra, hogy a békére nevelés útjait, módjait megtaláljuk, s a megfelelő társadalmi, politikai, gazdasági hátteret biztosítsuk ahhoz, hogy egy-egy haza közösségében élő embereket a béke szeretetére, a gyakorlatokra nevelhessük.

A nemzeti közösségekben élő népeket, s velük és általuk az egész emberiséget úgy kell a béke vállalására nevelnünk, hogy a nevelés útján és módjain megszerezhessék az egyetemes tudományt, a pánszófiát; azt a korszerű ismeretanyagot, amely életkörülményeik embe-ribb megteremtéséhez is alapot ad. Egyetemessé kell tenni az iskolázást, a tudományok eredményeit, a kommunikáció eszközét, a nyelvet, és természetesen a testi és a lelki, a szellemi fejlődés anyagi, gazdasági lehetőségeit biztosító háttért.

Számunkra a békére nevelés mai iskolai feladatainak vállalása szempontjából különösen értékesek azok az elméleti és gyakorlati felvetések és tanácsok, amelyeket a pataki *Schola Ludus* játékaiban mutatott meg Comenius az ifjúságnak és a néző felnőtt közönségnek. A VII. játékban például nem véletlenül fest érzékletes képet a békét és a békességet megzavaró, s a közösségi életben negatív szerepet játszó embertípusokról: az iszákos férjről, a brutális apáról, a hűtlen feleségről, a hálátlan gyerekről.

A nyílt társadalmi kritika éles hangján beszélnek a játszó deákok az agresszivitásról, a durvaságról, a műveletlenségről, az értelmi igénytelenségről, az érzelmi elsivárosodásról, stb. A harmónia és a diszharmónia hatásmechanizmusának egyensúlyvesztésében sem lehet sikeres a békére nevelés. Comenius szerint a békére nevelés elképzelhetetlen a politikai, a társadalmi háttér tekintetbe vétele nélkül. A *Schola Ludus* utolsó részében az ország kormányzásának összefüggéseit mutatja be a szerző. Ebben a játék részben előadott mondanivaló nyelvi megfogalmazása szinte a művészi szintet éri el, s

Comenius hangja és stílusa akkor forrósodik fel és színesedik árnyaltabban, amikor a szereplők szájában megfogalmazódnak a békéről vallott mondatok. S Comenius azzal, hogy a dolgozó emberek, a parasztok, a kézművesek jajveszékélő szájába adja a háborúkat elítélő mondatait, felnagyította és érzékletesebbé tette a háborúk borzalmait. A háborúk kegyetlenségét festő nyelvi részletek stilisztikai szempontból is figyelemre méltóak, s arról tanúskodnak, hogy Comenius a háború és a béke összefüggésében a hatásos politológiai ismeretekben való jártasságot is előfeltételnek szabta ahhoz, hogy a békére nevelés elméleti és gyakorlati tudni-és tennivalóit minél szélesebb körben tudatosítsa. Életútján megtapasztalhatta a háborúk borzalmait, s nevelő munkájában a háború és a béke összefüggéshálózatában kellő egyensúly teremtdött az átélte és a történeti ismeretanyag között. A békepedagógiáját is komplexitásában és a megfelelő integrálási célok szolgálatában kívánta általánosabbá tenni. Egyetemes béketervének szerves része volt az a pedagógiai elgondolás, hogy a világ népei boldogulásának szolgálatában az egyes nemzetek anyagi és szellemi felemelkedéséhez elengedhetetlen az *egyetemes békére* való törekvés. Nagy összefoglaló művének, a *De rerum humanarum emendationa cosultatio catholica*-nak szinte állandó központi gondolata, hogy az emberi állapotok megjavításának ügyét csak úgy szolgálhatjuk igazán, ha az emberi tevékenységek, történések hátterét és fejlődési irányát is meghatározó általános és egyetemes béke érdekében munkálkodunk. Ezért is vállalnia kell a mai magyar Comenius-filológiának az *Egyetemes tanácskozás az emberi állapotok megjavításáról* című comeniusi mű alapos tanulmányozását és a mának is szóló tanulságai központba állítását.

3. E comeniusi meggondolások jegyében és a mának is értékes tanulságokat kínáló célok szolgálatába állítva kell szólnunk Comeniusnak alig ismert pataki művéről, az

Artificii legendi et acribendi Tirocinium című, az olvasás- és írástanítás alapvonalait feltáró módszertani írásáról. Hogy mennyire *időszerű* e műben található comeniusi gondolatok és módszertani irányelvek előtérbe állítása, bizonyítja az a tény is, hogy napjainkban a sajtóban, a rádiós és televíziós adásokban gyakran olvashatunk és hallhatunk az írás- és olvasástanítással kapcsolatos problémakörrel, illetőleg arról, mi az oka, mi a magyarázata annak, hogy a tanulók nagy része nem tud értelmesen, értelmező szinten olvasni, s miért hiányos, elmaradott írásgyakorlatunk. Társadalmi méretekben miért növekedik a félanalfabétizmus, s erősödik az olvasásfóbia? Sajnos, a kóros olvasási koordinációs zavarban szenvedő gyerekek száma is egyre nő. *Ugo Pirro* műve: *A fiam nem tud olvasni* is arra figyelmeztet bennünket, hogy komolyabban kell venni ezt a problémát, annál is inkább, mert nemcsak a pedagógiai összefüggésekre kell alaposabban odafigyelnünk akkor, amikor arról panaszkodik a társadalom, hogy az alsó tagozatos gyerekek olvasnitudása igen bizonytalan.

Comenius is ezt tette pataki éveiben, amikor azt tapasztalta, hogy a tanulók nagy részének hiányos és gyenge az olvasás- és íráskészsége, s ezért alkalmatlanok arra, hogy a nyelv elsődleges feladatának, közlő és kifejező szerepének teljesítésében aktív szerepet vállalhassanak. Gátlásossá válnak, hátrányos helyzetbe kerülnek. Ennek nemcsak egyéni, hanem közösségi, illetőleg társadalmi konzekvenciát is le kell vonnunk. Comenius e módszertani írásának bevezető fejezeteiben éppen az írás-olvasás tanítás összefüggésrendszerébe ágyazva haladó népoktatási törekvéseiről is szólt. Különösen azt hangsúlyozta; mindenkinek meg kell adni a lehetőséget, hogy gyerekkorban megtanuljon írni és olvasni, közös és nyilvános iskolában, szakavatott oktatók segítségével. És ami a legfontosabb: korszerű módszertani elvek és gyakorlati módok kimunkálása is szükséges ahhoz, hogy tudatosodjék bennük az a felismerés, hogy az olvasás- és

írásműveltség emberformáló, műveltséggyarapító hatása nélkül nem lehetnek a társadalom hasznos tagjai. Az értelmes és hasznos emberek éppen az írás és olvasás segítségével válnak az egyre gyarapodó ismeretanyag birtokosaivá. Ezért a legműveltebb és legjáratasabb oktatókat és nevelőket kell megbízni az írás- és olvasástanítás alapjainak lerakásával.

Comenius a pataki Tiocinium utolsó fejezetében pánszófiai elveinek megfelelően azt is kifejti, hogy az iskolát már az oktatás kezdő lépéseinek megtételekor az értelmes és hasznos emberek nevelése műhelyévé kell tenni. Ezért az egész embert, testi és lelki, szellemi adottságainak tekintetbevételével úgy kell oktatni, nevelni, hogy gondolkodása, beszéde, nyelvhasználata, alkotási készsége együtt művelődjék, fejlődjék. Vajon a mai hiányosságok és eredménytelenségek láttán, nem kellene-e éppen ezeket az elvi és gyakorlati követelményeket komolyabban venni.

A Pedagógiai Szemle hasábjain (1966. 5.sz. 416–423. 1.) megjelent cikkemben részletesebben szóltam arról, hogy a pataki Tiociniumban Comenius érvényesítette azt a korában valóban haladó nézetet és gyakorlatot, hogy az írást és olvasást együtt kell megtanítani (*lectio et scriptio simul docenda*), a hang és a betű megkülönböztetésének tudatosításával megalapozott gyakorlattal beszédtechnikai tudnivalókat is megfogalmazott Comenius. A lélektelen sillabizáltatás helyett a globális írás- és olvasástanítás előnyeit is bemutatta. Művének harmadik részében (*Dialogus de artis lectoriae et scriptoriae utilitatibus*) igen érzékletesen szól az olvasás műveltséggyarapító szerepéről is.

Comenius korában haladó elv és gyakorlat volt a pataki szerezmény lapjain megfogalmazott e tétele: az írás- és olvasástanításban főszerepet kapjon a játékosság, a szemléltetés, tehát a vizuális jelkultúrának, a képi kommunikációnak világába való bevezetésre törekvés. Sajnos, a pedagógiai köztudatban alig ismert ez a

comeniusi alkotás. Ezért a Magyar Comenius Társaság feladata legyen ennek a pataki műnek kiadása latin és magyar nyelven egyaránt.

4. Vizuális kultúránk minőségének emelése érdekében is érdemes lenne a comeniusi örökség számbavevése, annál is inkább, mert igen időszerű feladat, hogy a vizuális kultúra terjesztése az oktatásban méltóbb helyet kapjon. Különösen tudatosítanunk kell, hogy Comenius a szemléltető rajzokat, képeket nemcsak az ismeretterjesztés eszközeiként használta fel, hanem a tanulók vizuális érzékenységének nevelésére is. S arra, hogy a globális ábrázolás mellett az illusztrációk képi elemeinek külön információját, közlő értékét is képesek legyenek felfogni és értelmezni. Arra is kapunk eligazító szempontokat Comenius illusztrációiból, hogyan vállalhatnak szerepet az oktatási célokat szolgáló illusztrációk a gondolkodási műveletek irányításában és fejlesztésében. Mai tankönyveink szemléltető ábrái, képi és rajzi eszközei arról vallanak, hogy készítői ritkán találják meg a megfelelő egyensúlyt a grafikai eszköztár sajátos mondanivalója és az ismeretanyag külön jelzésrendszere között. Abban is nagy a lemaradás, hogy mind az illusztrációk készítői, mind a tankönyvek szerzői és a tankönyveket felhasználó pedagógusok és tanulók jórésze (tisztelet a kivételnek!) nincs felkészítve arra, hogy vizuális síkon is értelmezni legyenek képesek azt az információtöbbletet, amit a képi, a rajzi elemek külön mondanivalója jelenít meg az illusztráció és a szöveges anyag együttes hatásmechanizmusában. Comenius képes tankönyvének, az Orbis Pictusnak illusztrációi abban is segítségünkre lehetnek, hogy milyen formákkal és rajzi eszköztárral kell a didaktikus szerepet vállaló illusztrációkat logikus jelmotívumsorokba rendezni.

Természetesen, hogy ebben a témakörben minőségi változást érhessünk el, szükséges, hogy a mai magyar Comenius-kutatás és filológia vállalja e témakörben a történeti jellegű vizsgálódást. Csak tájékoztatásul hívjuk

fel a figyelmet arra, hogy ebben a tematikában is megindult a rendszeres kutató és feldolgozó munka. Erről bizonykodnak ezek a megjelent dolgozatok: Comenius emblémája és jelmondata, 1974. – Comenius Orbis Pictusa képanyagának és szövegének forrásairól: Temperantia--Mértékletesség, 1978. – A képi és a nyelvi jelrendszerek közlő értéke: Comenius: Orbis Pictus: Justitia c. fejezete képi és szói közlő értékéről, Hevesi Szemle, 1973. 4.sz. – Kép és szó: az Orbis Pictus: Prudentia c. fejezetének képi és nyelvi közlőrendszeréről, Hevesi Szemle, 1974. 4.sz., stb.

A kutatás és a feldolgozás sok új eredménnyel kecsegtet, s jól példázza, hogy Comenius örökségét mennyire hasznos tekintetbe vennünk a legidősebb és legkorszerűbb oktató–nevelő célok szolgálatát vállaló elméleti és gyakorlati munkánkban egyaránt.

3. Dr. Koncz Sándor: COMENIUS TEOLÓGIÁJA

"Non ut pedagogus, sed ut theologus" – nem mint pedagógus, hanem teológusként kíván hangsúlyozott megértést Comenius (1592–1670). Önvallomásaként olvasható az *Opera Didactica Omnia* 4. kötetében. Sokan Comenius életművét kizárólag szekuláris szempontok szerint mérlegelik. Rámutatnak, hogy terjedelem stilisztikailag munkáinak mindössze 1/10-ed része teológia. A többi pedagógiai, természetrajzi, kozmogóniai, technikai, fizikai, kémiai, kézművességi, mezőgazdasági, kereskedelmi, egyéb elméleti és gyakorlati ismeretanyagot tartalmaz. Tény azonban, hogy *több mint 140 művében mindenhez alap a teológia*. Comenius a világot Isten létevel magyarázza. Célt szintén Isten ad a világnak. Comenius Istennel teljes transcendentális értékrendszert alakított ki. Még pedig úgy, hogy benne szóhoz jut az emberi méltóság. Teológiával telített és nem teológia-mentes világképre törekedett. Horizontját a teológia tágítja ki nemzetfölöttiségre, melyben régi és új fogalmak nagy egyesítője.

Mielőtt teológiáját mára mutató érvényességben felmérjük, egyetemes értékelésére mutatunk rá.

Comenius általános értékelése

Comeniust halála után mintegy 200 éven át csaknem elfelejtették. Herder J.G. (1744–1803) 1795-ben Comeniusra: a "Humanitáriusra" felhívta ugyan a figyelmet. Az iránta megnyilvánuló intenzívebb érdeklődés azonban halála második centenáriuma után kezdődött. Világviszonylatban azóta hatalmasra nőtt az áttekinthetetlen nemzetközi komenológia. Természetesen gazdag termésű a magyarországi és a magyar nyelvű is. Jelentős, hogy házankban Kvacsala János (1862–1934), a pozsonyi evangélikus liceum tanára, 1892-ben: "Johann Amos

Comenius Sein Leben und seine Schriften" Lipcse-Bécsben megjelent könyvében, Comenius addig ismeretes műveinek jegyzékét összefoglalta. Az utolsó száz évben glóbuszunk számtalan kutatója foglalkozik Comenius jelentőségével. Egy tucat európai nyelven kívül arab, perzsa, mongol, stb. fordításokban váltak közkincsé elvei. *Világszélességben ismeretes tehát Comenius.* Mivel mélyen belegyökeredzett saját korába, egészen egyetemes lett. 1957-ben volt 300 éve, hogy didaktikai művei: J.A. Comenii Opera Didactica Omnia ab anno 1627 ad 1657 continuata, Amsterdamban megjelentek. E nevezetes gyűjteményben élmunkának számít a hatalmas Didactica Magna. A földkerekségen megemlékeztek erről. Comenius, az UNESCO szellemi őseként, mint "a modern nevelés és világmegértés apostola" részesült ünneplésben.

Comeniust különbözőképpen méltatják. Cseh-morva népének püspöke. Egyházi szervezője. Mint keresztyén gondolkodó Pascal (1623-1662) kortársa. Felhasználta az angol Hartlib (+1654) bölceleti eszméit. Kiszélesítette a Strassburgból, a pacifista Bernegger M. (1586-1640) által elindított pansophia-gondolatot. Követte Andreae (1586-1654) misztikus-irracionalista, egyúttal gyakorlati testvériséget ápoló, "rózsakeresztes"-nek mondható vallásosságát. Ugyanakkor a keresztyén sztoa képviselőjének is tekintik. A régmúlt római kor Senecájától (Kr. e. 4 - Kr. u. 65) bőven idéz. És tanulságul hagyja, hogy amikor az ember hazájában, vagy más országokban lakik, igyekezzék jól érezni magát a világban.

Comenius a tanügyi realizmus, a módszeres nevelés megteremtője. Nevéhez pedagógiai úttörős újítások fűződnek: a tanítás elméletének kifejtése, gyakorlatának kísérleti megvalósítása. Megvetette az iskolai osztályszervezetek, a főiskolai fakultások alapjait. Az oktatás folyamatosságába óraszüneteket, időközi szünidőket iktatott be. Kultiválta a szemléltetés módjait. Az illusztrációt,

rajzot, ábrázolást, szépséget, játékot, színjátszást a nevelés szolgálatába állította. Jelentős nyelvészeti munkássága, melybe beleértjük a korában még uralkodó ciceronizmus letörését.

Értékelik a sárospataki működését (1650–54). Itteni iskolareformjait. Mintakollégiumi szervezését. Magyar származásának vitatott kérdései (Uherski–Hunno–Brod?), sok más problémával együtt a vizsgálódás bonckése alá kerültek. – Megemlítjük, hogy Comenius magyarországi működésével Sárospatakot az irénikus humanista mozgalom súlypontjává tette. E nemzetközi egységfront legkeletibb szárnya már előbb Erdélyben Gyulafehérvár volt. Itt működött 1629–től Alstedius (1588–1638), Comenius egykori herborni tanára, később elvbarátja. Továbbá a comeniánusz Piscator (gyulafehérvári tanár 1629–47) és a hasonlószellemű Bisterfeld (1605–1655), gyulafehérvári kollégiumi tanár 1630–tól). A magyarországi humanista vonal enciklopedizmusával együtt szoros kapcsolatot ápolt a puritán presbiteránus eszmékkel.

Comeniust életművének átütő erejénél fogva, az újkor Európája egyik megteremtőjének tartjuk. Az első európainak emlegetett Erasmus (1496–1536) nyomán: Comenius a keresztyénség és humanizmus újabb összeolvasztójaként hangsúlyozza az európai szolidaritást, a felekezeti közötti megértést és a békegondolatot. Békét kell teremteni Istennel, természettel, emberekkel. Többen látják úgy, hogy Shakespeare (1564–1610) és Cervantes (1547–1616) történeti és irodalmi pesszimizmusával szemben, Comenius azok közé tartozik, akik a középkor után születő világ számára új biztonságérzetet kerestek. A gondolati, erkölcsi, politikai, egyéb ellentmondások között, Comenius "a nevelés Galileije" (1564–1642). Aki Copernicus (1473–1543) és Newton (1643–1725) a modern természettudomány, az angol Bacon (1561–1626), az olasz Campanella (1568–1639), a francia Descartes (1596–1650), a holland Spinoza (1632–1677) a modern

filozófia, az a cseh Comenius a modern pedagógia és tanítás számára. Vannak, akik helyét – a sok eltérés ellenére – a francia Rabelais (1483–1553), és Montaigne (1533–1592), a spanyol humanista Vive (1492–1540) és az angol költő Milton (1608–1674) mellett jelölik ki.

Comenius teológiája

Comenius teológiáját Criegern H.F.: Johann Amos Comenius als Theolog, Leipzig–Heidelberg, 1881 című könyvében igen tiszteletreméltó hagyományos szempontok szerint mérte fel. Összegezte Comenius gondolatait a vallásról, kijelentésről, antropológiáról, teremtésről, angyalokról, ördögökről, csodákról, a hitről, üdvösségről, megtérésről Krisztusban, az engedelmességről, vallásánításról, az ahhoz tartozó iskolai fegyelemről. Egyben megállapította Comenius tudományos, enciklopédista karakterét. És igyekezett fényt deríteni Comenius forrásaira. Régebbi: Mämpel K., Schönebaum H. és újabb kutatók: Molnár Amadeo, Hromádka József, Soucek B., Vorländer H., Geissler H., Schaller K., Weerda R., Schneider R. járulnak hozzá teológiai elemzéséhez. Működése egészének teológiai szemlélete 1935–38 óta teljesebb. Czyzewskij Dmitrij a hallei Francke–Alapítványok Levéltárában ugyanis felfedezte Comenius "*De rerum humanorum emendatione consultatio catholica*", Egyetemes tanácskozás az emberi ügyek megjavításáról című hétrészes műve addig még hiányzó kéziratait. A *Consultatio kulcs teológiája megértéséhez*. Fundamentalitás reformáció, alkalmazott teológia, univerzális ökumenizmus, angelus pacis azok a fejezetcímek, melyekben ez alkalommal Comenius teológiáját summázni kívánom.

Fundamentális reformáció

Comeniusnak a reformációra vonatkozó szemléletét azért nevezzük fundamentálisnak, mert *mindenre kiterjedő reformjaival a világ reformációját munkálja*. A

reformatio ecclesiae nála a reformatio saeculira tekint. A reformációval kapcsolatos gondolatait "Figyelmeztetések az Antikrisztus csábításai ellen" 1617-ben keletkezett felhívásával kezdi kifejteni. Comenius reformátori eszméi ezután tovább érlelődnek. A "Haggeus Redivivus"-ban, 1632-ben. Az "Evangélikus Egyházharmonia" című, 1646-ban Wolfenbüttelben kiadott könyvvel kapcsolatos, 1647-ben Andreae J.V.-hez írt levélben. A lengyel történész: Lasitius J. (1534–1605): "De origine et rebus gestis fratrorum Bohemicorum..." című művéhez írt értekezésében, 1649-ben. S a szokatlan irodalmi szépséggel és meggyőző erővel a szétszóródó Testvéri Unitas-hoz intézett "hagyatékban", 1650-ben. Majd Consultatiojában a csúcsra érnek. E sorozatból a Panergesia és a Panaugia 1662-ben Amsterdamban megjelentek. Legalább részben, a többi kötetet is már előbb megfogalmazta. A Panpaediát még Sárospatakon, noha csak később fejezhette be teljesen. A Panorthosia-t pedig 1655-ben Lengyelországban, lesznói gyülekezeti szolgálata alatt.

Comenius gondolkodása a reformációról meglehetősen eredeti. Egyéni. Több ponton egészen egyedül álló. A reformációt nem köti Luther, Kálvin, Melancthon idejéhez. Erasmusnál is jóval előbbre megy. A valdenzianizmustól (1170 körül Vald Péter a 12. század vége felé Csehországba menekül. Ott hal meg. A Biblia tekintélyét hirdeti a pápa tekintélye helyett s az egyetemes papságot vallja), Husz Jántostól (1369–1415), a 15. századi huszita mozgalmak forradalmiságától, a huszita miszticizmustól számítjuk nála a reformáció korát. A 16. század előtti törekvéseket így nem előreformációnak, hanem szerves reformációnak tekintjük. E szervességből Comenius saját korát, a táboritáktól elindult, élő Cseh-Testvér mozgalmat szintén bele vesszük. A reformáció kormeghatározása ebben az időtágulásban értendő. Az ellenreformáció történelmi értelmezése hasonlóképpen a fenti gondolatmenetben

szélesíthető ki. Hiszen Comeniussal együtt, már a Wiclif (1327–1384) elleni támadásokat ellenreformációnak tart-hatjuk.

A reformációról alkotott univerzális véleményére jellemző, hogy a történeti reformációt befejezetlennek minősíti. A nagy reformátorok tanait jól ismeri. Azon kívül jellegzetesen hat rá Bucer s a már említett Andreae J. Heidelbergi diákoskodása alatt a kálvini nyomok, a predestináció, erősödnek benne. Hernbornban Alstedius-tól nyer különleges színárnyalatokat. A *lutheránus, kálvinista, mérsékeltebb evangélikus, huszita, táborita, testvérgyülekezeti reformációs típusok között Comenius szintézisre törekszik. E célból teljes eszmei és gyakorlati megújulást sürget.* Tökéletes reformációra van szükség. Hiszen részlegest és módszerbelit a pápák is csináltak. Luther és Kálvin sem mentek minden ponton tovább a részlegesnél. Luther ugyanis főleg a megigazulás, Kálvin pedig az úrvacsora tanát reformálta. Annak illusztrálására, hogy szellemisége mennyire túlutal azon, amit ő részlegesnek gondol, éppen az úrvacsorával kapcsolatban idézünk tőle: "Azt a töprengésünket, hogy Krisztus teste és vére materiális jelen van – é, hagyjuk el és csak az Úr szavában higgyünk."

A perfekt, az univerzális reformáció a Szentlélek iskolája. Égő tűz, mely visszatér Isten élő szavához. Örök láncolat, melyben Isten hívása mindig időszerű. A bibliai üzenet teljessége abban teremti meg a fundamentális reformációt, hogy mindent eltávolít, ami a hitet, reménységet, szeretetet akadályozza. Ehhez a reformációhoz Comenius segítségül hívja a prófétai látásokat. Ezekkel igyekszik megfogalmazni a világ számára munkálkodó egyház lényegét. Teológiai, exegetikai megállapításai több helyen korrekcióra szorulhatnak. Az a fáradozása azonban időtálló, mellyel a dogmatikai formulákba, az önmaga szkolasztikus rendszerébe bele-szoruló reformációt kiszabadítja az egyetemes emberi ébredés lüktetése felé. Mint vágy és álom is érthető ez. A

30 éves háború okozta európai romokon járunk. Comenius a sok szorongatás, üldözés, sorstragédiák között, minden elképzelhető megmerevedéssel szemben, új életlendületért szorgoskodik. Kritizálható chiliasztikus emocionalizmusa innen magyarázható. De vegyük ki ebből a korhoz tapadó, mindenképpen megítélhető, nem kívánatos tévedéseket. A jóslások, naív hiszékenység, a hitegetésnek való "beugrás" és "beugratás", a nem igazolható álmodozás mögött megmarad az, ami lényeges Comeniusnál. Ez pedig: az evangélium szerinti jobb életre törekvés ösztönző ereje.

A szükséges reformációt Comenius Krisztus királyi tiszte megújító mozgalmasságában igyekezett megérteni. Az Ige ebben az új fényben élő víz. Olyan örökös keresztyén "noszogatás", mely az idealizmust és spiritualizmust megveti. Hiszen ezeknek a valósághoz, a földi, emberi lényhez, testhez, anyaghoz nem sok közük van. Comenius panergizmusa szerint: az egyetemes ébredés, az egyház és világ megnyerése a reformációnak azért fontos, hogy a lelki és világi funkcionáriusok között ne legyen különbség. – A panorthosiában szóhoz jutó ropant reménység és várakozás pedig arra vonatkozik, hogy a filozófia, teológia, politika és valamennyi emberi viszonylat között teljes legyen az összhang. *A fundamentális reformációt azok hajtják végre, akik erre Krisztusban indítást nyernek.* E reformációban a hangsúly az újra eljövő Krisztusra esik, aki királyi tisztében uralkodni fog. Az eddigi reformáció inkább Krisztus prófétai és papi szolgálatára nézett. Az Úr győzelmét az eszkatológiára kitekintő teljes reformáció jelenti.

A comeniuszi eszkatológiában, közelebbről chiliazmusban nem annyira a világvége kap szerepet. Sokkal inkább a végelődttiség, amiben a földi reformáció általánossá tétele frissítő erő és missziói hatalom. A Krisztus végső eljövételében való hit elkerülhetetlen ahhoz, hogy evangéliumi hévvel végrehajtsák az egyetemes egyház s vele együtt valamennyi emberi ügy reformációja. Az

egyház mindig aktuális megújulása a világ számára a folytonos élő reménység. Comenius az ellenreformációt is pozitíve értékeli. Isten kényszerítő erejének tartja arra, hogy tisztább legyen az élet az evangéliumi egyházban.

A teljes, tökéletes, fundamentális reformáció gondolatában és megvalósítandó gyakorlatában Comenius egyfelől vezeti a saját helyzetével és a zűrzavaros helyzettel való elégedetlensége. Másfelől: az ezekből természetesen kiáradó jobbravágás. Lényegileg kiengecsztel és egységre juttat. "Az éhes ember másképpen szereti a kenyeret, mint a jóllakott...másképpen ízleli a mézet az egészséges, mint a lázas." *A jobbra éhes világban Krisztus nélkül nem, de Vele megoldódik az eszmeileg átgondolt, gyakorlatilag mindenre kiterjedő reformáció.* Comenius reformációról való eszmélkedése alapvetően Krisztocentrikus.

Alkalmazott teológia

A teológiai feladatokról, a teológiának az életre kitekintő megoldásairól Comenius antropocentrikusan gondolkodik. Az új úton járás merészségével a teológia naturalis határkérdéseit öleli fel. *A teológiai alapot az emberiség konkrét ügyének szolgálatába állítja.*

Az *Unum necessarium*-ban így ír: "Ha valaki teológiám felől kérdez, mint a haldokló Aquinoi Tamás (hiszen nekem is nemsokára meg kell halnom), én is meg akarom ragadni Bibliámat és szívvel, szájjal vallani: én hiszem, ami e könyvben írva áll. Ha valaki hitvallásom felől kérdez, úgy az apostolit nevezem meg. Semmi sem oly rövid, egyszerű és magvas, azt, ami döntő, semmi nem foglalja úgy össze és semmi sem metszi el oly röviden a vitakérdéseket és villongásokat. Ha valaki imaformám után kérdez, a Miatyánkot, az Úr imádságát nevezem meg. Ha valaki életem zsinórmértékét akarja tudni, a tíz parancsolat az." Comenius teológiája ezeket a keresztyének számára alapvető tételeket bontja ki.

Gondolkodásának egyik alapelve a panharmónia. Azt az összhangot érti rajta, amire az Atya–Fiú–Szentlélek közötti együttműködés a legfényesebb példa. Az így értelmezett Szentháromságra, a Szentháromságban való hitre építi rá Comenius – Isten tevékenységének mintájára – az emberi cselekvés hármasságát. Az egyházi Cre-do–teológia: teremtés, megváltás, megszentelődés hármasságának megfelel az ember hármasság funkciója: a reális–fizikai; a mentális–szellemi; a verbális nyelvben kifejeződő; a hármasság tükröződik a gyakorlat, az ismeret és a beszédbeli készség együttesében. Ezek alapján érthető, hogy eszméi szolgálatára Comenius tulajdonképpen olyan gyakorlati teológiát művel, mely szerkezetileg egészében a nevelést, tanítást szolgálja. Nyugodtan tekinthetjük Comenius filozófiai és nevelési felfogásait gyakorlati teológiának. Hiszen az eszmeinek mondható teológiai elveket és elemeket mindenütt a világ–jobbítás céljára alkalmazza. Teológiája huszita jellegű miszticizmusával, szociális vonatkozású chiliizmusával, a Szentháromságra alapozódó elviségével – a nevelésben realizálódik. Mély szubjektivitással vall Krisztusról: "Hitem kezdete és vége Uram Jézus!" – "Gyöngyöm". "Javam". "Egyetlen nélkülözhetetlenem". E mély szubjektivitással a legszorosabb kapcsolatban áll a kifelé munkálkodó objektivitás. Az a humanitás, mely a lélek veleszületett, vagy kiművelhető tehetségét összeköti a kor kultúrájával.

Comenius egy olyan teológiai antropocentrizmust állít elő, melyben a protestáns skolasztika antropocentrizmusa helyét egy sokkal rokonszenvesebb tölti be: a reális tudományok iskolarendszere. A tudományok mély összefüggésében a legmagasabb klasszis a teológia. De nem valami merev tudománymivoltában az. Sokkal inkább a Krisztust váró teológusban. A teológia annak a teológusnak a személyisége és működése, aki "a teológiai metafizikát" nevelési módszerekkel fegyverzi le.

Comenius világhírű *Orbis Pictus*-ának alapja a hagyományos Isten–kép. Isten a végső létező. A kezdet és

cél összefogója. Minden Benne találja meg harmónikus magyarázatát. Mindennek "stabilizátora" és "mobilizátora". Ezt az Istenképet a Biblia és a görög filozófia kölcsönös áthatásából születő keveréknek is tartják egyesek. Comenius azonban ezzel nem foglalkozik. Egyszerűen, chiliasztikus miszticizmussal hisz a "kép" mögött álló Istenben. Istent módszeres racionalizmussal olyan pedagógiai rendszer alapjának tekinti, melyben a nevelési folytonosságot összeköti a kibontakozó emberi fejlődéssel. A misztikus hívő tehát módszeres racionalista.

Comenius az egész emberi nemzetséget akarja megújítani. E célja csupán "világjobbító fantom" lenne, ha nem dolgozta volna ki a schola pansophica tervét. És annak megvalósítását nem próbálta volna ki, ahol erre vándorlás, üldözés, kormányokkal való tárgyalás, királyi, fejedelmi meghívások között, hosszabb-rövidebb ideig alkalma nyílt.

Nevelési gondolatainak foglalata a pansophia-ban fogalmazta meg. Olyan Istentől adott egyetemes bölcsesség ez, amely korunk szóhasználatának megközelítő feloldásában esetleg általános műveltségnek lenne nevezhető. Comenius a pansophiában az emberi tudás kincseit öleli fel. Azokat – újra egy hármasság – Isten, természet, a józan ész elvei szerint rendezi el. Úgy fektet mindent közös alapra, hogy egymással kapcsolatba hozza a dolgokat. Azt akarja, hogy a szükséges elválasztódjék a szükségtelentől. És "semmi se legyen olyan az égen és a földön, a vízben és a föld mélyében, az emberi testben és a lélekben, vagy a Szentírásban, az ipar, a mezőgazdaság, az egyház és állami élet körében, amit a tanulók lényegében meg ne ismernének". De ez még nem elég. A többlet az, hogy "a tudással a cselekvést is össze kell kötni, hogy a bölcsesség iskolájából kikerült ifjak, gyakorlati emberekké váljanak."

E neveléssé alkalmazott gyakorlati teológia az ember ügyét az imago Dei formálásában céltudatosítja. A kutatók

közül egyesek rámutatnak arra, hogy *a comeniuszi pedagógia – metanoia. Közelebbről: a teológiai gondolatok olyan e világra szabott rendszerezése, mely a magatartásra irányul. A Szentírás, a világ és az emberi szellem hármasságában Isten és a világ között áll a médium: az ember. Az ember a teremtés, megváltás, megszentelődés hármasságának megfelelően: a vallás, a tudomány, a politika hármasságában valósítja meg önmagát. A pedagógia az ember Isten által adott önmegvalósulásának útja.* Ennek folyamata a keresztségben kezdődik. A keresztség belső összefüggés Istennel és Krisztusban adott lehetőség az engedelmes emberi cselekvésre. Mivel a bűneset miatt az ember nincs a helyén, hanem "máshol", "helytelen helyen" van, ebből az állapotból minket nem a világ megvetése, hanem a jobb világ megkívánása, vágya, elősegítő munkálása által: "Sub specie educationis" kell kihozni. *A nevelés által az történik, hogy az emberben sohasem kész imago Dei, mint funkció reaktualizálódik.* Az üdvtörténet tehát pedagógiai üdvtörténet is. Az augusztinuszi történetteológia sajátosan egyesül a szövetségteológiával. Mindezek Comenius előtt ismereteseek. Így *pedagógiája tulajdonképpen, fejlődéstörténeti időszakon át, a teljességre jutás segítése, azaz üdvtörténeti lelkigondozás.* Ezt az örökséget Comenius után legjobban a Herrnhut-i (az Úr-oltalma alatti) gyülekezeti közösség ápolja, amit a hallei pietista egyetemen végzett gróf Zinzendorf 1722-ben alapított, főleg cseh – morva atyafiakból.

Az alkalmazott teológia a világot nem ellenségnek, hanem Isten világának tartja. Az ember pedig mindig Isten és a világ között kérdéses. A problematikus ember Istennek való gyakorlati engedelmessége e világban zajlik le. Az egyháznak ezért e világban van funkciója. Különben elveszti naturális ösvényét: az emendatio humana-t, az emberiség megjobbítását. Amikor e cél miatt az egyház az engedelmességet tanítja, egyben a személyes felelősség teológiáját képviseli. A makrokoz-

moszt és a mikrokozmoszt: Isten nagyvilágát és az embervilágot a személyes felelősség köti össze. E felelősség missziói, mert a másvilág, az eszkatológiai dinamikájával dolgozik azért, hogy a földön Isten akaratára visszaalakított legyen az élet. *Úgy kell alkalmaznunk a teológiát, hogy Isten által érintetlen, ismeret nélkül tudatlan nem maradhat senki.* Az embernek bele kell rendeződnie a nagy egészbe, ahol a rendet Krisztus visszajövetelének várása szabja meg.

A panaugia, a via lucis, az ügyek, dolgok megvilágosodása azon az alapon lehetséges, ami *Comenius pedagógiájának elve: Isten gyermekei vagyunk.* És majd nyilvánvalóvá lesz, mivé leszünk. Amivé leszünk, az – a vallástanítás, énekeskönyv használata nyomán, amit Comenius hangsúlyoz – a szeretet, türelem, mértékletesség, közösség erőnei gyakorlásának egybefüggő folyamata.

Comenius pedagógiai jellegű, gyakorlati teológiáját úgy tekintjük, hogy az a Bibliához kapcsolódik. És lényegéből következően: nagyvonalúan a vallásos nevelést fejti ki. A történeti fejlődésben Comenius szellemiségének ezt az oldalát a világon a pietizmus érvényesíti legjobban. Benne a teológia és pedagógia szorosan összetartoznak. A pedagógiai tudományosság alapja Istenben van. *A pedagógia az emberre szabott isteni rend ismeretelmélete és begyakorlása. A teológia naturalis alapján Comenius szétválasztás nélkül együtt látja a teológiát és pedagógiát.* A kettő differenciálódása majd a felvilágosodásban következik be, ahol a teológiát elhagyják és csupán a naturálisra építenek.

Univerzális ökumenizmus

Comenius eszmevilágának felmérése mindenütt utal az ő *egyetemes szellemiségére.* S egyben annak érvényesüléséért véghez viendő munkálkodásra. *Ezért kap méltó helyet a tudomány-, nemzet- és egyházközi gondolkodás kiemelkedő képviselői között.*

Comenius belegyökeredzik a reneszánsz és az azelőtti kor áramlataiba. Sok mindent magába gyűjt.

Leibniz nem győz csodálkozni nagy tudásán. A széles és mély ismeret hozza magával azt, hogy Comenius az Aristoteles által inspirált skolasztika és a 17. században induló mechanikalizmus között gondolkodását a "pan"-ra, az együttesre irányítsa. *Az össze- és együvértartozás összhangjában kíván mindent a helyére tenni.*

Panergesia -ja az egyetemes ébresztésre irányul. *Panaugia* -ja az egyetemes megvilágosodásra. *Pansophia* -ja az egész gondolkodás szintézisére. *Panpaedia* -ja a mindenkire egyaránt kiterjedő nevelésre. *Panglottia* -ja a világnyelvre. *Panorthosia* -ja valamennyi emberi kapcsolat megújítására, megjavítására. *Pannuthesia* -ja az egész emberiség lelkiismeretének felszítására.

Mindenkinek meg kell hallania a hívást az Istentől adott művelődésre. Az emberiséget meg kell szabadítani a barbarizmustól. A tudatlanság sötétjétől. "Az emberiség nem érezheti jól magát, mint egész, ha bármely tagja szenved." Isten nem tesz különbséget az emberek között. Ezért mindenkit meg kell tanítani: fiúkat és lányokat egyaránt arra, hogy az emberiség hogyan "használja dolgait, éljen a tárgyakkal, egymással és ne éljen vissza semmivel". - "Az ismeret nélküli türelmetlenséget el kell kerülni", mert ez nem hoz épülést. Mindennek vissza kell adni rendeltetését. Az elv és valóság elemeit igyekezett egymással összekapcsolni. Istent, Fiát, Szentírást, próféciákat, csodákat, angyalokat, ördögöket, a világot, testet, lelket, örökkévalót, ideiglenest, eget, földet együtt nézett. Több túlhaladott álláspontja között még a számmisztikát is bevonta a nagy egységbe. Különösen a hetes és hármas számok voltak neki rokonszenvesek. Ezek alapján egy új civilizációra függesztette tekintetét. Láta a korok, kora és az egész keresztény civilizáció mérhetetlen problémáit. Amikor azonban Comenius ezt az új képletet ápolta, egyben a reális, újkori pragmatizmus alapját is megvetette. Szabályokat, disciplinákat azért állított fel, mert tudta, hogy határozott módszerek nélkül hiábavalók a nagy elvek.

Via lucis 1641-ben írt művében felismeri, hogy reformjai egy újonnan szervezett nemzetközi együttműködésben sikerülhetnek. Cseh-morva hazáján kívül Lengyel-, Magyar-, Német-, Svédországban, Angliában, Hollandiában szerzett tapasztalatai között, még inkább kialakult az a nézete, hogy "a nagy egység" csak az elszigeteltség fölötti összhanggal jöhet létre. Az "univerzális tudás" elérése nem lehetséges "az univerzális tudás kollégiumai" nélkül. E "panszofikus kollégiumok" tulajdonképpen kulturális centrumok. Fölöttük áll a "világakadémia". Ennek megalapítása szintén szerepel Comenius terveiben. Mindez egészet beboltozza "a világosság, vagy felvilágosultság tanácsa". Egy ilyen nemzetközi szerv képviselheti, munkálhatja azt, hogy "senki sem lehet elzárva attól, vagy akadályozva abban, hogy szellemét művelje". Faj, sors, felekezet, szociális állapot, származás nem gátolhatja "a mindenki nevelésben, tanításban, tanulásban való részesedését". Az alap ehhez, hogy mindenki: fiúk, lányok, olvasni, írni tanuljanak. Az egyetemes szellemi fejlődés, melyben Isten "az agyak", "a dolgok", "a népek" fénye, így biztosítható. Evangéliumi, vallásos alapon ezen az úton jön létre a világtestvériség, melyben a fejlődés, a tökéletesedés, az elme, a szív, az egymás iránti bizalom fejlesztése életszükséglet.

Comeniust személyes sorsa, tudománya, nemzetközi-sége, teológiai műveltsége, világinak nevezhető kultúráltsága a szorosabb értelmezésű egyházközi ökumenizmussal is egybefűzi. Épít arra az örökségre, amit Prágai Jeromostól Prágai Lukácson át "a szent egyház reformációjaként" maga előtt lát. Az egyetemes egyházzról ugyanis a történeti tények alapján, unitásokban gondolkodik. Van cseh-huszita, cseh-testvéri, de van református, orthodox, katolikus unitás is. Az unitások "az egyház" alárendeltjei. Az egyház egyetemes, mert Ura azonos. "Pál, Péter, Apollós, Husz, Luther, Kálvin nevei nem olyan fontosak, mint az, hogy keresztyének legyünk".

Keresztyének Krisztus után, akik az Ő megvilágosító adományát szolgálják, amikor egy testben, egy lélekben, egy hitben tömörülnek s "egy épületbe" gyűlnek össze. Pusztítsuk el saját elkülönülésünket: "önmagunk szektáját". Comenius a protestáns egységet, a kialakuló konfesszionális határok között és fölött, nemcsak az ellenreformációs felhők miatt tartja fontosnak, hanem a szétszóródás e módon való megszüntetését az egyház alapvető igényének ismeri fel. "Az evangéliumi egyházak állhatatlanok", ha "tanításaikat állandóan változtatják, újra gyúrnak és egymást korrigálják". Csak akkor előny mindez, ha általa a Szentírásnak megfelelően jobban élünk, jobbak leszünk. Isten hív erre minket. Mégpedig "nem okos kérdésekkel", hanem "szent szeretetével". Husz, Luther, Kálvin különböző formákban értékék. De ismeretük alapján Comenius, a korában dúló felekezeti vitákhoz úgy nyúl hozzá, mint amelyeknek kérdései túlhaladtak. Isten tevékenysége és az ember működése között Comenius a szünergizmust képviseli. *A világtestvériség gondolatát vallásos meggyőződéssel vallja. Szolgálja. Több álláspontjáról gondolkodhatunk másképpen ma. Érett szellemisége azonban példa a jelenre.*

Angelus pacis

Comenius hányatott és sorsüldözött volt. Mialatt *bensőségesen szerette hazáját, egyben a népek békés együttélését óhajtotta.*

"Európa, Ázsia, Afrika, a szigeteken lakó népek" sorsát úgy jellemzi, mint "akik hitvallások, szekták, vélemények, ceremóniák megannyi keresztútján járnak." Comenius a nyitott szemű ember felismerésével, a Krisztusban való egység útjaként is, a békét képviseli. *A leghatározottabb hangot 1667-ben az "angelus pacis"-ban üti meg.* Az alkalmat rá az Anglia és Hollandia közötti tengeri háborút befejező bredai konferencia adja. Manifesztummal fordul Európa kormányaihoz.

A Béke Fejedelmének, Krisztusnak megbízásából szól. *Az európai népeknek békében kell élniük. Csak ezzel*

szolgálhatnak példát az Európán kívüli népeknek. "A keresztyén világ és Európa nem képviseli többé az egész emberiséget... a nemzetek százai vannak szétszórva a földön". Krisztus azonban minden nép világossága. Isten megváltó akarata elhat a föld végső határáig. "Európát megtöltötték Afrika, Amerika ezüstjével, Ázsia gyöngyeivel és drágaköveivel." – "A hajózást ugyan Isten mérhetetlen adományaként" kell elfogadnunk, a kölcsönös irigység, gyűlölet és véres háború mégis megmaradt. A testvériség törvénye tehát újra szól. Vissza kell térni az atyafiúi szeretethez, a kölcsönös kiengesztelődéshez. Ennek útja az, ha az államférfiak, tudósok, teológusok a leigázott népek javára gondolkodnak. Külön érdemes felfigyelnünk: Comenius a kolonializmus megszüntetését csak egyféleképpen képzei el. A leigázott népek javára.

A béke érdekében mozgósítani kell mindenkit és mindent. "Ha a békés tervekre és fáradozásokra nem hallgatnak, Krisztus elhozza haragja árvizét, amíg a föld lakosai meg nem tanulják tisztelni ítéletét és Isten nevét". – Megjegyezzük itt, ami nyilván a humor erejével is hat, hogy Comenius magyarországi tartózkodása alatt a délutáni alvás és a fegyverviselés ellen kelt ki.

Összefoglaló értékelésünket két idézettel zárjuk. Mindkettő okadatolás ahhoz, hogy *Comenius az emberiség egyik Magister Magnusa*. Az egyik Criegern megállapítása: Comenius Isten-ismerete "a kijelentett isteni akarat valóságos cselekvésében" nyilvánul. A másik Comeniustól, "Nagy Oktatástan"-ából való: "TÖRNI MAGASBA SZABAD: SZABAD IS VOLT ÉS LESZ ÖRÖKKÉ!"

Használt irodalom:

- Túróczi-Trosler J.: Magyar irodalom – Világirodalom. Bp. 1961. Koncz S.: Comenius mint teológus. Református Egyház 1970. XXII. évf. 10. sz.
- Criegern H.F.: Johann Amos Comenius als Theolog. Leipzig – Heidelberg 1881.
- Kvacsala Johann: Johann Amos Comenius. Sein Leben und Seine Schriften. Leipzig – Wien 1892.
- Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Sp. 1931.
- Comenius egyes művei s azokból fordítások Gulyás Józseftől.
- Comenius – ford. Dobossy László: A világ útvesztője és a szív paradicsoma. Madách Európa. H.n. 1977.
- Kovács Endre: Népek országútján. Elvek és utak. A történelmi összefogás hagyományai. Budapest 1972.
- Comenius – Amadeo Molnár, J.L. Hromádka: A perfect reformation. Prague 1957.
- Van der Linde: J.A. Comenius. 1592 – 1670. Theolog. Pedagoog. Politicus. H.n. 1970.
- Hromádka J.: Von der Reformation zum Morgen. Leipzig 1959.
- Busek V.: Comenius. New York 1972.
- Iványi Ede: Comenius és a chiliasmus. A szolnoki Főgimn. értesítője. Szolnok 1903.
- Ld. Bakos József összefoglalásában a Comeniusszal foglalkozó magyar irodalmat.

4. Dr. Harsányi István:
A TEHETSÉGVÉDELEM GONDOLATA
COMENIUS PEDAGÓGIAI RENDSZERÉBEN

Comenius a sárospataki református kollégium köztudat szerinti alapítási éve után kerek száz esztendő múlva írta meg alapvető művét, a Didacticát (1631), amely nevét Európa – szerte ismertté tette. Húsz év múlva, 1650 – ben került Sárospatakra, hogy ott folytassa pedagógiai elméletének kidolgozását és kipróbálja gyakorlati megvalósítását. Közelítő pontossággal tehát mintegy három és fél évszázaddal ezelőtt alakult ki egy nagy pedagógus személyiség agyában az a pedagógiai rendszer, amelynek hatásai mindmáig elvenen élnek az európai művelődésügy területén, s akit a neveléstörténet máig legnagyobb hatású nevelőszemélyiségei között tart számon.

Comenius nemcsak a maga idejében volt hallatlanul modern, újszerű, a nevelés szinte valamennyi fontos kérdésére választ kereső szenvedélyes, agitatori lendületű gondolkodó. Ha belemerülünk összegyűjtött munkáinak tanulmányozásába, lépten – nyomon szinte fölszisszenünk máig helytállónak bizonyult, értékes, gondolatébresztő, nem egyszer mindmáig meg nem valósított oktatási – nevelési javaslatainak olvastán. Mintha csak itt élne közöttünk, azt látná, amit mi látunk, s aki úgy gondolkozik, ítélt a tapasztalt dolgokról, mint mi magunk, s olyan tanácsokat ad, amelyekkel mi is szívesen azonosulunk, noha világnézeti szempontból már idejét múltnak minősíthetjük a természettudományok lendületes fejlődése következtében jónéhány gondolati kötődését, amelyek egészen a középkor talajában gyökereznek.

Ha Comeniusszal foglalkozunk, tudomásul kell vennünk, természetesnek kell elfogadnunk megkérdőjelezhetetlen vallásos hitét, meggyőződését. Gondolatszerkezetében a teremtő Isten mindenhatóságába vetett hit a kiindulópont. Isten az, aki teremtett, fenntart és igazgat mindeneket. Az ember Isten képére teremtett

lény, akinek az a kötelessége, hogy minél jobban hasonlítson Istenhez, aki mindent világosan ért, mindent szentül akar, mindent végrehajt hatalmával és mindeneken dicsőségesen uralkodik. Comenius gondolatvilágában Isten az alfa és az omega, a primus movens, és a végső cél, a fundamentum és a legmagasabb szintű fölépítmény. Ennek az alapgondolatnak a fölismerése nélkül meg sem közelíthetjük Comenius gondolatvilágát.

Ebben egymás mellé rendelődő fontos szerepet játszik az ész, az értelem, az akarat, az erkölcs, a cselekvés és a beszéd. De a játék, a testnevelés, a szórakozás is éppen úgy szerves része az oktatásnak, a nevelésnek, mint az illemtan. Kiderül ebből, hogy Comenius az egész embert célozta meg, s hogy az, amit ma a személyiség etikai faktorának nevezünk, kiemelt helyen szerepel a Praecepta morum mottójában egy Seneca – idézet keretében így: "Erkölcset tanulj először, aztán bölcsességet! Ezt erkölcs nélkül nem lehet tanulni." "Aki halad a tudományban és hanyatlik az erkölcsben, többet hanyatlik, mint halad." (közmondás) A legmodernebb nevelési követelmények – ha más kifejezések formájában is – megtalálhatók írásaiban, s ezért ma is sokat tanulhatunk tőle. Pedagógiai rendszerében annyi modernség van, hogy amit pontosan 337 évvel ezelőtt elmondott a "nagyfényű pataki iskola tervezetében", az ma is szinte mindenestül javára válnék a pataki Rákóczi Gimnáziumnak és a pataki Comenius Tanítóképző Főiskolának.

Ez alkalommal egyetlen Comenius által élesen megvilágított témára összpontosítom figyelmemet, amelyről Patakon tartott székfoglaló értekezésében beszélt. Címül ezt adta neki: *De cultura ingeniorum oratio*. Vagyis: *Beszéd a lelki tehetségek kiműveléséről*. Comenius ezt a beszédét néhány hetes pataki tájékozódása után, 1650. november 24-én mondotta el az iskola egyházi és világi vezetői, valamint a tanulóifjúság jelenlétében. A tehetséges szegénysorsú tanulók felkarolásáról híres pataki hagyományok mellett ez a székfoglaló értekezés is egyik

ősforrása a Sárospatakon 1935-ben elindított népi tehetségkutató és tehetségmentő mozgalomnak. Köztudomású, hogy ez hamarosan más református iskolákba is áttért, majd mintaképül szolgált az 1941-ben államilag megszervezett tehetségkiválasztó intézménynek, amelynek keretében az 1946. évben már ezernél több szegény sorsú, jó képességű, versenyvizsgákon kiválasztott vidéki gyerekek tanulhattak az ország kijelölt 75 gimnáziumában, s néhány polgári iskolájában.

Comenius tehetségfogalma

Ma is sok – gyakran fölösleges – vita folyik a tehetségvédelem kérdéseivel foglalkozók körében arról: *mít is kell tehetségen értenünk.* Comenius olyan tehetségfogalommal dolgozik, amelynek lényeges összetevői a mai tehetségvédelem számára is megbízható eligazítást adnak. Székfoglalójában ezt olvassuk: *"A tehetség – ingenium – szó itt számunkra lelkünknek azt a veleszületett erejét jelenti, amely által emberek vagyunk, tudniillik azt, amely minket, Isten képére teremtett lényeket születésünknel fogva arra képesít, hogy minden dolgot megértsünk, a megértett dolgokból a jobbakat válasszuk, a kiválasztottakat buzgalommal kövessük és elérjük, végül az elérteken tetszés szerint uralkodjunk, s azokat élvezzük..."* "Az emberek igazi és üdvös műveltségéről még ezeket fűzöm az eddigiekhez: *Senki sem tehető műveltté művelés vagy kiképzés, azaz szorgalom és fáradozás nélkül*".

Tegyük most a definíció mellé Révész Gézának, a tehetség kérdéseivel egyik legalaposabban foglalkozó pszichológusnak világszerte használt definícióját: "Tehetségen azt a velünk született adottságokra épülő, majd gyakorlás, céltudatos fejlesztés által kibontakoztatott képességet értjük, amely az emberi tevékenység egy bizonyos vagy több területén az átlagosat messze túlhaladó teljesítményeket tud létrehozni." – Mint látjuk: mindkét definíció nélkülözhetetlen eleme egyrészt az öröklés, másrészt a *gyakorlás, a tanulás, vagyis a céltudatos*

fejlesztés. Ehhez járul még hozzá a Comenius koncepciója szerint annyira fontos erkölcsi, *etikai faktor* is. Így bátran mondhatjuk, hogy Comenius tehetségfogalma negyedfélszáz év próbáját is kiállta. S ugyanígy megragadja figyelmünket az a feltétel nélküli *humanitás*, amely Comenius minden állásfoglalását át – meg átjárja. "A művelt emberek – mondja – valóban emberek, azaz emberiek erkölcsükben; a barbárokat vagy állati durvaságuk teszi undorítóvá, vagy vadállati vadságuk kegyetlenné, úgy hogy emberi alakjukon kívül (és azon kívül, hogy beszélnek és bőgnek) alig lehet bennük valami emberit találni. Ha egy művelt nemzetnél azt a rendet nézed, amelyet köz- és magánügyeik intézésében mutatnak, minden az órához hasonló, amelyben egy megmozgatott alkatrészt mozgat mindent: az egyik kerék mozgatja a másikat, mégpedig szám, nagyság és súly szerint. A barbároknál minden olyan, mint a feloldott rőzseköteg vagy a homok mész nélkül."

Minden tehetséget ki kell művelni

Comenius tehetségprogramjának kiindulási tétele ez: *"Szükséges (tehát) általában minden tehetséget kiművelni, hogy mindenki, aki embernek született, tanuljon meg emberként élni."* Ám Comenius azt is világosan látja, hogy nem mindenki képes – sajátos adottságainál fogva – a legmagasabb lépcsőfokot elérni. "A lelkeket titkon alakító Isten a szellemi adományokat nemcsak az egyes emberek hanem a nemzetek között is úgy osztotta el, hogy egyeseknek *tollból*, másoknak *fából*, ismét másoknak *ólomból*, másoknak *meg vasból* és *acélból* legyenek azok... Nem csinálhatunk mindent viaszból, sárból, gipszből; *márványra, vasra és acélra is szükségünk van.*" *"Nem vagyunk mindnyájan mindenre képesek. Nem terem meg minden föld mindent. De minden föld terem valamit, és ha művelik, minden tehetségnek vannak tápláló erei..."* *"Mutassátok meg, hogy nálatok nemcsak vizek erei vannak, hanem a tehetség erei is."* "Minden embernek

művelődnie kell. Most legalább azt kívánnám, hogy nálatok senki a nemességből, senki a polgári rendű ifjúságból, *senki a jobb tehetségű paraszti népből* e tanultabb csiszoltságtól ne legyen távol, hogy elérjétek, hogy ezután sohase hiányozzanak olyanok, akiket állami s egyházi hivatalokra dicsérettel s közhaszonnal alkalmazni lehet... *Gondoskodni kell arról, hogy az otthoni szűk vagyoni helyzet senkit se akadályozhasson, ha művelődni akar.* Állítani kell a szegényebbek ingyen táplálására közös asztalokat, amilyen nagy számban csak lehet, mert az iskola nagy látogatottságának ez az egyetlen alapja, amint a szántóföldön a gazdagabb aratásnak a bősége-sebb vetés." *"Elsősorban mégis azokat kell kiművelni, akiket a többieknek tükörképül, zsinórmértékül vagy támaszul kell adni, azaz valamilyen emberi társaság vezetésével kell megbízni a családban, az iskolában, a városban és az államban.* De azokat is tanítani kell, akiket a természet alárendeltségre jelölt ki, hogy *okosan tudjanak alárendeltek lenni és a rendnek engedelmeskedni.* Szükséges csiszolni a nehéz fejűeket (tardos), hogy mesterségesen segítsük őket némi előhaladásra. Szükséges a tehetségeket is, hogy elméjük szerfeletti mozgékonyságával rosszba ne rohanjanak, vagy csapongó gondolatokba el ne merüljenek. Szükségük van művelődésre a jó természeteknek, hogy a rosszaságtól megóvassanak, de ugyanúgy szükségük van rá a rossz természeteknek is, hogy a természet hibái kijavíttassanak."

Témafelvetés és kidolgozás

Comenius szépen kifejti, hogy beköszöntő értekezése témájául miért éppen a lelki tehetségek kiművelésének kérdését választotta. "Titeket is megérintett már tökéletlenségek érzése, és elfogott a jobb, igazabb és teljesebb tudomány után való vágy. Engem, aki... oly nagyon szükséges dologról fogok szólni, jóakarattal hallgasatok! Isten segítségével arra fogok törekedni, hogy ne bánjátok meg, hogy meghallgattatok. De mi az, ami

hozzátok, ily nagy hallgatósághoz méltó, a mindkét részről támadt kívánságoknak megfelelő, és mindnyájunknak, kiket a vállalt dolognak komoly elhatározással való véghezvitelére buzdítani kell, hasznos lesz? Olyan tárgyat választottam, amely a helyhez, időhöz, személyekhez illő, és amely az őnagyságaiktól adott alkalomból legott kínálkozott számomra, s ez a *lelki tehetségek kiművelése (cultura ingeniorum)*."

Az előadó már beszédének bevezetésében pontosan felépíti mondanivalójának gondolatmenetét, s közli, hogy erről a fontos ügyről az alábbi sorrendben szól:

- Mi a lelki tehetség, és mi a tehetségek kiművelése?
- Mi szükség kívánja meg, hogy a tehetségek ne maradjanak műveletlenül, mint az erdős hegységek és az elhagyott pusztaságok, hanem nagy gonddal művelteszenek, mint a virágos kertek, a szőlő és faültvények?

- Majd miképpen végezhető el szerencsésen ilyen kiművelés egy egész nemzetben?

- Hozzáteszem még: miért most, miért itt és miért nekünk, jelenlevőknek illik ezt az óhajtott munkát Isten szent nevében elkezdni minden további halogatás nélkül...és mi módon?

A tehetség kiművelésének szükségességéről ezt mondja: "*A tehetségek kiművelése (tehát), amely egyedül képes bennünket Isten hasonlóságára fölemelni, a világ minden gazdaságánál, tisztségénél, gyönyörénél és mindannál, amit kívánni lehet és szokásos, inkább szükséges az embereknek, és ezért mindennél jobban kívánatos.*

A tehetségek kiművelésének lehetőségéről Comenius optimista nézetet vall, bár vannak megszorításai. Így az is, hogy az *egyéni tehetségek különbözőek*. Azt nem mondja, hogy egyáltalában nincsenek teljesen sterilis ingeniumok, csupán azt, hogy "amint nincs oly terméketlen föld, amely megművelve valami magot be nem fogadna, és termést ne hozna, úgy *alig van* (de van!) *teljességgel terméketlen tehetség, csak szorgalmasan műveljék meg, csak ne melleőzzenek el semmi segítőeszközt.*" Más helyen ezt így fejezi

ki: *ne akadályozzák semmivel a kibontakozását.* (latin szövegrész: "Ita ingenium vix ullum omnino sterile, modo diligenter colatur, modo nihil auxiliorum inter-mittendum." "Nyilvánvaló, hogy teljesen ki lehet művelődni, ha teljes vággyal és komolyan foglalkozunk e dologgal, mert nem nehéz, még kevésbé lehetetlen bármily dolgot eljuttatni oda, ahová saját magától hajlik (vagyis: amire hajlama van!), ha eltávolítjuk az akadályokat és a természetes hajlamot okosan irányítjuk." Comenius az okos irányítást döntően fontosnak tartja s ennek érdekében dolgozza ki egész didaktikáját, de még annak a lehetőségét is látja, hogy "a jobb természet ösztöne folytán soknak mások irányítása nélkül is sikerül az, hogy önmagában megtalálja a tanítót és a tanulót, a tanulmányt és a tanulmány útját vagy módszerét. Az autodidaktákat értem, akik idegen vezetés nélkül lesznek tanultak, becsületesek, szorgalmasak és ékesszólók. Igaz, hogy nem mindenki ilyen szerencsés, soknak tompább természet jutott. *De senki sem vad annyira, hogy meg ne szelídülhessen, ha türelmes füllel fordul a tanulás felé.*"

Comenius Patakot kiemelkedő iskolának tartja, ahová nem mindenkit kíván bevenni. Innen ki is eshetnek a nem idevalók. Lusta fatuskókra nincs itt szükség. A lustaságnak az iskolából való kiűzéséről szenvedélyes tanulmányt írt. S egyhelyen ezt mondja: "Én leghe-lyesebbnek azt gondolom, hogy mi, akik e versenypályán felállottunk, egymást kölcsönösen biztassuk a gyorsaságra, nemcsak szavakkal, hanem példával is, és nemcsak példával, hanem szavakkal is. Futásban versenyző fiúknak szól a költő szava: *"A rüh érje utol az utolsót!"* (Horatius) A bölcsességnek ebben a komolyabb versenyében tegyük meg a magunkét mi mindnyájan, férfiak és ifjak! Mert bizony *aki itt nem akar futni, azt a lustaság rühe fogja utolérni.* Ha ez tetszik neki, hát tessék. *Mi a buzgóbbaknak beszélünk és fogunk beszélni, az ő érdekükben cselekszünk és fogunk cselekedni.*" Talán nem túl merész megjegyzés ehhez, ha azt mondjuk, hogy eb-

ben az állásfoglalásban megtaláljuk a ma annyiszor emlegetett "elit iskolák" létjogosultságát. "A pataki alumnátus törvényei" között ilyen paragrafus is szerepel: "Aki felvételét kéri, hozzon tanúsítványt tisztességes születéséről és feddhetetlen életéről attól az egyháztól, ahonnan jött, hogy biztos legyen, vajon méltó-e a befogadásra. Azután *meg kell vizsgálni tehetségét és előrehaladottságát, hogy kitűnjék, alkalmas-e a tanulmányokra.* Ez az igazgató feladata legyen." Ezek a követelmények szinte szószerint belekerültek az 1935-ben Patakon elkezdődött tehetségvédelem munkájába. Az alábbi sorok pedig mintha szóról-szóra szerepelnének az 1930-ben megnyílt Angol Internátus manzard-alumnusaival szemben felállított követelményekben: *"Az alumnátus minden növendéke az iskola törvényeinek a többi diáknál pontosabban engedelmeskedjék, becsületessége, szerénysége, jámborsága és szorgalma példájával mindenki előtt fényeskedjék, hogy teljes biztonsággal nyilvánvaló legyen, hogy a jótéteményeket nem méltatlan emberekre fordították."*

Egy egész nemzet kiművelésének lehetőségei

Ezzel a kérdéssel is részletesen foglalkozik Comenius. "Az a kérdés – írja –, lehetséges-e, hogy a tehetségek kiművelése egy egész nemzetben elterjedjen, és mi módon érhető el ez könnyen egy még nem eléggé művelt népnél. Én bizony nem tudom, miért akarja valaki a lehetőséget kérdésessé tenni, amikor erre már tényleges bizonyítékok vannak, tudniillik a már finomra kiművelt sok nemzeté, habár talán a műveltség teljességéig aligha jutott el bármelyik is."

Hogyan látja Comenius az egész magyar nemzet művelődésének útját, tehetségének kifejlesztését? – "A tehetségeknek teljes és egyetemes kiművelése egy nemzetben, még a legműveletlenebben sem lehetetlen, ha az emberek azt akarják, hogy az ész vezesse őket. Most az én nemzetemnek (natione moravus-nak mondja magát)

és a tetteket fogom megvizsgálni, vajon nem kell-e valami jobb műveltségre szólítani, és ha igen, mi módon... Ami (tehát) minket, magyarokat és morvákat (cseheket) illet, az igazat megvallva eddig sem az én nemzetemnek, sem a tetteknek nem volt elegendő műveltsége. Ezért Európa műveltebb nemzetei között tehetségünk folytán nincs semmi különös fényünk... a szomszédi szeretet arra készítet, kedves magyar szomszédok, hogy mindenekelőtt nektek komolyan tanácsoljam: *törekedjete jó és rossz tulajdonságaitokat jobban megismerni, azokat növelni, ezeket kisebbíteni.* Elismerem, hogy eddig sem hiányzott nemzetetekben a tehetségek kiművelése, de hiányzott azok alapos kiművelése. Hogy ezt magatok is megismerjétek, ha ugyan még nem ismeritek, tehetségeitek kiművelését földetek művelésével leszek merész összehasonlítani. (Itt mezőgazdasági kritika, alapos helyzetismerettel!) – Egyszóval ez a szerencsés föld, ha teljesen és helyesen megművelnétek, kétszer, háromszor több embert is eltartathatna, mint amennyit eltart; tízszer több gyönyörűségtek és pompátok lehetne, ha ismernétek és használni tudnátok javaitokat... *ti egyáltalában nem álltok tehetségben alul, és hogy a szittyá vadságot már levetettétek, (de) a tehetségek kiművelése nálatok még nem érte el a csúcst, valahol középen megakadt.* – Mutatja ezt az iskoláitok durva, száraz, darabos latinsága; mutatják a be nem vett magasabb tudományok;... mutatják a városok, amelyek még nem teltek meg műalkotásokkal és mindenfajta művészekkel; mutatják a tömeg durva erkölcsi, a kevésbé művelt magatartás, stb. De azt hiszem, nem szükséges ennek bizonyításával tovább foglalkoznom, mivel jól tudom azt, hogy közületek az értelmesebbek maguk is elismerik ezt, és vágyódnak a magasabb művelődés alkalmai után. Vágyódjatok is utána, kedveseim! Bizonyára nem sokáig fogtok már hiába vágyódni. Látom ugyanis és *nem habozom nyíltan is azt állítani, hogy ha ti hunok, tehetségeitekkel élni tudtok, Európa egy népénél sem fogtok bölcsességben hátrább*

állni, hiszen nem ellenségetek nektek sem a természet, sem az ég, sem a föld, hanem mint testeteknek, lelketeknek is gazdag lakóhelye van."

Annak módjaira, eszközeire is rámutat Comenius, hogyan lehet az egyének és az egész nemzet tehetségét kibontakoztatni. Felsorolja az *"egyetemes művelődést szolgáló"* nyolc segédeszközt. Íme ezek:

1. Az első az, hogy a tehetségek szerencsés kiműveléséhez a *szülők és ápolók lerakják az első alapot*, gondosan ügyelve arra, hogy (életük, egészségük, érzelmeik és erkölcsaik tekintetében) gyermekeiket semmi ártalom ne érje. (Erről könyvet is írt csehül. Schola infantiae a latin fordítás címe.)

2. Második helyen a *nevelők vannak...* (Részletezés után:) *"Nagyon igaz az a mondás, hogy egész életünkben olyanok vagyunk, amilyenre a gyermekkori nevelés tett bennünket."*

3. Harmadik eszköz *"a közös iskolák"*, mint a közös emberi műveltség műhelyei. (Részletezés)

4. Az egyetemes műveltség negyedik eszköze – iskolában és iskolán kívül – *"a jó könyvek"*. (Részletezés)

5. A tehetségek élesítésének ötödik eszköze *"a tudós, jámbor, szorgalmas és ékesszóló emberekkel való gyakori társalgás..."*

6. Nem elegendő bölcs férfiak társaságában élni: *magukat az ifjakat kell gyakorolni az állandó tevékenységben*, hogy megszokják azt, hogy egész életüket cselekvően kell eltölteniük; csak akkor lesznek mesterek, ha a gyakorlat teszi őket azzá. Hiszen, hogy ne tévedjen, azt mindenki csak gyakori tévedésekből, a tévedések felismeréséből és kijavításából tanulja meg, *csak alkotva leszünk alkotókká.*

7. A tehetségek közös kiművelése előmozdításának hetedik eszköze: a *bölcs tisztviselők az ő lelkiismeretes, aggódó gondolkodásukkal.* (Patrónusok, gondnokok, előljárók)

8. Végül a tehetségek kiművelésének utolsó, de mindennél szükségesebb eszköze *Isten kegyelme*.

Nem volna Comeniusra jellemző, ha a valóban bölcs tanácsok rendszerbe szedése után megállna. Nem teszi ezt, mert a másoknak is javasolt tennivalókat mindenekelőtt magára vonatkoztatja. Megkérdi hát magától, hogy ebben a közös munkába mi az ő feladata, mert – ugyancsak gondolatrendszeréből fakadóan – *mindenekelőtt saját példaadásával kíván hatni*, s megtenni mindent, hogy a pataki iskola százéves jubileumára (ő 1549 – re teszi hát a kollégium alapításának évét!) értékek teremlődjének: "Minthogy pedig az évfordulók végzetes ereje... azt parancsolja, hogy jobbra vagy rosszabbra való változást várjunk, az okosság és jámborság feladata lesz arról gondoskodni, hogy a változás jobbra történjék. ...Mert az igazhitű egyház megszokta már, hogy ezt a pataki iskolát úgy tekintse, mint ahonnan legtöbbször viszik a többi iskola tanítóit, semmi sem lehet illendőbb dolog, mint az, hogy a tehetségek ezen kiművelőinek legyen meg itt saját kiképzésük jól berendezett műhelye, és így itt tanulják meg, hogy az iskoláknak ne csak az élén legyenek (praesint), hanem hasznára is (prosint)." És itt tér rá saját itteni és mostani feladatának – itt van Rhodosz, itt ugorj! – ismertetésére:

"Ami engem illet, kijelentem nektek, hogy lelkem kész, és legyetek meggyőződve, hogy nem fogok elfutni a teher elől, amelyre kérdéseitek rávettek, barátaim tanácsai ösztönöztek, s amelyet maga Isten helyezett rám. Ha Istennek és nektek úgy tetszik, nem vonakodom attól sem, hogy *példával járjak elül*,... Megemlékezve tehát arról, hogy milyen célból vagyok egyidőre ide híva, küldve és vonva, *azt erőmhöz képest teljesíteni akarom*. Itt pedig azért vagyok: először, hogy titeket és a tieiteket jó társalgással az emberi műveltség szabad emberhez illőbb módon való tanulására erősebben hívjalak, vagy kellemebben csalogassalak. Másodszor, hogy *segítsek összeállítani a lehető legjobban a módszeres könyveket, tehet-*

ségeitek köszörűköveit, a dolgokról való ítélet reszelőit és a nyelvnek (a latin és az anyanyelvnek) irányzó vonalzóit. Harmadszor, hogy az állandó gyakorlat példáival megmutassam, hogy magyarazzuk és tegyük hasznossá ezeket a tanuló ifjúságnak. És végül, hogy ennek az iskolának és a többi magyarországi igazhitű iskolának önmagatok által való megformálására alkalmat adjak (amennyire Isten engedi!). Így mondom: önmagatok által. Mert az én vállam, egy hatvanéves öregember válla, nem bír már el ilyen terhet, de ha elbírna is, akkor sem lenne sem biztonságos, sem gyönyörűséges nekem, idegen embernek elvállalni egy irinységnek kitett feladatot. Jó tanácsot, ha van, adhatok, még ha idegen és fáradt öregember vagyok is. A maga javát keresni viszont minden igyekvőnek – akár az egyes embernek, akár a népnek – a saját feladata."

Lám, Comenius milyen alaposan fölmérte saját feladatának nehézségeit is a Sárospatakon töltött rövid három hét alatt! S már ebben a székfoglalóban félreérthetetlenül utal a feladatok megvalósítására hivatott munkatársak negatív személyiségtulajdonságaiban rejlő akadályokra, ilyen keserű szavakkal: "Az emberi lélek még soha semmi olyat nem parancsolt magának nyomatékosan, amit Istenben és bátorságában bízva el ne ért volna. *De mégis félnie kell a rosszakaratóak irinységétől. Ezek, ha mást nem tudnak, azt fogják megkísérelni, hogy az újítás vádját emeljék és gyanúsításokkal illessenek. Ami az irigységet illeti, én ugyan senkire sem tudok irigykedni, akár tanultságával, akár erényével, akár ékesszólásával tűnik is ki az embereknek bármelyik rendjében, nemzetségében, felekezetében vagy pártjában.* Ha valaki rászánja magát, hogy irigykedjék rám...kiengesztelem őt, ha tehetem; ha nem, Isten együgyűségem pajzsa. Ha valaki újítási törekvést vet szememre, járatlanságát árulja el. Mert új dolog az, ami régi, sőt örök eszmékhez tér vissza?" ... "El fog bukni az irigység és a düh, mielőtt elpusztítaná Isten

munkáját, vagy azokat, akik magukat hű munkásokul Istennek ajánlják."

A Comeniológia kutatásai bizonyították, hogy Comenius aggodalmai nem voltak alaptalanok. De innen tovább lépni már nem az én feladatom. Viszont engedtessek még meg nekem, hogy néhány szót szóljak az általam annyira szeretett, tisztelt és nagyrabecsült pataki előd egy kivételes tehetségéről, az általa is olyan fontosnak tartott *nyelvi kifejező erejéről, gazdag, színes, képdús, lenyűgöző stílusáról*, amelyet bizonyára kivételes figyelemmel kísértek nagy hallgatóközönségének mind-azok a tagjai, akik föl tudtak érni gondolatainak és magával ragadó, szenvedélyes, agitatív, művészi stílusának csúcsáig. Befejezésül, ízelítőül hadd álljon itt közülük néhány: "Hát mi tagbaszakadt koldusok, örökre más népektől fogunk írásocskákat, könyvecskéket, diktálmányokat, betűket, írásjeleket, stb. koldulni? Örökké azt fogjuk – e énekelni a hamis sáfárral: "Kapálni nem bírok", de azt a másikat soha: "Koldulni szégyellek?" "Félretéve tehát minden vonakodást, Ti, e nemzetben és e helyen Istentől szólított lelkek, már most cselekedjetek, hogy már ez alkalommal, már itt, már most, már magatokban, másokra nem várva kezdjétek meg...iskoláitok megjavításának ezt a munkáját. Más iskolákénál előbb ennek a Rákóczi Iskolának a megújítását, hogy a *többieknek ez szolgáljon mintául, mint a tehetségek igazi köszörfőve, az emberi műveltség igazi műhelye, a valódi bölcsesség aránybányája, a nyelveknek igazi munkaháza.*" "Nincs szükség az érveknek sok faltörő kosára". S emlékezzünk még a pataki programját mintegy összefoglaló néhány mondatra:

"Mi fog tehát történni a tehetségekkel a mi ilyenféle vezetésünk alatt? Feleletem: kettős az út. Tudniillik vagy magukra kell hagyni őket, hogy úszóöv nélkül kíséreljék meg az úszást (hiszen már bizonyos, hogy nem merülnek el), minthogy néhány jó könyvet már átforgattak, vagy vissza kell még őket tartani az iskolában, hogy új vezetés

alatt munkához lássanak, azaz, hogy mint a kasokból kiengedett méhecskék tanulják meg beröpködni a szerzők rétjeit, megszédni az összes útbaeső virágokat, és mindegyikből kiszedve a mézet, megtanulják összehordani azt a feljegyzések és az emlékezet kaptáraiban, s hogy a bölcs mester vezetése alatt megtanulják felépíteni a bölcsesség lépsejtjeit, míg csak maguktól is szépen meg nem tudják csinálni őket." "Világosan látom, hogy bizonyos tehetős elméket eddig is fogant nemzetetek. De mivel, hogy ez a természeti fogantatás nem részesül kellő ápolásban, nem nyeri a kellő alakítást, vagy rosszul nyeri, vagy legalábbis gyöngén, innen van, hogy több a tehetségek elvetélése, mint örvendetes megszületése, stb. *"Szégyellje magát minden tehetséges ifjú, ha inkább akar lenni valamilyen csekély műveltség silány rabszolgája, mint a bőséges tudás tiszteletreméltó birtokosa.*

5. Réthy Endréné:

J. A. COMENIUS: EGYETEMES TANÁCSKOZÁS C. MUNKÁJÁNAK DIDAKTIKAI TANULSÁGAI

A 17. század a neveléstudomány úttörőinek – T.Campanella, W.Ratke, Apáczai Csere János, J.Locke – a pedagógia önálló tudománnyá válásának nagy százada. E század legjelesebb képviselőjét J.A.Comeniust a pedagógia Newtonjának, Kopernikuszának, Kolumbuszának szokás emlegetni.¹

A neves cseh comeniológus, Josef Polisensky a 17. század olyan nagy tudósaival méri össze Comenius jelentőségét, mint C.Huygens és Newton.²

Ehhez képest feltűnő, hogy Comenius a "De rerum humanarum emendatione consultatio catholica",³ (továbbiakban "Egyetemes Tanácskozás") című legnagyobb postumus művének 1962-es prágai első kiadását követő 1970-es szemelvényes magyar nyelvű közlés eddig nem talált és/vagy találtatott méltó visszhangra a pedagógiai kutatás, képzés és gyakorlat körében.⁴

Szerény dolgozatunkkal nem vállalkozhatunk ezen hiány pótlására, csupán a mű elévülhetetlen didaktikai értékeire szeretném felhívni a figyelmet. Nem kívánok a neveléstörténészek kompetenciájába tartozó számos comeniológiai kérdésre választ keresni, csupán a didaktika olyan fontos, máig is kevésbé tisztázott aspektusainak, mint a tanulás, tanítás, megismerés, motiváció problémátörténeti gyökereit kutatni Comenius e munkájában. Teszem ezt azért, mert napjainkig is érvényes, értékes és fontos üzenetet vélek kihallani Comenius soraiból.

Elemzésemet – kétségtelen esetlegességgel és a teljesség igénye nélkül – az alábbi problématerületeken végzem:

1. a tanulás – tanítás viszonya,
2. a tanulás értelmezése,
3. a tanulás módszere, technológiája,

4. a tanítás értelmezése,
5. a tanítás módszere, technológiája körében.

Munkám során sajnos nem támaszkodhattam az eredeti műre, csupán Waczulik Margit szemelvényes fordítására, mely a Magyar Pedagógia 1970. 4. számában látott napvilágot.

1. Comenius az Egyetemes Tanácskozás legfontosabb részében – III. könyvében – a Pansophia-ban tárgyalja a mathetika, vagyis a *tanulás tudományát*. A tanulás kérdésének elemzése megelőzi tehát sorrendileg és időrendileg is a tanítás témakörét. (Panpaedia IV. könyv). Comenius szemlélete tehát korszerűbb, mint sok a közelmúltig megjelent didaktikai munka. Mindezt nem kezelhetjük pusztán a sorrendiség fontos, nem elhanyagolható kérdéseként, hanem konceptuális tényként. Nézetünk szerint azzal a felismeréssel, hogy az iskolai tevékenységnek a tanulást kell szolgálnia, e formában is hangot akart adni Comenius.

2. A *tanulás értelmezésében* pedig felfedezhetjük a modern tanuláselmélet pszichológiai, fiziológiai, filozófiai törvényszerűségeit. Mit is ért Comenius tanuláson? "Tanulni annyi, mint keresni a dolgokat."⁵ A *tudni* kifejezést "először ismerni", azután a "megérteni", végül a "felhasználni, élvezni" értelmében használja.⁶ Nála nem a pusztá reprodukcióra, passzivitásra támaszkodó tudásról van szó, hanem a valódi aktív, alkotó, felhasználható, ezen keresztül élvezhető, tehát használható, saját szolgálatába állítható tudás megszervezéséről. Arra is választ kapunk a műben, hogy hogyan is lehet *megtanulni a dolgokat*. Comenius javaslata az, hogy a dolgokat érzéki úton tapasztalással, értelmi úton saját gondolati mérlegeléssel, illetve mások véleménye útján ismerhetjük meg. "Aki tanulni akar, a dolgokhoz tartsa magát, ne a róluk szóló nézetekhez."⁷ A tanítványoknak tehát nem tekintélyelv alapján kell ismereteket szereznükhöz, hanem mindenekelőtt saját tapasztalataik, belátásuk alapján. Szakítani kíván tehát a korábbi századok szinte

kizárólagos legfőbb felfogásával, hogy a tanuló azért tanuljon meg bizonyos ismereteket, mert azt a felnőtték világa fontosnak ítéli számára. Itt a racionalista filozófia hatása ragadható meg, mely megszabadítja az embert az előítéletektől és a skolasztikától. Comenius elsősorban a tudományra nehezedő tekintélyelvűségtől szeretne felszabadítani. Általánosítható elveiből a tudás három lényeges, máig is érvényes összetevőjét ragadja meg: az empirikus – tapasztalatit, a heurisztikus – felfedezőt, és az episztemikus – megismerésbelit.⁸

Comenius képes túllépni a pusztá empirikus megismerés hangsúlyozásán. Tisztán látja, hogy az érzékszervekkel nem lehet megismerni a dolgok lényegi jegyeit (Galilei, Descartes, Hobbes hatása) csak azok külső tulajdonságait. "Az érzékszerveink által megismert tárgy nem az, ami a valóságban, hanem az, aminek a megismerő számára tűnik."⁹ Nem hanyagolva el az érzékszervek megismerő szerepét arra figyelmeztet tehát, hogy az érzékszervekkel nem ismerjük, ismerhetjük meg a dolgok lényegét, csak külső tulajdonságait. Az érzékszervek ugyanis megcsalhatnak bennünket. A gyermeket arra kell megtanítani, hogy megismerje a dolgok lényegét, ez pedig csak a gondolkodás önállóságával "a józan észre támaszkodás" egyedül járható útján lehetséges. A megismerés sokoldalú, komplex, dialektikus és dinamikus felfogásával találkozhatunk tehát Comeniusnál.

3. Szerzőnk azonban ennél a felismerésnél nem áll meg, a megismerés, a tanulás technológiáját is kidolgozza, bemutatja a "módszer" hat hadicselet.¹⁰

A gondolkodás, a beszéd és a cselekedetek síkján a tagolás, sematizálás, kölcsönös átmenetek, párhuzamok, megfelelő fokozás, a dolgok pontos meghatározása képezi az eljárás bölcsességét.¹¹ Számos hasznos tanácsot, szabályt is nyújt a tanároknak. Közülük jópár korszerű tanulástechnikai fogásnak bizonyult, melynek elsajátítása a valódi tudás megszerzésének fontos eszközét képezi, így

"hogy pedig helyesen tudj, helyesen is tanulj!". Tehát nemcsak az számít, hogy mennyit tanul valaki, hanem az, hogy mennyit tud. "Fontosabb ugyanis, hogy értelmesnek, járatosnak, bölcsnek mondjanak, mint tanultnak."¹² Az életnek szóló tanulást hangsúlyozza ezáltal.

Figyelemfelhívó megállapítása: "Hogy komolyan tanulj, szeress tanulni!"¹³

Ez napjainkig érvényes fontos motiváló elv. A tananyaggal való örömteli, kellemes foglalkozás, mint belső motiváló erő felismerésével jóval megelőzte a pszichológusok későbbi megállapításait. További okos javaslatai: "Ne engedd, hogy értelméd elkalandozzék, kényszerítsd ottmaradásra. Ha figyelmetlenül hallgatsz, vagy olvasol, csak az időd vesztegeted el."¹⁴ "Tehetségedet (emlékezetedet, kezedet, nyelvedet) sokszori gyakorlással erősítsd és fejleszd minél nagyobb teljesítőképességűvé."¹⁵ Itt a tréning, a gyakorlás fontosságára hívja fel a szerző a figyelmet. "Meg kell ragadni a képességek csiszolásának minden alkalmát."¹⁶ Körültekintően egyben arra figyelmeztet: "Hogy pedig képességeidet ne tedd idő előtt tönkre, óvakodj attól, hogy túlságosan sokat fáraszd őket!" A megfelelő időben és módon beiktatott pihenésre is nagy súlyt fektet, megállapításai korszerű mentálhigiénés elvek ma is.

4. *Didaktika*, vagyis a tanulás tudománya. Ezen megállapítása kifejezésre juttatja azt az igényt, hogy a tanítást tudományos rangra kell emelni. "Tanítani annyi, mint azt elérni, hogy amit valaki tud, azt a másik is tudja."¹⁷ Comenius célul tűzte ki, hogy a didaktika segítségével megkönnyíti a tanulók tanulási munkáját, olyan módszereket dolgozott ki, amelyek segítségével a tanulás könnyed, örömteli, eredményhez vezető tevékenységgé válik.

"...aki másokat tanít, magát is fejleszti."¹⁸ E bölcs és hasznos gondolatot a tanárképzés hatékonyságának fokozása érdekében szükséges lenne terjeszteni! A tanításnak, mint tudománynak a tökéletes fokát abban látta: "hogyan

úgy tanítsunk, hogy bármit is tanítunk, azt tökéletesen tanítsuk meg... akit tanítunk, az ne csak tanuljon, hanem tudjon is..."¹⁹ Ennek a fontos gondolatnak a közlésénél azonban nem áll meg Comenius, arra is választ keres, hogy hogyan is tudjuk mindezt elérni. Akkor "...ha *biztosan, gyorsan és kellemesen* tudunk tanítani."²⁰ Biztosan, azaz bármit is tanítunk, az egy csapásra történjék, kellemesen, azaz hogy ne undorral, hanem egyre növekvő érdeklődéssel tanuljanak.

Az eredményes tanítás fontos kritériumait olvashatjuk ki a fentiekből. E kritériumok egyértelműen a tudás megszerzését garantálják a tanítványok számára, de egyben a tanulás belső motivációját is biztosítják.

5. Comenius foglalkozik a tanítás útjával, módszerével, technológiájával is. Felfogásában három állandó eszköze van annak, hogy a lelkekbe be lehessen csepegtetni a bölcsességet: a *példa* (bemutatás, szemléltetés, megnevezés), a *szabály*: a bemutatott dolgok magyarázata (mi az, amiről szó van, mi a célja, honnan ered), a dolgok meghatározása, tagolása, összehasonlítása, végezetül az *utánzás* vagy gyakorlás. Ez az oktatás olyan megszervezését jelenti, mely fejleszteni tudja a gyermeki aktivitást. A tanítványt saját tevékenységén keresztül tanítja a megfelelő környezeti feltételek megteremtésével. A tárgyakat nemcsak megérteni, de létre is kell tudni hozni. Az ismeretek felhasználására azonban tudatos pedagógiai munkával meg kell tanítani a tanulókat. A nehézségek leküzdésére, a tanulásban fellépő kedvetlenség elkerülésére, sikerek biztosítására ajánlja a fenti eljárások komplex alkalmazását Comenius. A javasolt eljárásokban a tanítás direkt és indirekt irányítási modelljének egymást követő, egymásba áthajló aktusait fedezhetjük fel.

Az eljárások bővebb kifejtésével is megismerkedhetünk a műben, itt pedig már a kognitív pszichológia fontos elemeit ismerhetjük fel: "Tanítani nem más, mint tagolni."²¹

Biztosan és tartós eredménnyel az fog tanítani ezen eljárások felhasználásával, aki azokat teljesen, rendben, hathatóan alkalmazza.²² "A tanítás gyorsasága a tények, szavak és cselekedetek rövidségében rejlik."²³

A *tények rövidsége* az alapvető dolgok tanítását jelenti, melyeket megfelelő csoportosításban hatékonyan taníthatunk. Semmit se tanítsunk újként, hanem korábbi ismeretekből származtatva, ajánlja. A *szavak rövidsége* azt jelenti, hogy amit kevés szóval is ki lehet fejezni, azt ne beszéljük "túl". Az *eljárás* rövidsége alatt azt érti, hogy onnan kezdjük a tanítást, ahonnan szükséges.

Itt a strukturált tantervi koncepció történeti gyökereire, valamint a kognitív pszichológia ajánlásaira ismerhetünk. A módszerek változatosságát is ajánlja, az analitikus, szintetikus módszer váltakozó, egymást követő, illetve együttes alkalmazása megóv bennünket az unalomtól, monotonitástól. Itt a módszerek flexibilis, a tanított tananyagrészt sajátosságait figyelembe vevő, a tanítványok életkori sajátosságaival számoló alkalmazására int máig is jogosan Comenius.

A pedagógiai vezetés, segítségnyújtás adagolásának adekvát fokozataira is felhívja a figyelmet: "...ne tiltsd el a tudományban és eljárásaiban még bizonytalan tanulót bármilyen segítség felhasználásától, hanem engedd meg, hogy felhasználja ezeket mindaddig, amíg erejében már jobban bízva magától el nem veti őket."²⁴ Itt a modern tanuláspszichológia fontos elveivel szembesülünk, nevezetesen az önállóság kialakulását szolgáló egyre inkább indirektté váló pedagógiai vezetés gondolatával.

Úgy gondolja Comenius, ha az általa javasolt didaktikai szabályokat megtartják, akkor "...minden iskola játszóhellyé lehet, vagyis a tanítás és tanulás minden feladata játékként és tréfaként hajtható végre..."²⁵

Itt azonban értékelésünk szerint Comenius ad abszurdum viszi alapvetően helyes gondolatát, hiszen az iskola sohasem tehető játszótérre, tréfhellyé, "paradicsommá", az oktatásnak nem is lehet ez célja, feladata.

Következtetésének lényege azonban logikus és jogos: az iskola, az oktatás legyen kellemes, vonzó. Merőben új gondolat ez, a korábbi századokban (leszámítva néhány reneszánszkori humanista pedagógust) ez a kíváncsi sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem érvényesült. Kétségtelen előrevetíti a reformpedagógia fontos követeléseit, illetve gyakorlatát. De miért is van szükség minderre Comenius szerint? Nem öncélúan, – s ennyiben meghaladja a reformpedagógiát is – ez eredményezi a figyelmet (pontosabban a figyelmes, összetett foglalkozást a tananyaggal), illetőleg az érdeklődést (pontosabban a tananyaggal való személyes érdekeltségű foglalkozást). Tehát Comenius javasolt eljárásai a motiválást szolgálták, miután felismerte az érzelmek szerepét a cselekvésben, tanulásban. Megsejtette a nevelő–oktató folyamat mélyén húzódó lélektani rúgókat. Humanizmusával közelebb került a gyermeki lélek világához, s jobban megértette természetét, mint bárki előtt.

Jegyzetek

1. D.Lordkipanidze: Jan Amos Komenszky. Tbilisz 1964. 445. Ismerteti: Ábent Ferenc Magyar Pedagógia 1970. 4. sz. 459. Földes Éva: Társadalmi tudományos fejlődés – neveléstudomány a 17. században. Magyar Pedagógia 1970. 4.sz. 373.
2. J. Polisensky: Társadalmi és tudományos forradalmak a 17. században. Magyar Pedagógia 1970. 4. sz. 359 – 370.
3. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Edutio princeps Praga. 1966. I. II.
4. J.A. Comenius: Részletek az "Egyetemes Tanácskozás" című műből. Magyar Pedagógia 1970. 4. sz. 377 – 404. Fordította Waczulik Margit.
De rerum... I.kötet: 457 – 461, 467 – 472. II. kötet: 40 – 46, 85 – 96, 97 – 100.
A további hivatkozás a Magyar Pedagógia szerint.
Mészáros István: A műről Magyar Pedagógia 1970. 4.sz. 376 – 377.
5. im. 377.
6. im. 378.
7. im. 379.
8. V.Ö.: L.Kurdybacha: Comenius és a korai felvilágosodás, Magyar Pedagógia 1970. 3.sz. 249 – 269.
9. K. Kurdybacha: i.m. 259. Comeniust idézi.
10. i.m. 380.
11. i.m. 380.
12. i.m. 382.
13. i.m. 382.
14. i.m. 382.
15. i.m. 382.
16. i.m. 382.
17. i.m. 383.
18. i.m. 383.
19. i.m. 383.

20. i.m. 383.
21. i.m. 384.
22. i.m. 385.
23. i.m. 386.
24. i.m. 388.
25. i.m. 388.

6. Dr. Fehér Erzsébet:
COMENIUS MAGATARTÁS-SZABÁLYZATÁNAK
HAZAI UTÓÉLETE ("PRAECEPTA MORUM"
1653–1791)

A 16–17. századi pedagógiai szakirodalomban jól ismert volt a magatartási szabályzat, a gyermekeknek–fialatoknak írt illemtan, mint sajátos nevelési könyvműfaj. Comenius is összeállított ilyet, amely azután hosszú időn át jelen volt számos hazai iskolában. De nem az eredeti mű, hanem annak két átalakított formája. Ezekkel azonban az egyébként oly gazdag comeniológiai szakirodalom eddig még nem foglalkozott kellő részletességgel.

Az eredeti mű

Többször is közreadták már Comenius magatartás-szabályzatát, amelyet sárospataki tartózkodása idején, 1653-ban állított össze. Címe: "*Praecepta morum in usum juventutis collecta*" vagyis "Az ifjúság számára összegyűjtött magatartási szabályok." Ezt később – tehát nem Sárospatakon – jelentette meg nyomtatásban az Opera Didactica Omnia harmadik kötetében 1657-ben Amszterdamban.

Comenius természetesen latinul fogalmazta meg a "*Praecepta morum*" szövegét. Magyarul legutóljára a "Comenius Magyarországon, Comenius Sárospatakon írt műveiből" (szerk. Kovács Endre, Budapest, 1962.) című kötetben adták közre Kovács Gyula fordításában. Idézeteink e kiadásból valók.

Az ehhez hasonló magatartási szabályzat számos változata forgott már korábban is közkézen. Klasszikus példája *Rotterdami Erasmus* "*De civilitate morum puerilium*" című munkája, amely 1530-ban jelent meg; vagy *Kandler* 1572-ben, majd 1628-ban kiadott "*Schulzucht*" című illemtana. De jól ismert volt *Johannes*

Brunfels "De disciplina et puerorum institutione, Othonis Brunfelsii Paraenesis" című Lyonban 1531-ben kiadott munkája is.

Comenius tehát Sárospatakon ezek, s más hasonló művek alapján állította össze magatartás-szabályzatát. A mű további pataki sorsáról azonban semmit sem tudunk. Szövegét csak a négy évvel későbbi amszterdami kiadványból ismerjük. Maga a szabályzat összesen 16 rövid fejezetből áll. Ezek a következők: I. Az erkölcsről általában. II. Az arcról és az egész test állásáról és magatartásáról. III. Magatartás természeti cselekvéseink közben. IV. A viseletről és ruházatról. V. A járásról. VI. A beszéd módjáról. VII. Reggeli szokások. VIII. Az iskolai élet erkölcséről. IX. A tanító iránti kötelességek. X. A tanulótlársak iránti kötelességek. XI. A bárkivel való érintkezésről. XII. Viselkedés a templomban. XIII. Az étkező asztalnál. XIV. Ebéd után. XV. A játékról és pihenésről. XVI. Esti szabályok.

Mindegyik fejezet pontokra osztott. Némelyikben három-négy szabálypont található, de van olyan, amelyikben 15-16.

Enyedi Sámuel átdolgozása

A 17. század középső évtizedeinek egyik jelentős hazai református iskolája volt Nagyváradon. Működésének a török seregek vetettek véget 1660-ban.

Kiemelkedő képességű rektora volt *Enyedi Sámuel*, aki nemcsak az iskolavezetésben jeleskedett, de több teológiai műve is megjelent nyomtatásban. Nem tudjuk, milyen úton került kezébe Comenius magatartás-szabálya. Esetleg kéziratos formában Sárospatakról? Vagy az amszterdami kötet volt a birtokában? Az azonban bizonyos, hogy a szöveg 1657-ben az asztalán volt, mert *Comenius* prózában írt latin szövegét ő *hexameteres sorokban újrafogalmazta, újra költötte*, ugyancsak latin nyelven, pontosan, hűen tolmácsolva az

eredeti gondolatokat. Az újjá alakított szabályzatot azután a nagyváradai nyomdában 1658-ban kinyomtatta.

A kis kötet hosszú címe pontosan eligazít Enyedi Sámuel szándékait illetően. Ez olvasható ugyanis a címlapon: "Praecepta Morum, Institutioni puerorum accomodata, facillioris memoriae causa, stylo juxta textum solutum sonante, carminibus comprehensa proponuntur. Ut autem intelligentius disci possint, textus etiam e regione exhibetur, prout a Clar. ac. Doct. viro, Joanne-Amos Comenio collectus est; in usum Varadien Scholae, Opera Samuelis Enyedi, M.D. Varadini, Anno Salutis M.DC.LVIII.

Tehát Enyedi Sámuel azért foglalta verses formába Comenius szövegét, hogy a tanulók azt könnyebben emlékeztükbe véshessék. S azt is megtudjuk a címlapról, hogy a kötetet, a váradai iskola tanulóinak szánta.

Enyedi Sámuel hexameterekbe foglalt szabályzata teljesen megegyezik Comenius gyűjteményének fejezetbeosztásával, azonosak a címek, de az alfejezetek egyes szabálypontjainak száma is pontosan megegyezik az eredetivel.

A váradai kiadás után több mint három évtizeddel a kötetet 1696-ban *Lőcsén* is kinyomtatták. A szöveg változatlan, csupán a címlapról maradt el az "in usum Varadiensis scholae". Ugyancsak *Lőcsén 1700-ban* adták ki újra. 1709-ben viszont *Bártfán* jelentették meg.

Az 1714-i debreceni kiadás címlapjában szövege így bővült: "in usum scholarum Transilvanicarum" vagyis az erdélyi iskolák számára. 1714-ben, majd 1722-ben újra a lőcsei nyomda jelentette meg. Ez utóbbi kiadás címlapján ez is szerepel: "in usum scholarum Hungarico-Transilvanicarum", tehát a magyarországi és erdélyi iskolák számára.

Sajátos módon, ugyanilyen szövegű volt az 1729-i *pozsonyi*, valamint az 1735-i *debreceni* kiadás is.

De közben *Brassóban* is megjelent 1731-ben, majd azután *Nagyszebenben* 1747-ben "in usum scholarum Transilvanicarum".

Utoljára – a szebeni kötetet mintegy fél évszázaddal követve – 1791-ben került ki a *debreceni* nyomda sajtója alól Comenius széles körben népszerű, Enyedi Sámuel által átigazított szabálykönyve.

Jól látható: a kötet "fénykora" 1696–1747 között volt, tehát jóval Comenius és Enyedi Sámuel halála után. Az is kitűnik a felsorolásból, hogy főként Észak-Magyarországon, a Tiszántúl és Erdély iskolái (természetesen református iskolái) tartottak rá igényt. Legtöbbször Lőcsén (1696, 1700, 1722, 1714) és Debrecenben (1714, 1735, 1791) jelentették meg. Egy-egy kiadással szerepel: Nagyvárad (1658), Brassó (1731), Nagyszeben (1747), Pozsony (1729), Bártfa (1709). Összesen tehát a mű tizenkét kiadásáról tudunk jelenleg a hazai könyvtárakban végzett kutatások alapján. Lehetséges, sőt valószínű, hogy újabb kiadásokra is még rábukkanhatnak a kutatók a szomszédos országok könyvtáraiban.

Menyőfi Tolvaj Ferenc magyar nyelvű változata

1653–1791 között tehát latin nyelven tanulták kívülről a magatartási-szabályokat sok hazai iskola diákjai, Comenius illetőleg Enyedi Sámuel megfogalmazásában.

Már a 17. század második felében azonban felmerült annak igénye, hogy ezeket magyarra fordítva adják a diákok elé. Erre annál is inkább szükség volt, mert ezeket a szabályokat az *alsó osztályok kisdíákjaival* tanultatták meg. (Erre utal a cím e kifejezése: "institutioni puerorum accomodata", a "puer" az alsó osztályok tanulóit jelentette a korabeli szaknyelvben.) Ahhoz, hogy a gyerek megtartsa a szabályokat, pontosan meg kell értenie. A latin nyelvű szabályok közös iskolai lefordítása ugyan jó

nyelvgyakorlás lehetővé, de az elsődleges pedagógiai cél mégis a szabályok lényegének elsajátíttatása és megvalósíttatása volt. S ezt kétségtelenül jobban szolgálta a magyar nyelvű változat.

Ezt készítette el a losonci református iskola rektora *Menyöi Tolvaj Ferenc*, akinek könyve első kiadásban 1677-ben, második kiadásban pedig 1690-ben jelent meg, mindkettő *Lőcsén*.

A magyarra átdolgozott változat latin nyelvű címlapja pontosan informálja az olvasót a könyv tartalmának alakulási útjáról: említi Comenius prózáját, Enyedi Sámuel "kötött stílusú" azaz hexameteres átdolgozását; "végül pedig mindkét szöveg alapján a zsenge korúak helyes magatartásának nevelése céljából magyar nyelven verses formára átalakított". A teljes címlap szövege egyébként a következő: "Praecepta morum. Institutioni accomodata: collecta prium textu soluto a Cl. ac. Doct. Viro D. Joh. Commenio; Ligato deinde Stylo tradita opera Cl.D.Sam. Enyedi, M.D. Postea vera ex textu utroque pro moribus teneriorum instituendis Hungarico idiomate Rhytmice transfusa (neglecto quidem textu soluto; sed ligato e regio exhibito) ingenio et calamo Franc. Tolv. Menyöi p.t. Scholae Losoncinae Directoris; tandemque publicae luci data hac in dispositione expensis discipulorum suorum, signanter infra nonatorum Anno 1677. Mense Julio." E műből jelenleg Magyarországon teljes példányt csak a Tiszáninneni Református Egyházkerület sárospataki nagykönyvtárában találhatunk, talán külföldön is fellelhető még példány belőle.

A kis kötet bevezetésében a szerző felsorolja azokat a diákokat, akik (illetőleg szüleik) hozzájárultak a nyomdai költségekhez, a következők: Darvas Mihály (nemes, poetika – osztályos), Király György (polgár, poetika – osztályos), Diósgyőri Váradi Sámuel (polgár, poetika – osztályos), Bulyoczki Dániel (nemes, syntaxis – osztályos), Szalantai András (polgár, syntaxis – osztályos), Szalai András (polgár, syntaxis – osztályos).

tályos), Cantor György (nemes, grammatika-osztályos), Bende János (nemes, etymológiai-osztályos), Cseh Csuzi József (nemes, rudimenta-osztályos), Sas András (nemes, rudimenta-osztályos).

Menyőfi Tolvaj Ferenc könyve azonban nemcsak az általa készített magyar változatot közli, hanem tükör formában az Enyedi-féle hexameteres szöveget is. Latin nyelvgyakorló funkciója tehát továbbra is megmaradt.

De eközben a tanuló azt is érzékelhette, hogy a magyar szöveg versformája más. Ez ugyanis nem prózában, nem hexameterekben szólt, hanem *páros rímű tizenkettősökben*. Tehát minden sor tizenkét szótagból áll és két – két sorvég ríme azonos.

Egyébként ez a változat pontosan tükrözi a comeniusi minta fejezetbeosztását, tehát tizenhat részből áll, ezek címei is azonosak, követi az egyes fejezetekben az eredeti pontokra osztást is.

A terjedelem azonban különbözik: egy-egy hexameteres sorból általában két páros rímű tizenkettős sor lett. A fordítás ebből következőleg nem teljes pontosságú: a magyar változat szerzője ízes bőbeszédűséggel fogalmazta meg a lakonikusabb latin szöveget. Erre utal az átdolgozó "Az olvasóhoz" intézett rövid bevezető megjegyzésében is: "A kegyes olvasó nem annyira a szóknak, mint a dolognak és értelemnek fordítását vizsgálja ez csekély rhithmizálásban, mivel mindenütt nem lehetett a szokat fordítani rövidségnek okáért."

Néhány példa

Érdemes e három kötetből néhány példát idézni. Ezek egyrészt megvilágítják a mindhárom kötetben lényegében azonos szabályok tartalmát, másrészt illusztrálják a különbségeket is.

Itt van például az I. fejezet ("Az erkölcsről általában") legelső szabálypontja:

Comenius: "Az erkölcs (= helyes magatartás) alapja egy olyan lelki állapot, hogy örömünket találjuk abban, ha tetszünk Istennek és a jó embereknek".

Enyedi: "Est fundamentum morum mens compositorum, Quam regit et numen, studium reverensque bonorum".

Tolvaj: "Drága erkölcsöknek egyedül kútfeje,
A bölcs okossággal felékesült elme,
Mellynek egyedül ez ő gyönyörűsége,
Hogy Isten s embernek tessenek mindenekbe."

Hogyan beszéljen a tanuló a felnőtt emberrel? A választ a II. rész 5. pontja fejezi ki.

Comenius: "Szemed ne legyen csapongó, sandán, ferdén néző, amit ide-oda jártatsz, vagy nem tudom hova meresztesz, hanem szemérmes, s mindig szerényen azon függő, akivel beszélsz."

Enyedi: "Dis tortum lumen, pravum variumque refixum Ne sit, cui loqueris, fias intentus in ullum."

Tolvaj: "Szemed se kanallyon félre az szugolyban,
Balra avagy jobbra ne vigyázz szóltodban,
A kivel beszéllesz csak arra nézz bátran."

Az eredeti szöveg száraz hivatalossága a IV. rész 3. pontjában mennyire életszerűvé alakul át a magyar változatban:

Comenius: "Süveged, ruhád, lábbelid, öved legyen tisztán tartva, nem sáros, poros és egyébbel berondított."

Enyedi: "Calceus et vestis, pileus sint cingula munka, Sordida ne fiant aut sicco pulvere tecta."

Tolvaj: "Csizmád és süveged, ruhád tisztán légyen,
Ne légyen szennyesen, de légyen ékessen,
S ezt mongyák felőled nagy dicséretessen:
Ez viseli magát igen-igen frissen."

A jól ismert comeniusi gondolat – a tanulás nem más, mint játék – így variálódik a VIII. rész 1. paragrafusában:

Comenius: "Az iskolába úgy siess, mint a játékra (mert játék az iskola) és sohase maradj el."

Enyedi: "Ad ludum properes studiorum negligē nunquam."

Tolvaj: "Siess oskolára, úgy mint az játékra,
Az oskolát ifjú el ne múladsz soha."

Mi a "tanító" (vagyis a praeceptor, azaz a gyermekeket oktató nagydiák) iránti legelső kötelessége a tanulónak? A választ a IX. rész. 1. szabálypontja adja meg:

Comenius: "Tanítodat atyádként szeresd, sehol szívesebben ne légy, mint az ő tekintete előtt."

Enyedi: "Praeceptoris amore velut tenere parentis, Cuius in aspectu semper versare libenter."

Tolvaj: "Tanítodat miként szülédet szeressed,
Tekinteti előtt járni legyen kedves."

A tanulmányi versengés szabályait a X. rész következő pontjai részletezik:

Comenius: 5. "Akit szorgalomban felülmúlni akarsz, azt versenyre többször hívd ki."

6. "Akit versenyre hívtak ki, nagy gondja legyen, hogy ne vereséget szenvedjen, hanem győzzön."

7. "A legyőzöttnek ne támadjon szívében harag, hanem ösztönzés arra, hogy a győzött legközelebb ő győzze le."

8. "Így győzni is, legyőzetni is jó dolog lesz, ha mindkettő az erény és szorgalom köszörű kövévé válik."

Enyedi: 5. "Quem superare velis, tenta certamen in illum."

6. "Saepius et cura victor non victus abire."

7. "Iram ne faciat cuiquam victaria victo,
Accipiat stimulum vincendi victus at inde."

8. "Vincere, sic vinci, virtutis cos erit almae."

Tolvaj: 5. "Akit te meg akarsz győzni, meg – próbáld
Gyakran: és vitézi módon bajra híjad;"

6. "Az ütköző helyen úgy is viseld magad,
Hogy meg – győződtessék ellenkező társad."

7. "A meg – győztetett békével szenvedgyen
Vitéz baráttyára ne is nehezteljen
Sőt inkább ellenben hegyes ösztön legyen
Meg – győztetése, s azon fel – gerjedjen."

8. "Meg – győzni s győzetni köszörő – kő jóknak
Serkentő ösztönök szorgalmatosoknak."

A diákoknak nemcsak az iskolai órán, de azon kívül is latinul kellett beszélniük. Ezt írja elő a XV. rész 6. pontja:

Comenius: "A játék közben való beszélgetés latinul folyjon, hogy annak kétszeres legyen a haszna: a test és lélek felüdülése s a tudásban való gyarapodás."

Enyedi: "Inter ludendum versetur sermo latinus,
Utilitas duplex: animi vegetatio nempe, et
Corporis exurget; studii profectus habetur."

Tolvaj: "Az játék közben is deák beszéd folyjon,
Hogy ebből származzék imé illy két haszon:
Az elme és az test frissen meg – újjulyon,
S ki – ki tudományban öregbülést kapjon."

Sajátos módon bővül Comenius szerepe a magyar szerzőknél az étkezési szabályok fejezetében. Hányszor illik inni étkezés közben? Ez a XIII. rész 7. pontjának válasza.

Comenius: "Megtörölt szájjal kell inni és mértékletesen, nem többet, mint két vagy legfeljebb három közepes korttyot."

Enyedi: "Ore bibas terso, contentus sis tribus haustis
Evacuaere scyphos Hunnorum desine more."

Tolvaj: "Mikor innya akarsz, az szád legyen tiszta,
Háromszor asztalnál elég lészen innya.
Duskával ne dősölly magyarok módjára."

("Duskával" vagyis serleggel, kupával.)

Ezekből a példákból is jól láthatók az azonosságok és különbségek, amelyek a szöveg három változatában fellelhetők. De ami leglényegesebb: mindhárom változat egyformán hű tükrét adja a 17–18. századi városi gimnazista kisdíákok életének. Megtudjuk belőle, milyen legyen a hajviseletük, a ruházatuk, a beszédmódjuk, mikor keljenek reggel. (7 órai alvás éppen elegendő!)

Milyen volt az iskola belső világa, milyen felszerelést vigyen magával. ("Rút dolog mástól téntát, pennát koldulnia.") A szorgalmas diák órán kívüli tennivalóiról és preceptorával való kapcsolatáról, a felnőttekhez való viszonyáról, a köszönés módjairól. Milyen az illedelmes magatartás ebéd közben. Melyek a megengedett játékok ("ilyenek: a karika, golyó, a tekejáték, a labda, a futás, az ugrás"). Melyek a tiltott játékok ("a kockajáték, a kártyázás, a bírkózás, az ökölvívás, az úszás, s más hasonló hitvány és veszedelmes dolgok.") stb.

Menyőii Tolvaj Ferenc sok – sok szemléletes szóképet, érdekes, népies kifejezést is használt fordításában. Például: A fiú mindig a két lábán álljon, "nem pedig egygyiken gólya (cakó) módon"; nyelvét nyújtani sem illik, "mint a vizslák szokták, mikor megfáradnak"; nem illik "Tyukodi módra szorosan összezárni az ajkakát". "Asztalnál ülve lábadat ne lóbáld" – olvassuk Comeniusnál, s ugyanez a losonci rektor tolmácsolásában: "A lábad se űzze a fazékaskodást." Rendes öltözetben menjen a diák az emberek közé, mert "az utcán rád sokan vigyáznak, el hidd, akik látnak, igen meg – czirkálnak" azaz megfigyelnek, megbírálnak. Reggel így kell köszönni: Szerencsés jó napot! Este pedig: Nyugodalmas éczakát!

E szabályokon keresztül a régi hazai diákok tarka és színes, ugyanakkor a komoly tanulásra orientált életébe pillanthatunk be, amelynek elengedhetetlen feltétele a *szabályszerű helyes* magatartás volt.

7.Szentimrei Mihály:
COMENIUS ZSEBKÖNYVE
A SÁROSPATAKI NAGYKÖNYVTÁRBAN

A magyar Comenius-szakirodalomban is ismert tény, hogy a nagy pedagógus sárospataki évei alatt, az ifjúságot rendszeres és módszeres tanulásra buzdító és segítő célzattal, szerkesztett és megjelentetett egy apró könyvecskét. A kis kötet gerincmagassága mindössze 100, szélessége 60, nyomdai tükre 75x45 milliméter. A zsebkönyvet Comenius rendezte sajtó alá, és a pataki nyomda első, Lesnóból jött nyomdásza, Renius György gyorsan és igen szép kiállításban készített el, 1652-ben. Két művet tartalmaz, Fortius Joachim és Erasmus Desiderius Rotterdamus két azonos, "De ratione studii" című művét. A kis kiadvány rövid ajánlását és előszavát Comenius írta. A magyar Comenius-kutatók is idéztek már belőle néhány mondatot,¹ de teljes szövege eddig magyar nyelven csak Gulyás József fordításában jelent meg a Sárospataki Református Lapok 1935. évi 30. évfolyamában minden kommentár nélkül. A fordító a következő éven, több apróbb cikkével együtt, különnyomatként, kis gyűjteményes füzetébe belefoglalva újra megjelentette.² Mivel mind a folyóirat, mind a füzetecske ma már csak nagyobb könyvtárakban, ott se mindenütt, hozzáférhető, nem lesz haszontalan, ha Comeniusnak ezt a rövid írását néhány bevezető megjegyzés kíséretében, a latin szöveggel együtt új fordításban közöljük.

Comenius még életében, 1657-ben megjelentetett nagy gyűjteményes munkájába, az "Opera Didactica Omnia"-ba nem vette fel ezt a rövid ajánló bevezetését. Csak a "Fortius redivivus, sive de pellenda scholis ignavia" c., Sárospatakon írt dolgozatát, amelyben megemlíti a kis zsebkönyvet is. A morvaországi Comenius-kutatók közül Kádner, Otakar a "Veskerich spisu Jana Amosa Komenského" c. sorozat 9. kötetében,³ amelyet a Morvaországi Tanítók Egyesülete adott ki, közli a latin

szöveget, és ismerteti létrejöttének körülményeit. A Ceskoslovenská Akademia Ved, a Csehszlovák Tudományos Akadémia folyamatosan adja ki a második világháború után Comenius műveit, "Dilo Jana Amose Comenského" címen. A sorozat 13. kötetében Nováková, Julie latin nyelvű tanulmányával közli az ajánló bevezetés latin szövegét, s rövidebben csehül is összefoglalja a könyvecske megjelentetésének történetét, a "Fortius redivius..."-ra támaszkodva. Bő jegyzetanyaggal ellátott közleményének címe: "Fortii Erasmiue Libellis praemissa Epistula Dedicatoria".⁴

A könyvecske ritkaságára tekintettel a könyvtestet, a címlapot, valamint a Comenius által írott ajánlás és előszó három kisméretű lapját fényképen is bemutatjuk, amelyek a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának példányáról és példányából készültek. Hazánk területén valószínűleg unicum-példány. A múlt század végén Szabó Károly három példányról tudott (RMK.II.774.). A marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban, a nagyszebeni Bruckenthal Múzeum könyvtárában és a Sárospataki Református Főiskola könyvtárában volt belőle egy-egy. Ez utóbbit ma is őrzi a Nagykönyvtár.⁵ A pataki példány a 18. század végén, a Szombathy János professzor könyvtárnoksága alatt, az ő lelkes vezetésével folyó nagy szerzeményezési "kampány" idején,⁶ 1789-ben került az állományba. Bizonyára a könyvecske megjelenésekor is tettek el egy példányt az iskola könyvtárába, de ez az iskola 1671-es likvidálásakor, vagy az iskola bújdosásának évtizedeiben elkallódott. Nem kizárt, hogy a Szabó Károly által említett erdélyi példányok valamelyike.

A Nagykönyvtár jelenlegi példányának első ismert possessora, a felső tábla versoján található bejegyzés szerint 1752-től Szentpéteri Sámuel volt: "Possessor huius Libelli Sam(uel) Szent-Péteri ab Anno 1752."⁷ Tőle kerülhetett Szalay Sámuel miskolci lelkész,

tiszáninneri superintendenshez, aki azt a pataki iskola könyvtárának ajándékozta 1789-ben. Az ajándékozás tényét Szombathy János könyvtáros rögzítette, ugyancsak a felső könyvtábla versoján: "Ex oblatione Reverendissi(mi) D(omi)ni Samuelis Szalay Vener(abili) Dioece(sis) Helv(eticae) Conf(essionis) add(itae) Cis-Tybiscanae Superintendentis accepit B(iblio)theca Collegii Reformati Sarospatachiensis A(nn)o 1789. die 28. Octobr(is). Joh(annes) Szombathy m(anu) pr(oprio)." A címlap rectóján korábbi possessorok olvashatatlan, illetve olvashatatlanná tett nevei találhatók még.

Mielőtt Comenius ajánlása és előszava latin nyelvű szövegét és annak magyar fordítását közölnénk, szót ejtünk a könyvecske megjelentetésének okáról és körülményeiről, és megjelenését követő közvetlen utóéletéről. Comenius idejében a pataki iskola az országban, részben külföldön is viszonylag már jó hírnek örvendett. Ezt a kerületté, püspökséggé még nem szerveződött tiszáninneri egyházmegyék mellett, elsősorban a nagy erdélyi fejedelmek, valamint a pataki várbirtokosok, a Lorántffy és Rákóczi családok több évtizedes anyagi és erkölcsi támogatásának köszönhette. Ennek ellenére a tanítómesterek hivatástudata és tevékenysége, nem különben a tanulóifjúság tanulási morálja, szorgalma még sok kívánnivalót hagyott. Ezt bizonyítják nemcsak az 1618-as rendszabályok⁸ és az 1621-ben megújított és szigorú fejezetekkel bővített iskolai törvények,⁹ hanem a négy tiszáninneri egyházmegye közös zsinatának 1648-ban "az Iskolák jobb rendbe tételéről és azok fogatkozásainak megjobbításáról" hozott határozatai¹⁰ is. Ez derül ki Comenius írásaiból, különösen a "Fortius redivivus..." c. munkájából.¹¹ Miközben elméleti pedagógiáját, oktatási és nevelési elveit Patakon gyakorlatban igyekezett megvalósítani, ismerve a nyugati iskolák jobb állapotát is, nagyon érzékenyen reagált a Patakon tapasztaltakra. Fájdalmasan vette tudomásul, hogy az iskolák egyik legnagyobb veszedelme a lustaság,

tunyaság, a lanyhaság Patakon is, mint a "legveszélyesebb és legtunyább vadállat"¹² uralkodik, és akadályozza az iskola színvonalának emelését és emelkedését. Fájt neki a tapasztalt "restséggel párosult munkaundor, a munkakerülés, a silány, felületes, tessék – lássék munkavégzés, a késedelmesség, a megkezdett munka abbahagyása."¹³ Mialatt az iskola megújítását munkálja, pedagógiai elveinek megfelelő átszervezését irányítja, tanterveket, törvényeket szerkeszt, tankönyveket ír és rendez sajtó alá, elszántan küzd a "legveszélyesebb és legtunyább vadállat", a lustaság ellen. Ennek egyik eszközéül, fegyveréül szánta a kis zsebkönyv megjelentetését. Később így írt erről: "Ennek, (ti. a lustaságnak) kiűzésére alkalmas eszköznek láttam, hogy megjelentetem Joachimus Fortius aranykönyvecskéjét A tanulás módszereiről... Kinyomtattam tehát ezt a könyvet nálunk, amint néhány évvel előbb Erpinus is kinyomtatta honfitársai számára Belgiumban."¹⁴

A könyv nem hozta meg a várt eredményt, mint az Erpinus esetében történt, annak ellenére sem, hogy Comenius a példányokat ingyen adta az iskola polgárainak. Szomorúan állapította meg: "...mindenfelől mélységes hallgatás. Olvassák – e, vagy nem törődnek vele, értik – e vagy nem is akarják érteni – nem tudom."¹⁵ A nem könnyen csüggedő mester tovább folytatta erőfeszítéseit, s megírta "Fortius redivivus, sive de pellenda scholis ingavia" (Az új életre kelt Fortius, avagy a lustaság kiűzése az iskolákból) című munkáját.

Úgy látszik, az erdélyi iskolák sem voltak mentesek a "kártékony fenevad" – tól,¹⁶ a lustaságtól, mert két évvel a Comenius által megjelentetett zsebkönyv után, Apáczai Csere János "Magyar Logikácska"¹⁷ című függelékeként, egy szorgalomra, rendszeres és módszeres tanulásra serkentő írását csatolta a következő címen: "Tanács, melyet Joachimus Fortius ad Apáczai János által egy tanulásban elcsüggedt ifjúnak." Ebben az írásában Apáczai felhasználja Fortius gondolatait, valamint a

Fortius művében található klasszikus szerzők idézeteit, de a magyar nyelven dialógus formában írt "Tanács" a Fortius gondolatait és álláspontját magáévá tett pedagógus önálló munkájának tekinthető.

A Comenius által írt ajánlás és bevezetés latin szövege:

Omnibus per gentem Hungaricam bonorum Literarum studiosis e Nobilitate et aliis, sapientiae amorem optat J.(ohannes) A.(mos) C.(omenius).

Accidit nuper (non infelici casu, ut interpretor) ut Vestratium quidam Libellum praesentem, de Ratione Studii, apud me hic inter Vos hospitantem conspectum, avidoque perlectum, ad prelum promoveri postularint. Ego, cui ad augenda commoda Vestra nihil praetermittere occasionum stat sententia, non denegandum id censui: tum ut nostris alieni accedant, pro concitandis Ingeniis Vestris, stimuli; tum ut agnoscatis, jam Vobis eam contingere, gratia Dei, felicitatem, ut Vobis domi nascantur Libri boni. Timini proinde occasionibus, in nomine Dei! desiderii Vestris Libros bonos in lucem promovete! iis Scholas Vestras, Musea Vestra, Manus et Oculos Vestros, implete! mutua aemulatione ad alacritatem aliis alios invitantes et incitantes! Exhortantur alii, se et suos: quidni et Vos? Ignescunt alibi alii ab aliis (quomodo a Carbone uno vivo incandescunt extincti multi, dato perflatu): quidni et Vos? Faxit Deus, ut ego in hoc Vobis, qua datur, gratificandi studio tam sim felix, ut Vobis accersita undecunque tributaria reddam Ingenia! Obtineamque ut hic ipse alio sub Caelo natus Vobis videatur natus, Fortius! utque excussor torporis Erpenius Vestram Vobis feliciter excutiat segnitiam et oscitantiam! Nihil de meo addo: praeter iteratum votum, ut e Vobis ipsis fortissimi surgant Fortii, qui robore induti suos ad simile robur inflamment! Aut certe Erpenii, qui ab accensa semel face faculas accendendo, graviter aliis

praeferant is optata splendidaque inter Vos lucis
augmenta! Amen.

Dabam Patakii, Idibus Junii, Anno 1652.

A latin szöveg magyar fordítása:

A magyar nemezet hasznos tudományt tanuló,
minden nemes és többi fiának, a bölcsesség szeretetét
kívánja C.(omenius) A.(mos) J.(ános).

A minap történt, (szerencsés esetnek tartom) hogy
néhány társatok nálam, aki jövevényként élek köztetek, a
"De Ratione Studii"¹⁸ című könyvecskét megpillantván,
kíváncsian elolvasta, és arra kértek meg, segítsen elő
annak kinyomtatását. Én, aki egyetlen olyan alkalmat
sem szeretnék elszalasztani, amely szellemi javatok
öregbítésére való, szilárd elhatározással úgy véltem, hogy
ezt nem tagadhatom meg; azért sem, hogy idegenek
segítsenek tehetségetek felébresztésében, azért sem, hogy
megismerjétek azt az Isten kegyelméből már általatok is
ízlelhető boldogságot, amit otthonotokba a jó könyvek
hoznak. Annakokáért éljete az alkalmakkal, Isten
nevében!, kívánságotoknak megfelelő jó könyveket hoz-
zatok napvilágra, azokkal iskoláitokat, tanulószobáitokat,
kezeteket és szemeteket töltsétek meg. Kölcsönösen
hívjátok ki és lelkesítsétek egymást serény vetélkedésre.
Mások buzdítják egymást: ti miért nem? Másutt mások
egymást felhevítik, (mint az izzó parázs eleven fúvással
áttüzesíti a kialudt szenet): ti miért nem? Adj a Isten,
hogy ebben a dologban, amennyire megadatik nekem,
készséggel és buzgón segítsélek titeket, s bizonynal
boldog leszek, hogy munkálom majd bennetek a külön-
féle gyümölcsöző tehetségeket!, és megérjem, hogy maga
a más ég alatt született Fortius, számotokra született
legyen, és hogy a tunyaságból kimozdító Erpenius, a ti
restségeket és unottságotokat űzze el! Semmit a maga-
méből hozzá nem adok azon ismételt óhajtáson kívül,
hogy közöttetek nagyon erős Fortiusok támadjanak, akik

megerősödve hasonló erőre segítik az övéiket, vagy legalább Erpeniusok, akik az egyszer meggyújtott fáklyáról fáklyácskákat fognak gyújtani, és serényen megelőznek másokat a közöttetek való kíváncsú és tündöklő növekedésben.

Írtam Patakon, 1652 Június Idusán.

Jegyzetek

1. Többek között Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 172–173. – Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sp. 1958. 49–50. – Kovács Endre: Comenius Magyarországon. Bp. 1970. 262.
2. Gulyás József: Bizonyosságok. Sp. 1936. 12.
3. Brno, 1915. 44. kk.
4. Dilo Jana Amose Comenského 13. Praha, Academia. 1974. 287–292.
5. Jelzete FF. 251.
6. Szentimrei Mihály: A Kollégium Tudományos Gyűjteményei. = A Sárospataki Református Kollégium története. Bp. 1981. 279–280.
7. Szentpéteri Sámuel 1755. szeptember 24-én subscribált Sárospatakon, ahova a miskolci gimnáziumból jött. Lásd "Leges Scholae Sarospatachinae..." Kézirat a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattárában. Jelzete Kt. 28. a 68. f. versoján.
8. Szinyei Gerzson: Adalékok a sárospataki főiskola történetéhez. I. Az 1618–iki rendszabályok. = Sárospataki Református Lapok. 1906. 39. sz. 450–453.
9. Békefi Remig: A Sárospataki Ev.Ref.Főiskola 1621–iki törvényei. Bp. 1899.
10. Protocollum V(enerabilis) T(ractus) Zemplen(iensi) Tom.II.A. 1638–1651. 208–214. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában.
11. Kovács Endre: Comenius Magyarországon. Bp. 1970. 262–284.
12. Kovács Endre I.m. 271.
13. Kovács Endre I.m. 272.
14. Kovács Endre I.m. 263.
15. Kovács Endre I.m. 263.
16. Kovács Endre I.m. 264.

17. Megjelent Gyulafehérvárott 1654-ben, I. Rákóczi Ferencnek, II. Rákóczi György akkor 9 éves kisleának ajánlva.
18. Joachimi Fortii Ringelbergii de Ratione discendi Librum. Leiden, 1622. = Grosses Universal Lexicon. Bd 9. Halle und Leipzig, 1735. 1545-1546 h.

8. Dr. Hörcsik Richárd:
COMENIUS ÉS AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI
CSEH-MORVA EMIGRÁCIÓ

A magyarországi Comenius-kutatás fontos feladatai közé tartozik annak feltárása, hogy a nagy pedagógus szellemi hagyatékának milyen hatása volt a letűnt századokban. Ami a comeniusi örökség mai, időszerű kérdéseit illeti, úgy hiszem, erről kitűnő előadást hallhatunk majd dr. Bakos József tolmácsolásában.

Rövid előadásomban a kitűzött témával én a *múltbeli vizsgálódáshoz* kívánok azáltal kapcsolódni, hogy a témából adódó "rész" kérdésekre szeretnék felelni: a. Mi volt a kapcsolat Comenius és az észak-magyarországi cseh-morva emigráció iránya között? b. Volt-e szerepe Comenius szellemi hagyatékának az 1718 után, elsőrenden Észak-magyarország területéről megindult cseh-morva protestánsok egyházi és kulturális életének újjáélesztésében?

A válaszadásban világosan kirajzolódik: Comenius szellemi öröksége egyértelmű hordozójának, a *sárospataki református kollégiumnak* kiemelkedő szerepe volt mind a 17. századi emigrációban, mind pedig a Türelmi Rendelet utáni cseh-morva protestáns gyülekezetek újjáélesztésében.¹ Comenius személyén és szellemi hagyatékán keresztül a kollégium kapcsolja össze ezt a majdnem 150 év különbséggel lezajló két eseményt. Mindebből kirajzolódhat: a sárospataki kollégium szellemi kisugárzásában egy évszázad távlatában is mennyire elevenen él és hat Comenius szelleme.

Lássuk először a 17. századi cseh-morva emigráció, a sárospataki kollégium és Comenius kapcsolatát.

I.

Mint ismeretes, 1620. november 2-án a fehérhegyi csatában a cseh rendek elvesztették politikai és ezáltal vallási függetlenségüket. A veszített csata végzetes volt a

Confessio Bohemica alapján már 1575 – ben egyesült cseh protestánsokra, mert ezek után véres üldözés kezdődött, aminek eredményeképpen néhány év alatt külsőleg teljesen megsemmisült a cseh protestáns nemzeti egyház.

Az 1620. és 1624. évi császári rendelkezések értelmében a protestáns lelkészeknek és tanítóknak az országot el kellett hagyniuk. Többek között Comenius is ekkor kényszerült elhagyni hazáját.

Az országból kiűzött lelkipásztorok és tanítók után Európa majdnem minden protestáns országa felé megindult a vallásukhoz hűséggel ragaszkodó tömegek emigrációja. Ezer számra hagyták el Cseh és Morvaországot a protestánsok és telepedtek le: Poroszországban, Sziléziában, Hollandiában, Angliában, Svédországban, sőt az új világban Amerikában és végül Magyarországon.

A Magyarországra vándorolt cseh – morva protestánsok nagyobb számban a Felvidéken, a mai Szlovákia déli területén telepedtek le. Elsősorban olyan városokban vagy községekben, ahol református és evangélikus gyülekezetek élnek. (Csak megjegyzem, hogy rendkívül nehéz az egyházi anyakönyvekben nyomon követni e vándorlást!)

A legújabb kutatások szerint ezek az emigránsok egészen Miskolcig húzódtak le. Miskolcon és környékén több községben találunk nagyobb számban menekülteket. Miskolcon kívül a legjelentősebb települések: Tiszakeszi, Hernádkak, Megyaszó.

A 18. században már írásos emlékekben követhetjük nyomon létezésüket: így a kaki cseh – morva közösségét is. Itt szervezett formában, zárt településben éltek (cseh – kak, a falu Hernádon túli részét nevezték így). A gesztelyi református anyakönyv tanúsága szerint Várkonyból költöztek át Kakra, mert előző helyükön "*huszita eretnekséggel*" vádolták őket.²

Vizsgáljuk meg röviden, hogy mik voltak azok a politikai, gazdasági, földrajzi és nem utolsósorban teológiai okok, amik az említett emigráció befogadására

nyitottá tették a felső-magyarországi református gyülekezetek népét és mintegy ezek szellemi-irányító központját: a pataki kollégiumot:

1. Elsőrendben magának Sárospataknak a *földrajzi fekvése* játszott fontos szerepet ebben. A 16. században a török által szabadon maradt Királyi-Magyarország egyik legfontosabb kulturális és gazdasági centrumává nőtte ki magát. Távol Bécstől és kívül a török érdekszféráján (nem úgy mint Debrecen, Pápa, Nagyvárad vagy Gyulafehérvár esetében.)

Ezt a lehetőséget aknáztta ki a Rákóczi család, amikor a Kollégium fejlesztésével Sárospatakat nemcsak ez országrész, hanem az egész magyar protestantizmus egyházi életének súlyponti helyévé tette.

2. A kollégium tehát annak a Rákóczi családnak a támogatását élvezte, amelynek *politikai súlya, gazdasági ereje* az egész magyarországi protestantizmus szabadságának a biztosítója volt. Sőt, a felmorzsolódó és széthulló kelet-európai protestantizmus utolsó védőbástyája lett! Mert a fejedelmi család olyan hatalmat jelentett ekkor, amelynek oltalmában a lengyel protestantizmus maradványai éppúgy meghúzódhattak, mint a szétszórt Cseh testvérközösség tagjai.³

E lehetőségeket felismerve, a fehérhegyi csatavesztés következtében a cseh-morva emigráns gyülekezetek ezért is húzódtak Patak kisugárzó körzetében, egészen Miskolc-Sárospatak vonaláig a Királyi-Magyarországon.

3. A régió és a kollégiumnak a cseh-morva exulansokkal való kapcsolatában kiemelkedő jelentőségű az 1650. esztendő, amikor Comenius négy évre Sárospatakra érkezik. Úgy hiszem, az előbb felsorolt lehetőségeket ő is jól látta. Hiszen a Rákóczi családtól népe szabadságát remélte. Itt tartózkodásával pedig a felső-magyarországi részeken megtelepedett cseh-morva emigráns gyülekezeteket is gondozhatta.

Érdekesnek tűnő párhuzam! Míg az emigránsok kisebb nagyobb csoportjai beépültek az észak-magyarországi református gyülekezetek közösségeibe, addig Comenius ezen gyülekezetek szellemi-lelki arculatát formáló pataki kollégiumban lett meghatározó egyéniséggé. Egyszóval, "Comenius számára a megfelelő atmoszférát biztosította... a Rákócziak Sárospatakja... tőle nem idegen földre érkezett, ahol... adva voltak a kapcsolópontok" – fogalmaz Újszászy Kálmán.⁴ Lássuk ezeket a *kapcsolódási pontokat!*

4. Az anabaptistákat Patakra telepítő Rákócziak iskolájától nem lehetett idegen a cseh-morva exulánsok befogadásának a gondolata sem. Ezt a teológiai mentalitást Comenius négy évi pataki tartózkodása csak tovább mélyítette és erősítette.

a. Comenius teológiai gondolkodásában jelentős helyet kapott a *vallási türelem* mellett az *európai szolidaritás, felekezetek és nemzetek egymás közötti megértése*, amiről a *Gentis felicitas* – ában ír. Sőt mindez gyakorlati pedagógiájának egyik alappillére lett, amelyik "a reformáció, a humanizmus és a természetfilozófia nagyszabású szintéziséből sarjadt ki Comeniusnál, melynek bevallott célja *szabadságra nevelni minden embert*" – fogalmaz Makkai László.⁵ Éppen Makkai mutatja ki egyik előadásában, hogy ez a comeniusi gondolat mennyire megegyezett a pataki puritanusok elképzeléseivel.⁶

b. Comeniustól a pataki *kegyességi élet* sem volt idegen. "Ha a kegyesség comeniusi, azaz cseh-testvér és a pataki puritanus praxisa között nem lett volna alapvető rokonság – figyelmeztet Újszászy Kálmán, – sem ő nem bírta volna annyi ideig Patakon, sem őt nem tudták volna elhordozni..."⁷

c. Ugyanakkor a kollégiumtól sem volt idegen Comenius azon kérése, hogy az otthoni és az emigrációban lévő ifjak *ingyen tanulhassanak* Patakon. Lorántffy Zsuzsanna 1650-től kezdve 12 tanulónak kínálja az ingyenes helyet.⁸

A kölcsönös hatások vizsgálatánál számításba kell vennünk azt a tényt is, hogy Comenius az előbb vázolt eszmerendszerével négy éven keresztül élt a kollégium falai között, mialatt több tucat őt hallgató és érte rajongó ifjú lelkész és tanító röppent szerte a felső-magyarországi református gyülekezetekbe. Azzal megint csak külön tanulmányban lehetne foglalkozni, hogy Comenius távozása után ezek és más gondolatai (teológiája és filozófiája, gyakorlati pedagógiája) tovább éltek a kollégiumban!

Apró kis mozaikok ezek, amikor összeállítva talán kirajzolódik előttünk, hogy a pataki kollégium 17. századi szellemisége Comenius teológiája és pedagógiájával karöltve részesévé vált a felső-magyarországi protestáns lelkészek, tanítók, földesurak és eklézsiák *vallási türelmének*, amivel nyitottá lettek az emigráns közösségek felé.

Így vált ez az országrész "vonzóvá" a cseh-morva exulansok előtt. Jöttek szívesen a tiszáninneni részekre, mert hitvallásaik és kegyességi életük feladása nélkül a református eklézsiák védelmében élhettek.

Hadd említsek egy jellemző példát. *Hernádkak* községben az emigránsok nagyobb csoportja élt. Mint "Állítólagos husziták" ellen a vármegye vizsgálatot indított. Miután azonban kiderült – szól a jelentés: "hogyan ők (református) Vallásunkon való Praedikátorunknál, s Templomunkban közönségesen szoktak Úr Vacsorájával élni s ekképpen meg mutatták magokat Helvetica Confession valóknak lenni, ezek után... a Vármegye is békességben megmaradni engedte őket."⁹

Ugyanakkor a "*jus patronatus*" intézménye is nagymértékben segítette letelepedésüket, azaz a protestáns földesurak toleranciája, akik legtöbbször valamikor Patakon tanult. A már említett *Hernádkak* községbe például egy tehetős református földbirtokos: *Sisáry Gábor* 1750-ben telepítette le a menekülteket. (Ha megvizsgáljuk az

emigránsok letelepedésének a helyét, mindenütt ott találjuk a protestáns földesurakat!)¹⁰

II.

A 18. század második felében a kollégium, a felső-magyarországi cseh-morva emigránsok kapcsolata újabb fordulatot vesz – mondanom sem kell: hogy ez újszerű kapcsolatok a comeniusi-örökségben gyökereznek!

Az *Edictum Tolerantiae* kibocsátása (1781) után lehetővé válik a Habsburg birodalomban a protestánsok *szabad vallásgyakorlata*: így cseh-morva országban is. Soha nem látott erővel támad föl az igény a birodalom e részében is: protestáns gyülekezetek szervezésére: templomot, iskolát építeni. A 150 éves elnyomás alatt erősen megfogyatkoztak, ráadásul kevés a szellemi vezető: a lelkész, a tanító. De jön a segítség, s nem véletlen, hogy éppen Tiszáninnenről, Sárospatakról, ahonnan rövid idő leforgása alatt 63 lelkész megy Cseh és Morvaországba e misszió munkára.¹¹

Már maga ez a tény, egy sor újabb kérdést vet föl a kutató előtt: a. A magyarországi kollégiumok között miért éppen a sárospataki lett e misszió bázisává? Miért nem Debrecen,¹² vagy Pápa? b. Miért csak a tiszáninneri református egyházkerület püspöke, Szalay Sámuel tette szívügyévé az ínségben lévő cseh-morva atyafiak támogatását? – Igaz a másik oldalról is a kérdés: a cseh-morva gyülekezetek miért éppen a tiszáninnenhez fordultak segítségért?

1. Elsőben is látnunk kell a cseh-morva testvérek kötődését a tiszáninneri részekhez, illetve Sárospatakhoz. Ehhez szolgál érdekes adalékul Wegh János korabeli visszaemlékezése, hogy a *libischi gyülekezet* hogyan döntött a helvét irány mellett. Abban az időben... volt egy molnár mester, aki látván az ágostai liturgiát, így kiáltott föl: "Zatra cena Messe! Átkozott mise! Ameddig lehetséges, ettől el fogok szakadni... majdnem olyan mint

a pápista. Azt tanácsolom nektek, hogy válasszátok a helvét hitvallást vagy a református vallást, amely ritusban apostoli egyszerűségű és a mi régi atyáink vallásához a legközelebbi és leghozzáillőbb. Erre megmutatta nekik a boldogságos emlékezetű *Comenius János munkáit...*, s Starek molnár előadása olyan erősen hatott, --- hogy a helvét hitvallás mellett döntöttek."¹³ E visszaemlékezésből az a legfigyelemreméltóbb, hogy Comenius emléke, öröksége mennyire *elevenen élt* ezekben a közösségekben.

2. Ugyancsak a comeniusi-örökség szellemisége felől értjük meg igazán Szalay Sámuel fáradozásait. Munkájának legfőbb mozgatója a "Soli Deo Gloria" kálvini gondolata, ahogyan írja: "De minthogy ez nevezetesen Isten dicsőségére illető dolog, ebben tsak örömet kell munkálkodnunk." Emellett benne él a comeniusi érv is: "... a lelkek kiküldése (tudniillik Cseh és Morvaországba) azok között az éhező és szomjúhozó lelkek között a Krisztus Jézus Országának terjedését" szolgálja.¹⁴

3. De az sem véletlen, hogy Szalay első segítői a *pataki professzorok*. S amikor vállalkozókat keresnek a Cseh-morva misszióra, a kollégiumban 12 szlovákul tudó tanulót találnak!¹⁵ Végül is a számok magukért beszélnek. Czegle Imre kutatása szerint Magyarországról 74 lelkipásztor vándorolt ki, ebből 63 volt a pataki!¹⁶ Ne feledjük, a tiszáninnen olyan időben nélkülözte ezeket az ifjú lelkészeket, amikor – a Türelmi Rendelet hatása miatt megelevenedő eklézsiákban – óriási szükség lett volna rájuk.

S akik kimentek: egyszerre voltak lelkészek és tanítók, szónokok és irodalmárok, a cseh nemzeti kultúra újjáélesztői. S mindebben – ha több mint egy évszázad távlatából is – de szerepe volt a comeniusi gondolatnak, örökségnek!.

4. Az eleven kapcsolat azonban nem szűnt meg a már virágzó cseh-morva eklézsiák és a pataki kollégium

között. Fiainkat mindig visszavárta az Alma Mater. Csak 1800 és 1830 között mintegy 73-an jöttek tanulni Patakra, közöttük minden évben 6 ingyenes diák!

Comenius személye és örökségének hatása a cseh-morva emigráció észak-magyarországi csoportjaira, a pataki kollégiumra és ezek együttes összekapcsolódására, még számos kutatni valót, új összefüggést rejt magában. Ezek jövőbeni feltárása – úgy hiszem – hozzátartozik a magyarországi comenius-örökség feltárásához.

Jegyzetek

1. Az erre vonatkozó irodalmat lásd: Czegle Imre: A cseh – magyar református egyházi kapcsolatok egy évtizede. Bp. 1981. 112 skk.
2. Lásd a Gesztelyi Református Egyházközség Levéltárában a Kakra vonatkozó anyakönyveket. Kak filiája volt a Gesztelyi Református Egyházközségnek.
3. Újszászy Kálmán: The role of the ecclesiastical authorities of the princely family in the life of the Sárospatak school between 1650 and 1654. Klny: "Comenius and Hungary" Bp. 1972. 45 – 47.
4. Újszászy Kálmán: Comenius és Sárospatak. Pedagógiai Szemle 1958. 945.
5. Makkai László: Gentis Felicitas. Pedagógiai Szemle, 1958. 967.
6. Uo.
7. Újszászy, Pedagógiai Szemle, 1958. 945.
8. Patera, A.: Komenskohe korrespondence. 1892. 162. Idézi: Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 53.
9. Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltára (a továbbiakban: TIREL), A. XIII. 4193. sz.
10. Zemplén Vármegye (Magyarország vármegyéi...) Bp. 1905. 51.
11. Czegle, Im. 106.
12. Debrecenből is mentek diákok, de nem püspökük, hanem Blasek Mihály egykori debreceni diák szervezésének eredményeképpen.
13. Wegh, Johann: Nachricht von der entstehung der reformierten kirchen – gemeinden in Böhmen. 1819. Fordította: Czegle Imre. A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára. Kt. 3836. 11 – 12.

14. Czegle, Im. 28.
15. Tirel A. XVIII. 6765–6766. sz.
16. Czegle, Im. 106 skk.

9. Nagy László János:
A COMENIUSI HAGYOMÁNYOK ÁPOLÁSA
DEBRECENBEN

A debreceni Comenius Club szívélyes üdvözlését hozom, amely nem rideg civisek módján gondozza névadónk szellemi örökségét. Arra kaptam megtisztelő felkérést, hogy 15 percben összefoglaljam tevékenységünket. Az utolsó felolvasónak illik ennél is rövidebbnek lenni. Pontosan tíz perc leszek.

Történt pedig, hogy öt évvel ezelőtt közelebbről is megérintett Comenius Ámos János emberi, pedagógiai, filozófiai, politikai és hitbéli gondolkodás módja. A régvolt tanulmányi szereteten túl, mi volt e közelebbi ismerkedés motivációja? Debrecen hosszú évek óta – a Pedagógusok Szakszervezete révén – üdülési kapcsolatban van Uhersky Broddal (Magyargázlóval), annak világhírű gépgyárával, melynek Brod mögött a szépséges Fehér Kárpátok hegyei között, Lopenikben kiváló üdülője van. Elmenten ide a családdal és örökre megszerettem ezt a csodálatos vidéket, melyben lépten-nyomon Comenius is benne rejtezett. A tájban, magában Brodban, európai rangú Comenius múzeumában, a pár kilométerre lévő Nivnicében, mesterünk szülőfalujában, vagy Komnában, az édesapa egykori "munkahelyén", de a távoli Fulnekből is, ahová kirándultunk s ahol a gótikus kápolnában mesterien berendezett Comenius múzeum kor és emberközelbe hozta Jan Ámos Komenskyt. Itt határoztam el, – lévén 30 éve filmmel is foglalatostkodó – hogy a pedagógus továbbképzés, de a főiskolai és egyetemi alapképzés számára is – elkészíték egy filmet róla. (Szomorúnak tartom, hogy ez nem a hivatásos magyar állami filmgyártásnak jutott az eszébe). E szerény eszközökkel készült munkát – az elnökség jóvoltából – ma itt bemutatjuk Önöknek.

A film debreceni vetítése után közvetlenül elhatároztuk, hogy létrehozuk Clubunkat, mely az Ő szellemében el is kezdte működését a Pedagógus Művelődési Házban. Havonta egy alkalommal jövünk össze. Célunk az volt és maradt, hogy – egyrészt – Comenius életművéből mindazt, ami ma is eszméltető – közkinccsé tegyük, másrészt – az Ő és más kiváló régvolt és mai pedagógusok nézeteit, módszereit szembesítsük mai gyakorlatunkkal. Ennek során napjaink kiemelkedő nevelőinek élettörténetét, pedagógiai, filozófiai törekvéseit szólaltattuk meg klubfoglalkozásainkon. Az interjú módszerrel vezetett alkalmak után beszélgetés, vita következett, melyek mai gondjaink elevenébe vágtak. Utóbb már arra is vállalkozhattunk, hogy minden jeles vallomástevőről videófelvételt is készítsünk, mely az évekkel korábban megnyitott Pedagógus Szakszervezeti múzeum értékes dokumentációjaként marad az utókorra. Eddig *nyolc* kazettánk készült el. A sorban első dr. Bán Imre professzor volt. Elkészítettünk továbbá *öt* szerkesztett filmet is pedagógusokról. E filmek egyrésze a filmkölcsonzó szolgálatba is bekerült. Pl. a Comeniusé, "Vándorlás volt egész életem" címmel.

A Comenius filmnek még két nagyon fontos "utóhatása" is volt. Az egyik, hogy cseh nyelvre fordított változatát elvittem ajándékba Uhersky Brod Comenius múzeumának, ahonnan a Comenius előadók videókazettán rendre magukkal viszik előadásuk szemléltetésére. (Mint nálunk a TIT előadók)

A másik "utóhatás" amit a Comenius film indukált: egy Apáczai Csere Jánosról készítendő film. Ezen már javában dolgozunk. Mert azt mondtuk, ha a cseheknek Comenius, akkor a magyaroknak Apáczai! A munka ez év szeptember 1-ére elkészül. A fejszét nagy és még inkább kemény fába vágtuk. Mindenek előtt a film helyszínei miatt. Közismert, hogy Apáczai szülőfaluja Erdélyben van, a Barcaságban, melynek a "buldózer" már neki lendült. De Gyulafehérváron és Kolozsváron is

"életveszélyes" a forgatás. A szó szoros értelmében. Nos, hála a pedagógusok összetartásának, a múlt ősszel sikerült felvételeimet elkészíteni, úgy, hogy átvittem egy autóbusznyi kollegát erdélyi körútra és közben, az ő élő sөvényük védő hálaja közűl lefilmeztem a kényes témákat, helyszíneket. Gyulafehérváron pl. a dóm és a várbelső környéke zsúfolt katonai laktanya. A hollandiai felvételek ehhez képest már gyermekek felhőtlen játéka lesz. (S itt érdemes egy zárójeles megjegyzést tenni. A Comenius film felvételekor Hollandiában tapasztaltuk, hogy a Fény Embere mennyire népszerű itt, a szakmában. A forgatás alatt is rendkívül szívélyességet tapasztaltunk Amsterdamban és különösen Naardenben, ahol nagyon színvonalas múzeum és kutatószobák állnak rendelkezésre. Nem beszélve a közeli kápolnáról, ahol sírjában nyugszik a Népek Nevelője, Csehszlovák fenségeterületnek nyilvánítottan.)

Mint Önök jól tudják, Apáczait is száz szál kötötte Hollandiához. A négy egyetem, ahol tanult és nem utolsó sorban az a kedves, törékeny utrecht polgárlány, aki felesége lett és hajlandó volt érte a zordon erdélyi hegyek és viszonyok közé jönni. Áprily Lajos érékeny verssel adózik Aletta van der Maet-nak, a házsongárdi temetőben nyugvóknak. A férjen és a feleségen kívül ott álmódja örök álmát kicsi fiuk is. Ősszel még állt a sírkő. Áprily versének egy részletével emlékezzünk rájuk, mellyel kezdődik az Apáczai film is: "...a századokba néztem /s a holt professzor szellemét idéztem/, akinek egyszer meleg lett a vére /Aletta van der Maet meleg nevére./ Ha jött a harcok lázadó sötétje, /fénnyel dalolt a név, hogy féltve védje./ S a dallamot karral kísérve halkan/, napsugaras nyugat dalolt a dalban,/ hol a sötétség tenger-árja ellen/ ragyogó gátat épített a szellem,/ Aletta van der Maet nevét susogta,/ mikor a béke bús szemét lefogta/ S mikor a hálátlan világ temette,/ Aletta búja jajgatott felette,/ míg dörgő fenséggel búgott le rája/ a kálvinista templom orgonája,/

Aztán a dal viszhangját veszve, félve /belenémult a hervadásba, télbe/ Gyámoltalan nő – szól a régi fáma – urát keresve, sírba ment utána... A fényben, fenn a házsongárdi csendben/ tovább dalolt a név zenéje bennem..."

Tisztelt Közgyűlés! Végezetül egyetlen, Comeniussal kapcsolatos vita témát jeleznék. A mi klubvitáinkon is, de országos folyóiratokban is – legutóbb a Hitel 1989. 2. számában – felmerült, hogy Comenius, mint más területen Goethe is, igazándiból magános, *követhetetlen* maradt. A jelen és a jövő szempontjából kardinális kérdés: az európai kultúra egésze – akkor is, ma is – valamely legfőbb fogalmat, gondolati konstrukciót akar ráhúzni a létezőkre. Fölről a fegyelmezés, alulról meg a lázadás, az anarchia – spontaneitás sehol. Emlékezzünk, Comenius egyik legfontosabb jelmondata, könyveinek mottója ez volt: "Minden szabadon folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak". Tehát spontaneitást. Dehát Európában a dolgok, a kultúra dolgai különösen – nem a mellérendelés, hanem az alá és fölérendeltség módján folyt századokon át. Az európai civilizáció mindent le akart betonozni. Meg is tette. Az alá és fölérendeltséget is. De mára ez a betonozási törekvés megbukott. Mi lesz helyette? Jobbik felén a nyájas, könnyed, szabad folyású, ökonomikus, szélsőségektől mentes, de nem parttalan reform-fejlődés? S mindehhez, hogy illeszkedik a Comenius – nyomán – vele és vele szemben, őt meghaladó társadalom s benne a pedagógia? Közeledünk Comenius születésének 400. évfordulójához. Talán erre az ünnepi alkalomra a jelzett kérdéskört fel kellene dolgozni, dolgoztatni Társaságunk prominens tagjaival, s megkísérelni a válaszadást jelen gondjainkra is. Segítve ezzel művelődési kormányzatunkat s a gyakorló pedagógusokat is.

Mert nekünk itt a Duna–Tisza táján egy sajátos helyzetben, de mégis csak a magunk útját kell megtalálnunk. Megkeresni a válaszokat, a helyes módoza-

tokat a közelmúltban elhibázott magyar nevelésügy vonatkozásában is. Természetesen nem függetlenül Európától. Kötelékben menetelünk, ennek összes következményével, ezért erősnek kell lennünk, hogy a fagyhullámok és olvadások között a magyar hajó jól navigáljon, a bizalom, a szaktudás, a tisztesség, az erkölcs e védett csatornáiban hajózzunk. S akkor hátha használható lesz, szervesülhet a comeniusi tanács: "Minden szabadon folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak."

IV.
Zusammenfassungen
in deutscher Sprache

Vorwort

Die Veröffentlichung des vorliegenden Bandes hat mehrere Zwecke. Nach der Vorstellung des ersten Werkes von Comenius, entstanden in Sárospatak, wird die Gestaltung des Bewusstmachens seiner Ideen in Ungarn dargestellt, sowie die Lage der gegenwärtigen Forschung, alle ihre Probleme, und dabei wird eine Kostprobe von den Ergebnissen der einheimischen Forschung gegeben. Es wird ein reiches Bildmaterial des Wirkens von Comenius in Sárospatak veröffentlicht. Durch diesen Band möchten wir die einheimischen und ausländischen Comenius-Forscher und Einrichtungen, sowie Vereine, die für eine Zusammenarbeit mit der Ungarischen Comenius-Gesellschaft bereitstehen, auffordern, ihre derartigen Absichten und aktuellen Vorschläge brieflich mitzuteilen (Briefanschrift: Magyar Comenius Társaság, 3950. Sárospatak, Eötvös u.7.sz.)

II. József Ködöböcz: In den Spuren von Comenius in Ungarn

Verfasser macht nach der Darstellung einiger Züge des Lebenswerkes von Comenius seine Tätigkeit auf dem Gebiet der Modernisierung der Sárospataker Schule bekannt. Comenius ist nach Sárospatak gekommen, um zu "nützen" und auf die erreichten Ergebnisse Der Schule bauend sie "glänzend" ("drinnen voll mit Licht, draussen das Licht weit streuend") zu machen, die Bildung des ungarischen Volkes zu erhöhen. Und dieser Wille von Comenius, zu nützen, kommt im Leben der Sárospataker Schule auch später zur Geltung. Seine Erbschaft ist auch heute noch eine vorwärtsweisende, die Gegenwart bereichernde, die Zukunft bauende Tradition, die des Übernehmens würdig ist.

Desweiteren schildert der Aufsatz die Gestaltung des Bewusstmachens von Comenius Ideenwelt in Ungarn und dabei die Rolle von Sárospatak. Er weist auf die

wichtigsten bibliographischen Angaben hin. Dann wird dargelegt, dass die Ungarische Comenius-Gesellschaft zum weiteren Aufschliessen, Bewusstmachen und Benutzen des geistlichen Erbes von Comenius gegründet wurde, und zwar am 21. Juni 1986 in der ungarischen Stadt Sárospatak, einem der Schauplätze seines Wirkens.

Die Ungarische Comenius-Gesellschaft vereinigt die Forscher der Erziehungsgeschichte, Kulturgeschichte und Geschichte von Ungarn sowie die nach der Weiterentwicklung der Erziehung und des Unterrichts strebenden praktischen Pädagogen. Ausländer können Ehrenmitglieder sein. Die Gesellschaft organisiert Konferenzen, schreibt Wettbewerbe zur Forschung des Lebenswerkes und der Traditionen von Comenius aus, lässt unter dem Titel *Bibliotheca Comeniana* eine Ausgabenserie erscheinen einerseits zur zweisprachigen Publikation der (hauptsächlich in Ungarn geschriebenen) Werke des Comenius, anderseits zum Bewusstmachen der Ergebnisse der gegenwärtigen Forschungen, die sich auf ihn beziehen, weiterhin zum Bekanntmachen der Tätigkeit der Gesellschaft.

Die Tätigkeit der Gesellschaft verläuft in einer engen Zusammenarbeit mit den Organisationen der Kenner der einheimischen Pädagogik, Erziehungsgeschichte, mit den Forschern der Kulturgeschichte und Geschichte. Sie ist bestrebt, entsprechende Beziehungen mit den ausländischen Comenius-Organisationen und -Forschern auszubauen. Hauptformen des Aufrechterhaltens der Beziehungen und der Zusammenarbeit mit Ausländern sind: Austausch der sich auf Comenius beziehenden Fachliteratur; gegenseitiges Informieren über Comenius -Forschungen und -Publikationen; die Verbreitung und Bewusstmachung einheimischer und ausländischer Forschungsergebnisse; Einladung zu Konferenzen. (Eine weitreichendere internationale Konferenz wird nächstens für das Jahr 1992 geplant!)

Desweiteren spricht der Verfasser ausführlicher über die Organisation der Gesellschaft. Der Aufsatz schliesst mit der kurzen Formulierung des gesetzten Zieles: die Ungarische Comenius-Gesellschaft will dem geistlichen Erbe von Comenius entsprechend nützen: sie wünscht mit ihrer Tätigkeit der ungarischen Kultur, dem Bildungs- und Unterrichtswesen zu dienen.

III. 1. Lage und Probleme der einheimischen Comenius-Forschung István Mészáros: Einige Gedanken zum Thema "Lage und Probleme der einheimischen Comenius-Forschung"

Der Verfasser berührt in seinem Diskussionsaufsatz folgende Probleme: er spricht über das Verhältnis zwischen der Comenius-Forschung und der ungarischen erziehungsgeschichtlichen Forschung. Er stellt fest, dass man sich in den Pädagogenbildungsanstalten planmässig mit Comenius beschäftigt, weiterhin sind belehrende, populärwissenschaftliche Artikel und Studien erschienen. Obwohl die Forschungen erfolgreich waren, knüpfen sich die Veröffentlichungen in erster Linie an Jahreswenden. Mit Comenius sollte man sich nicht wie mit einer Persönlichkeit, die zu einer Sonderwissenschaft geworden ist, befassen, sondern in Kenntnis der allgemeinen Erziehungs- und Schulgeschichte des 17. Jahrhunderts. Es ist wichtig zu prüfen, was für eine Wirkung Comenius auf das spätere Leben der Sárospataker Schule ausgeübt hat, ferner auf die ungarische pädagogische Theorie und Praxis. Es ist notwendig, die mit ihm verbundenen übertriebenen Feststellungen zu revidieren. Es wäre wichtig, die "Universalberatung" zu analysieren, die Verbindung zwischen Comenius und der Renaissance zu untersuchen, die einheimische Comenius-Rezeption völlig aufzuschliessen. Man müsste die Auswirkung des Aufenthaltes in Ungarn auf Comenius analysieren, ferner seine Tätigkeit in den Bereichen Theologie, Erkenntnistheorie,

Ethik, Kirchengeschichte prüfen. Er hält für notwendig, eine moderne ungarische Comenius-Monographie aufzustellen, sowie eine Monographie mit dem Titel "Comenius und Sárospatak" auszuarbeiten und die Veröffentlichung derselben in deutscher oder englischer Sprache.

Er hält für wichtig die Ausbildung eines Forschernachwuchses, ferner – zur Erleichterung der Forschungen – teilweise die Organisation einer Comenius-Fachbibliothek, teilweise die Zusammenstellung und Veröffentlichung der einheimischen Studien und der annotierten Bibliographien der bedeutenderen ausländischen Publikationen.

Endre Zibolen betont, dass die ungarischen Forscher grössere Sorgfalt auf das Studium der Consultatio Catholica, sowie auf die Propagierung der einheimischen und ausländischen Ergebnisse der Comenius-Forschungen verwenden sollten. Durch eine Preisausschreibung bzw. Gründung eines Stipendiums muss gefördert werden, dass – im Besitz von lateinischen und tschechischen Sprachkenntnissen – aktive Comenius-Forscher auftauchen.

Nach der Meinung von *Lajos Orosz* ist der Nachwuchs der Forscher auf dem Gebiet der Erziehungsgeschichte nicht gesichert. Der Forscher soll sowohl in der Pädagogik, als auch in der Geschichtswissenschaft zu Hause sein, und die entsprechenden Sprachkenntnisse besitzen. Die Vorbereitung junger Forscher auf dem erziehungswissenschaftlichen Gebiet sollte man Arm in Arm mit den Historikern lösen. Seiner Meinung nach darf sich die Forschung nicht auf die letzten anderthalb Jahrhunderte beschränken, wichtig ist auch die Untersuchung des früheren Bildungswesens. Unsere Aufgabe in der Comenius-Forschung ist nicht die Untersuchung des

gesamten Lebenswerkes, sondern die vielseitige Aufschliessung seines Wirkens in Ungarn. Das ist wichtig, weil die internationale Fachliteratur die Leser lückenhaft und oft falsch über die Sárospataker Tätigkeit von Comenius informiert.

Katalin Péter hebt hervor, dass man über die ungarische Lage und die zeitgenössischen Verhältnisse nicht ausreichend informiert sei. Es wäre wichtig, die Feststellungen der ungarischen Forschungen in der "Acta Comeniana" bekanntzumachen. Sie hält es für wünschenswert, seine Lage in Ungarn tiefer zu untersuchen: Warum hat es sich für ihn gelohnt, nach Sárospatak zu kommen? Was für eine Wirkung hat Sárospatak auf Comenius ausgeübt? Comenius hat in Sárospatak endlich einmal Ruhe gefunden und eine Arbeitsmöglichkeit bekommen. Er übersetzt die Weissagungen von Drabik und dieselben werden herausgegeben. Ihrer Meinung nach wären für eine tiefere Untersuchung ausgezeichnete Fachleute nötig.

Sándor Ladányi hält es für wichtig zu untersuchen, ob er nach seinem Abgang aus Sárospatak noch Beziehungen zur Stadt hatte. Er will während seiner bevorstehenden Untersuchungen in Amsterdam prüfen, ob Comenius mit den Sárospataker auch später eine Verbindung aufrechterhielt.

József Barcza stellt fest, dass die allgemeine Kirchengeschichte das Lebenswerk von Comenius, mit besonderer Hinsicht auf die Ökumenizität, noch nicht ausreichend bewertet hat. Der 30 jährige Krieg hat ein starkes Friedensbegehren geweckt, es sind unionistische und reunionistische Bestrebungen entstanden. In diesem Prozess reifte sich die Ökumenizität von Comenius, in der er sich im Zusammenhang mit der kulturellen und politischen Einheit auch mit der Frage der religiösen Einheit beschäftigt hat. In der "Universalberatung"

schlägt er die Zusammenrufung eines Weltkongresses vor, durch Zustandekommen von drei universellen Räten (Weltakademie der Wissenschaften, internationales Friedensgericht der Welt und Konsistorium der Kirchen). Laut Verfasser wäre es aus kirchengeschichtlicher Hinsicht eine wichtige Forschungsaufgabe: sein Bestreben zur Einheit der Konfessionen, deren Inhalt, die Voraussetzungen der Herausbildung seiner Ökumenizität, die Stelle von Comenius in der Reihe der Einheitssuchenden des 17. Jahrhunderts. Ähnlicherweise wäre es wünschenswert, die Meldungen der Teilnehmer der ökumenischen Konferenz von 1645 in Thorn, Colloquium caritatum genannt, insbesondere die Berichte der Jesuiten über Comenius zu erforschen.

Richárd Hörcsik wirft auf, dass sich nicht nur Erziehungsgeschichtsforscher, sondern auch Historiker und Kirchenhistoriker der Comenius-Forschung intensiver anschliessen sollten. Er hält es für wichtig, die Wechselwirkung von Comenius und Sárospatak tiefer zu analysieren.

Nach *Barnabás Terray* sollte man in dem Forschungsprozess die Forschungen des Lehrstuhls für Literatur der Universität in Szeged und die des Lehrstuhls für Latein der Universität in Budapest über Comenius besser benützen.

Gyula Simon behauptet, dass Comenius nicht als blinder Ödipus nach Sárospatak gekommen sei. Seine Lehre ist nicht bekannt genug und seine Auswirkung ist kaum wahrzunehmen. Es sei wichtig, mehr junge Wissenschaftler in die Comenius-Forschung hinein-zuziehen.

Csaba Csorba stellt fest, dass das Material über Comenius unvollständig ist. Es wäre notwendig, eine Comenius-Biographie und eine neuere Bibliographie herauszugeben.

Nach *Gábor Orosz* müsste die Erziehung des Forschernachwuchses mehr mit der Pädagogenbildung verbunden werden. Er hält es für notwendig, für die Sicherung der Zugänglichkeit, die Übersetzung der *Didactica Magna* wiederauszugeben und eine Comenius-Biographie zu veröffentlichen.

Kálmán Benda sagt in seiner Schlussrede, dass die Organisierung der Diskussionssitzung einen vorhandenen Bedarf befriedigt hat. Er betont, dass es eine wichtige Aufgabe sei, die Tätigkeit und Auswirkung von Comenius in Ungarn in einer modernen Synthese zusammenzufassen. Dieses neue Comenius-Bild soll in die Totalität des Bildungswesens, der ganzen Geschichte der Epoche hineingepasst werden. Er hält die Evidenzhaltung der ausländischen Forschungen für wichtig, sowie die Bekanntmachung der Forschungen in Ungarn mit dem Ausland. Er ist der Meinung, dass die Ehre der geschichtlichen Forschung im Wachsen begriffen sei, und immer mehr gut vorbereitete und sachkundige Jugendliche sie unternehmen. Er betont auch, dass die Ungarische Comenius-Gesellschaft zugleich sowohl eine wissenschaftliche als auch eine populärwissenschaftliche Mission hat.

2. József Bakos: Über einige Fragen der Aktualität der Erbschaft von Comenius

Verfasser untersucht die von Comenius systematisierten und auch in unseren Tagen aktuellen theoretischen Vorstellungen und praktischen Aufgabenverpflichtungen in 3 Themenkreisen.

Seiner Meinung nach soll die ungarische Comenius-Philologie die vielseitige Bekanntmachung der Philologie von Comenius und des Friedens auf sich nehmen. Es müssen ausgearbeitet werden sein Friedensmodell, seine Bestrebungen zur Friedenserziehung, deren Art und Weise und Mittel. Von besonderer Wichtigkeit in dieser Hinsicht ist das Aufschliessen der Gedanken und Lehren der "Universalberatung". – Es müssen die Gedanken eines seiner kaum bekannten in Sárospatak geschriebenen Werke, der methodischen Schrift "Artificiū legendi et scribendi Tirocinium" analysiert werden, und durch ihre Verwendung muss forciert werden, dass die Schüler fähig werden, die ursprüngliche Aufgabe, die mitteilende und ausdrückende Funktion der Sprache zu erfüllen. Mit Berücksichtigung seiner körperlichen und geistigen Gegebenheiten soll der ganze Mensch so erzogen werden, dass sein Denken, seine Rede, sein Sprachgebrauch und seine schöpferische Fähigkeit zusammen ausgebildet werden. – Die Qualität unserer visuellen Kultur kann ebenfalls durch die Berücksichtigung der Erbschaft von Comenius erhöht werden. Bei Comenius wurden die Anschauungsbilder und – Zeichnungen nicht nur als Mittel der populärwissenschaftlichen Tätigkeit verwendet, sondern auch zur Erziehung der visuellen Empfindlichkeit der Schüler. Seine Illustrationen geben eine gute Auskunft auch darüber, wie die zu den Unterrichtszwecken dienenden Bilder und Zeichnungen in der Lenkung und Entwicklung des Denkprozesses eine Rolle auf sich nehmen können. Desweiteren macht er seine in diesem Thema veröffentlichten Studien bekannt.

3. Sándor Koncz: *Die Theologie von Comenius*

Verfasser erörtert in seiner Einführung, dass Comenius Lebenswerk im allgemeinen nach sekulären Gesichtspunkten erwogen wird, obwohl die Grundlage

seines Lebenswerkes die Theologie sei. Comenius hat mit Gott ein völlig transzendentes Wertsystem ausgestaltet, so dass die menschliche Würde darin eine Rolle bekam. Des weiteren schildert er die allgemeine Beurteilung von Comenius, dann analysiert er vielseitig und ausführlich die Tätigkeit und theologische Auffassung von Comenius als die "des Apostels der modernen Erziehung und Weltverständigung". Die Hauptgedankenkreise davon sind: fundamentale Reformation (er arbeitet an der Reformation der Welt!", angewandte Theologie (die Theologie von Comenius dient der Erziehung), universaler Ökumenismus, angelus pacis. Äusserste Bewertung der Abschliessung: Comenius ist einer der "Magister Magnus" der Menschheit.

4. István Harsányi: Der Gedanke des Begabungsschutzes im pädagogischen System von Comenius

Des Verfasser erklärt, dass in Comenius' Schriften moderne erzieherische Anforderungen aufzufinden seien. Seine Antrittsvorlesung in Sárospatak (*De cultura ingeniorum oratio*) war eine der wichtigen Quellen – neben den berühmten Sárospataker Traditionen, die talentvollen unbemittelten Schüler aufzunehmen – der im Kollegium im Jahre 1935 ausgelösten Bewegung zur volkstümlichen Talentforschung und Talentrettung.

Nach seiner Feststellung geben die Hauptelemente des Talentbegriffes von Comenius auch für den heutigen Begabungsschutz eine zuverlässige Orientierung. Elemente seines Talentbegriffs sind die Vererbung, die Übung, das Lernen, d.h. die zielbewusste Entfaltung, weiterhin der ethische Faktor, die Humanität. Die Ausgangsthese seines Begabungsprogramms: es ist notwendig, "jedes Talent auszubilden, damit jeder, der als Mensch geboren wurde, lernen kann, als Mensch zu leben". Individuelle Talente sind unterschiedlich, aber sie sind durch fleissige Arbeit auszubilden. Er ist der Meinung, dass auch die ganze Nation ausgebildet werden

kann. Man soll bestrebt sein, die guten bzw. die schlechten Eigenschaften besser kennenzulernen bzw. zu verringern. Des weiteren macht er die 8 Hilfsmittel der Entfaltung der Talente bekannt: Eltern, Erzieher, gemeinsame Schulen, gute Bücher, Gespräch mit Menschen, ständige Tätigkeit, Dignitäre, Gottesgnade. Anschliessend spricht er über Comenius' sprachliche Ausdruckskraft, über seinen lebendigen, bilderreichen, überwältigenden Stil.

5. Frau Réthy Endréne: Didaktische Lehren des Werks von Comenius "Universalberatung"

Die Verfasserin hört eine bis heute gültige und wichtige Botschaft aus den Zeilen von Comenius aus: sie will die Aufmerksamkeit auf die unvergänglichen didaktischen Werte der "Universalberatung" lenken. Ihre Feststellungen vergleicht sie mit den heutigen modernen Auffassungen. Sie befasst sich mit folgenden Problemkreisen: Verhältnis des Themenkreises vom Lernen und Unterricht, Auslegung des Lernens, Methode und Technologie des Lernens, Auslegung und Kriterien des erfolgreichen Unterrichts und Probleme der Unterrichtsmethode.

6. Erzsébet Fehér: Das einheimische Nachleben des Haltungsreglements von Comenius

Comenius hat sein Haltungsreglement im Jahre 1653 in Sárospatak zusammengestellt und in der "Opera Didactica Magna" veröffentlicht. Verfasserin schildert den Inhalt von "Praecepta morum". Es wird festgestellt, dass Sámuel Enyedi den Text von Comenius in Versform nachgedichtet und 1658 veröffentlicht hatte. Weitere Ausgaben des Buches werden bekanntgemacht. Eine Fassung von Praecepta morum in ungarischer Sprache für die unteren Klassen wurde von Ferenc Menyöi Tolvaj erstellt und 1677 veröffentlicht. Ein vollständiges Exemplar davon ist nur in der Grossbibliothek von

Sárospatak zu finden. Des weiteren werden die ursprünglichen prosaischen, die von Sámuel Enyedi veröffentlichten lateinischen und die von Ferenc Menyöi Tolvaj nachgedichteten Fassungen durch konkrete Beispiele vorgestellt und verglichen. Der Wert des Reglements wird dadurch erhöht, dass wir auch ins Leben der damaligen einheimischen Schüler hineinblicken könne.

7. Mihály Szentimrei: Das Taschenbuch von Comenius in der Sárospataker Grossbibliothek

Mit dem Zweck, die Jugend zum regelmässigen und ständigen Lernen aufzumuntern und ihr dabei zu helfen, hat Comenius 1652 durch die Sárospataker Buchdruckerei die beiden gleichbetitelten Werke von Fortius und Erasmus "De ratione studii" veröffentlicht. Zu dieser Ausgabe hat er ein kurzes Zueignungsvorwort geschrieben. Den Text des Buches hat József Gulyás 1935 in ungarischer Sprache herausgegeben, aber es ist heute schon sehr schwer zugänglich. In der "Opera Didactica Magna" kommt diese kurze Einführung nicht vor. Verfasser schildert die Ergebnisse der mit dieser Ausgabe verbundenen Forschungen. Nach seiner Feststellung muss dieses Sárospataker Büchlein ein unikales Exemplar in Ungarn sein. Er analysiert die Umstände der Entstehung des Buches und die Gestaltung seiner Nachwirkung, dann zitiert er den lateinischen Text der Empfehlung und deren ungarische Übersetzung.

8. Richárd Hörcsik: Comenius und die böhmisch-mährische Emigration in Nordungarn

Verfasser hebt hervor, dass das Sárospataker Kollegium eine wichtige Rolle sowohl in der Emigration im 17. Jahrhundert als auch in der Wiederbelebung der böhmisch-mährischen protestantischen Gemeinden nach dem Toleranzedikt gespielt hatte. Diese beiden

Ereignisse werden nämlich durch die Person von Comenius und seine geistige Erbschaft vom Kollegium verbunden.

Nach der Schlacht von Fehérhegy (Weissenberg) mussten die protestantischen Geistlichen und Lehrer sowie die ihrer protestantischen Religion treu gebliebenen aus Böhmen emigrieren. Viele von ihnen haben sich auf ungarischen Gebieten niedergelassen. Verfasser untersucht, was die ungarischen reformierten Gemeinden zum Aufnehmen der Emigration so offen gemacht hatte. Der zweite Teil des Aufsatzes analysiert, was für eine Rolle die geistige Erbschaft von Comenius dabei spielte, dass die Wiederbelebung des geistlichen und kulturellen Lebens der böhmisch-mährischen Protestanten im Jahre 1781 in erster Linie in Nordungarn begann. Er betont die Rolle des Sárospataker Kollegiums. Unter den aus Ungarn ausgewanderten 74 Seelsorgern waren 63 Sárospataker Theologen und der lebendige Kontakt hat sich auch später erhalten, zum Beispiel in der Zeit von 1800 bis 1830 sind 73 böhmisch-mährische Jugendliche nach Sárospatak gekommen, um hier zu studieren.

9. László János Nagy: Pflege der Traditionen von Comenius in Debrecen

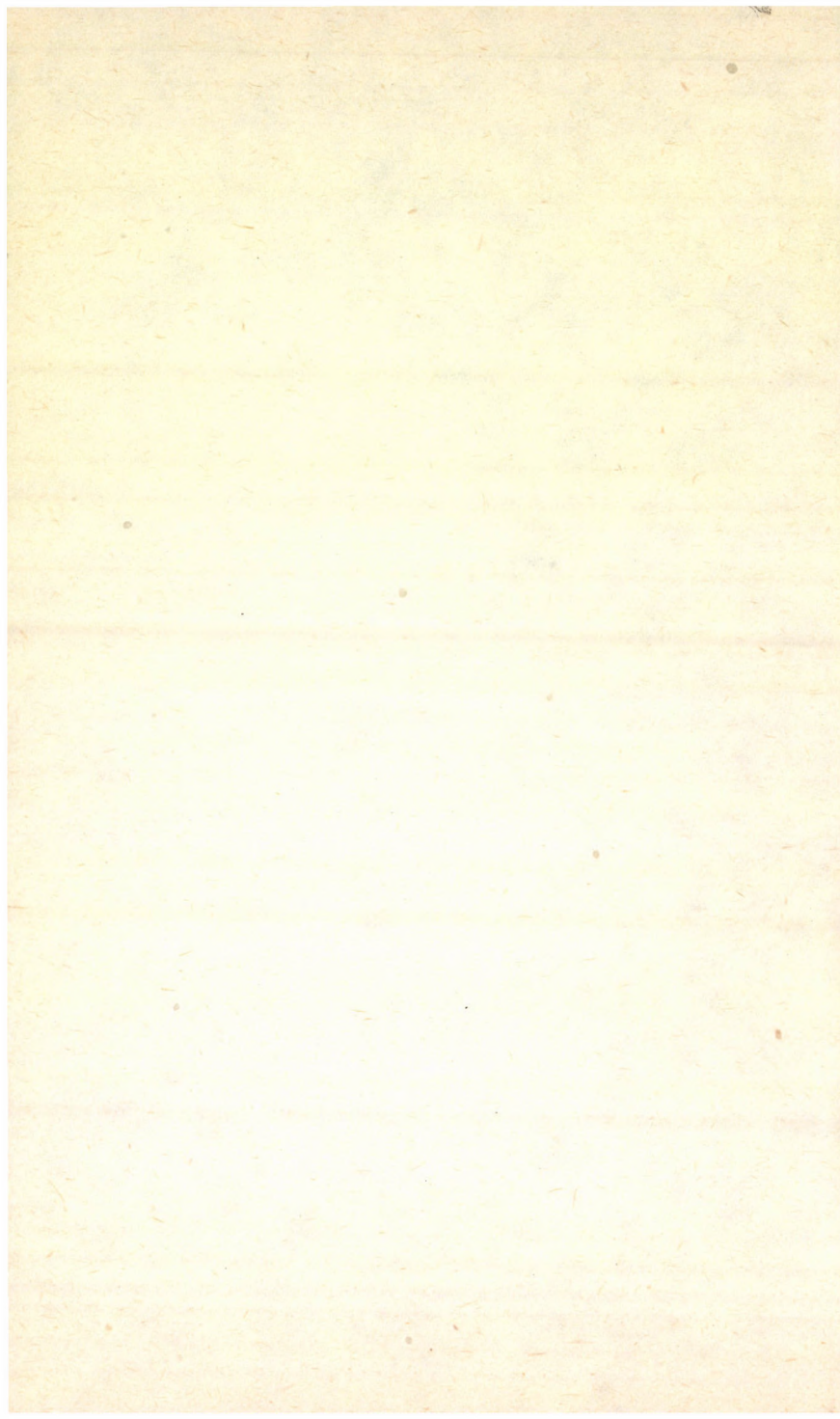
Verfasser macht die Arbeit des Comenius-Klubs in Debrecen bekannt. Er zieht die Arbeit in Bewegung setzenden Wirkungen in Betracht und hebt die engere Verbindung von Debrecen mit Uhersky Brod hervor. Er hat einen Film für die Weiterbildung der Pädagogen und Grundbildung an den Universitäten und Hochschulen gedreht mit dem Titel "Eine Wanderung war mein ganzes Leben". Nach der Vorführung dieses Films in Debrecen ist der Klub in Gang gekommen, mit dem Ziel, all das aus Comenius' Lebenswerk zum Gemeingut zu machen, was auch heute noch anschaulich ist, und die Anschauungen prominenter Pädagogen mit der Praxis zu

konfrontieren. Sie halten Zusammenkünfte und Besprechungen, über die Diskussionen mit ausgezeichneten Pädagogen werden Videoaufnahmen gemacht. Sowohl diese als auch der Film über Comenius sind Bestandteile der Verleihdienstleistung geworden.

Die Fassung des Films in tschechischer Sprache hat das Comenius-Museum in Uhersky-Brod als Geschenk bekommen. Verfasser dreht jetzt einen Film über Apáczai. Er schlägt vor, im Geiste von Comenius' Denkspruchs unter unseren gegenwärtigen Sorgen eine von Extremitäten befreite, freilaufende Reform auszuarbeiten.

V.

KÉPEK COMENIUS PATAKI
EMLÉKEIBŐL

A képek jegyzéke

1. Comenius arcképe sárospataki működése idejéből.
2. A Rákóczi Vár (Kádár Kata u. 21.).
3. A kollégium épülete Comenius idejében.
4. A kollégium épülete ma (Rákóczi u.1.).
5. I.Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna relief a kollégium bejáratánál (Vaszary László alkotása)
6. Lorántffy Zsuzsanna szobra az Iskolakertben (Horváth Géza alkotása).
7. Comenius Tanítóképző Főiskola (Eötvös u.7.).
8. A Primitiae Laborum 1650–1651. évi kiadásának címlapja.
9. A Musae Patakinæ 1652. évi sárospataki kiadásának címlapja.
10. A Vestibulum 1662. évi pataki kiadásának címlapja.
11. A Janua 1652. évi sárospataki kiadásának címlapja.
12. Az Atrium 1652. évi kiadásának címlapja.
13. A Lucidarium 1653. évi sárospataki kiadásának címlapja.
14. A Schola Ludus 1654. évi sárospataki kiadásának címlapja.

15. A *Gentis Felicitas* címlapja, a megírás és kiadás évének kéziratos bejegyzésével.
16. A Comenius által 1652-ben megjelentetett Zsebkönyv címlapja.
17. Comenius előszava az 1652-ben megjelentetett Zsebkönyvben.
18. Az *Orbis Pictus* 1675. évi latin – magyar nyelvű kiadásának címlapja.
19. A *Praecepta Morum* Tolvaj Menyőfi Ferenc – féle 1677. évi kiadásának címlapja.
20. A *Didacta Magna* Dezső Lajos fordításának címlapja (1896).
21. A *Didacta Magna* Geréb György fordításának címlapja (1883).
22. Dezső Lajos: *Comenius Magyarországon* című könyv címlapja (1883).
23. Rácz Lajos: *Comenius Sárospatakon* című könyv címlapja (1931).
24. Kovács Endre: *Comenius Magyarországon* című könyv címlapja (1970).
25. "Comenius and Hungary. Essays" kötet címlapja (1973). Az 1970-ben Budapesten és Sárospatakon tartott nemzetközi tudományos ülés anyaga.
26. Vaszkó Mihály: *Komensky Amos János világnézete és pedagógiája* c. könyv címlapja (1954).

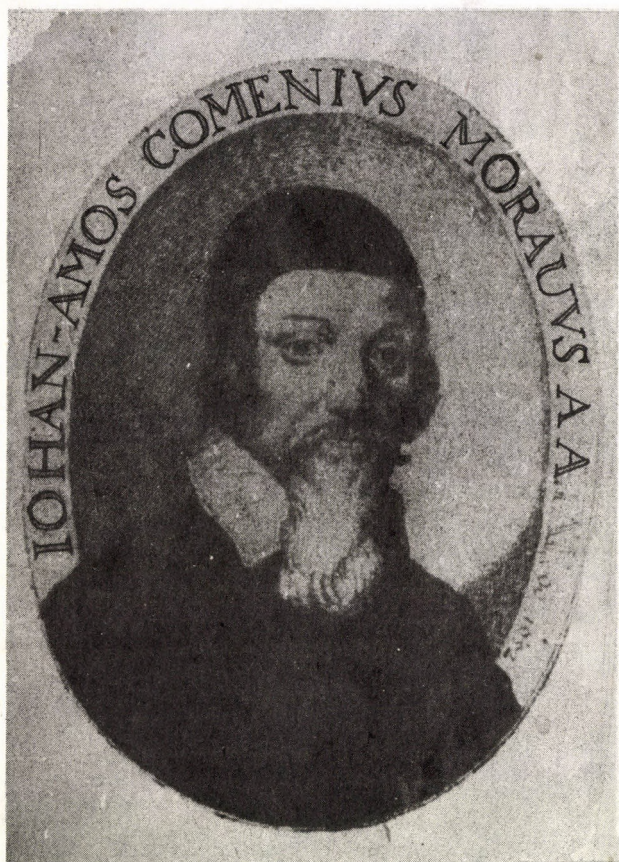
27. Bakos József: A magyar Comenius-irodalom V.c. kiadvány címlapja (1963).
28. Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája c. könyv címlapja (1958).
29. Comenius mellszobra. (Vay Miklós alkotása, 1859. – Tudományos Gyűjtemények Múzeuma, Rákóczi u.1.).
30. Comenius szobra (Pátzay Pál alkotása, 1969. – Comenius Tanítóképző Főiskola épülete előtt).
31. Comenius szobra a Comenius Tanítóképző Főiskola udvarán (1969. Pátzay Pál alkotása).
32. Comenius relief a Comenius Tanítóképző Főiskola tanácstermében (1989. Mladonyiczky Béla alkotása).
33. Comenius érem két oldala (1970. Csucs Viktória alkotása).
34. Comenius emléklakett két oldala (Mladonyiczky Béla alkotása 1986.)
35. Comenius és Lorántffy Zsuzsanna (Dr. Bertha Zoltán alkotása).
36. Comenius-kép. (1988. Czinke Ferenc alkotása).
37. Comenius relief a Kollégiumban, a Nagyporta falán (Dózsa Farkas András alkotása).
38. Comenius emléktáblája a róla elnevezett utcában.

Verzeichnis der beigelegten Bilder

1. Porträt von Comenius aus der Zeit seiner Tätigkeit in Sárospatak.
2. Die Rákóczi-Burg (Kata-Kádár-Str. 21.)
3. Das Gebäude des Kollegiums in Comenius' Zeiten.
4. Das Gebäude des Kollegiums heute (Rákóczistr.1.).
5. Relief von György Rákóczi I. und Zsuzsanna Lorántffy am Eingang des Kollegiums (ein Werk von László Vaszary).
6. Statue von Zsuzsanna Lorántffy im Schulgarten (ein Werk von Géza Horváth)
7. Die Hochschule für Lehrerbildung "Comenius" (Eötvösstr. 7.).
8. Titelblatt der Ausgabe von *Primitiae Laborum* aus den Jahren 1650-1651.
9. Titelblatt der Sárospataker Ausgabe von *Musae Patakinae* aus dem Jahre 1652.
10. Titelblatt der Sárospataker Ausgabe von *Vestibulum* aus dem Jahre 1662.
11. Titelblatt der Sárospataker Ausgabe von *Janua* aus dem Jahre 1652.
12. Titelblatt der Ausgabe von *Atrium* aus dem Jahre 1652.
13. Titelblatt der Sárospataker Ausgabe von *Lucidarium* aus dem Jahre 1653.
14. Titelblatt der Sárospataker Ausgabe von *Schola Ludus* aus dem Jahre 1654.
15. Titelblatt von *Gentis Felicitas*, mit handschriftlicher Einschreibung des Jahres der Entstehung und Veröffentlichung.
16. Titelblatt des von Comenius im Jahre 1652 veröffentlichten Taschenbuches.
17. Comenius' Vorwort im Taschenbuch, veröffentlicht im Jahre 1652.

18. Titelblatt der Ausgabe von Orbis Pictus in lateinischer und ungarischer Sprache aus dem Jahre 1675.
19. Titelblatt der Ausgabe von Praecepta Morum aus dem Jahre 1677, nach Ferenc Tolvaj Menyőfi.
20. Titelblatt von Didactica Magna, übersetzt von Lajos Dezső (1896.)
21. Titelblatt von Didactica Magna, übersetzt von György Geréb (1953.).
22. Titelblatt des Buches von Lajos Dezső "Comenius in Ungarn" (1883).
23. Titelblatt des Buches von Lajos Rácz "Comenius in Sárospatak" (1931.).
24. Titelblatt des Buches von Endre Kovács "Comenius in Ungarn" (1970.).
25. Titelblatt des Bandes "Comenius and Hungary Essays" (1973.) Material der internationalen wissenschaftlichen Sitzung in Budapest und Sárospatak, 1970.
26. Titelblatt des Buches von Mihály Vaszkó "Weltanschauung und Pädagogik von Jan Amos Komensky" (1954).
27. Titelblatt der Ausgabe "Die ungarische Comenius-Literatur V." (1963).
28. Titelblatt des Buches von Béla Takács "Comenius' Sárospataker Buchdruckerei" (1958).
29. Büste von Comenius (ein Werk von Miklós Vay, 1859 – Museum der Wissenschaftlichen Sammlungen, Rákóczi-str. 1.)
30. Statue von Comenius (ein Werk von Pál Pátzay, 1969 – vor dem Gebäude der Hochschule für Lehrerbildung "Comenius").
31. Statue von Comenius im Hof der Hochschule für Lehrerbildung "Comenius" (1969, ein Werk von Pál Pátzay).

32. Comenius-Relief im Beratungssaal der Hochschule für Lehrerbildung "Comenius" (1989, ein Werk von Béla Mladonyiczky).
33. Beide Seiten einer Comenius-Medaille (1970, ein Werk von Viktória Csucs).
34. Beide Seiten einer Comenius-Denkplakette (1986, ein Werk von Béla Mladonyiczky).
35. Comenius und Zsuzsanna Lorántffy (ein Werk von Zoltán Bertha, 1956.).
36. Comenius-Bildnis (1988, ein Werk von Ferenc Czinke).
37. Comenius-Relief im Kollegium, an der Wand der grossen Pforte (ein Werk von András Farkas Dózsa).
38. Comenius-Bedenktafel in der von ihm genannt Strasse.

1

2

3

4 a

4 b

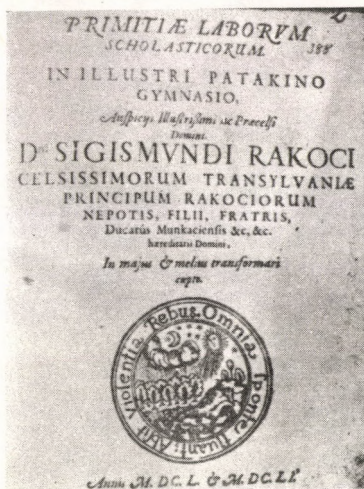
5

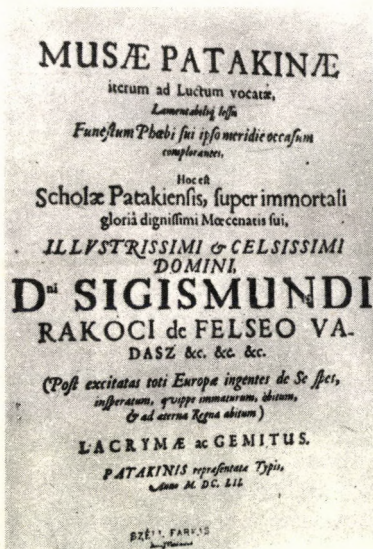
7

6

8

9

ERUDITIONIS SCHOLASTICÆ
PARS PRIMA.
VESTIBULUM,

Rerum & Lingvarum fundamenta
exhibens.

In usum Scholæ Patachinæ editum:
EDITIO TERTIA,
Novâ ac meliori formâ donata, ceterisq[ue] omnibus longè correctius
emissa.

PATACHINÆ.
JOHANNEM ROSENTHAL, 1862.

2. A Vestibulum 1862. évi patachi kiadásának címlapja

10

Eruditionis Scholasticæ
Pars II.

JANUA.

Rerum & Lingvarum Structura
ram externam exhibens.

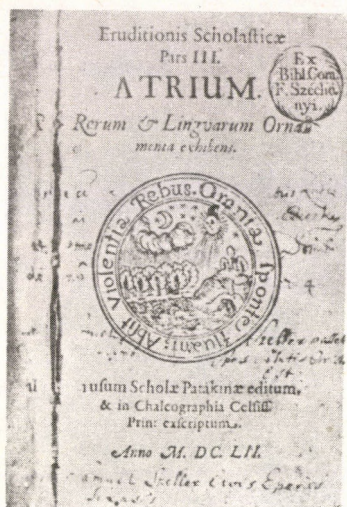

In usum Scholæ Patachinæ

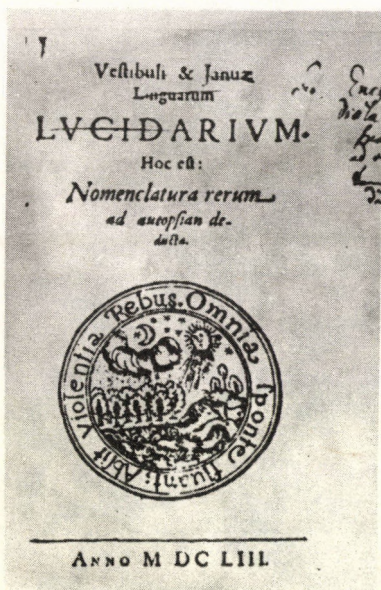
Typis C.E.S. PRING. expressis
Georgius Reinius, ANNO,
M. DC. LII.

7. A Janus 1652. évi patachi kiadásának címlapja

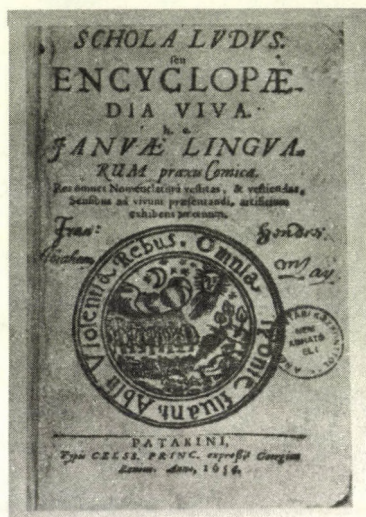
11

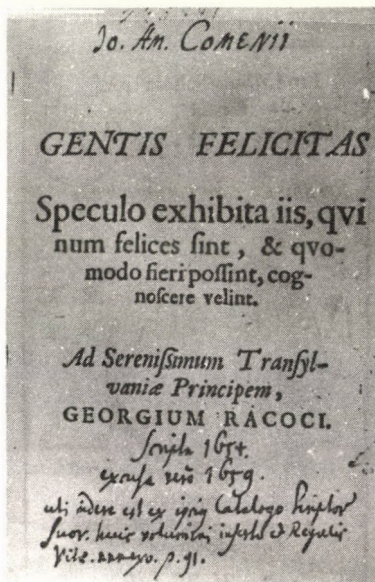
12

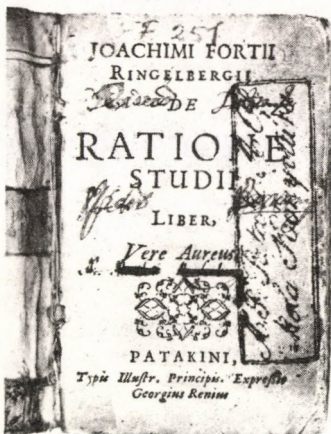
13

14

15

16

Omnibus per gentē Hun-
garicam bonarum Litera-
rum studiosis, & Nobilita-
te & alijs, sapien-
tia amorem

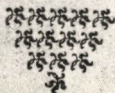
optat J. A. C.

Accidit nuper (non infelicis
casu, ut interpretor) ut Ve-
stratim quidam Libellum prae-
senti, de Ratione Studii, apud me
hic inter Vos hospitantem conspectū,
videlicet perlectum, ad prelo pro-
moveri postulerint. Ego, cui ad au-
genda commoda Vestra nihil prae-
mittere occasionum stat sententia
non denegandum id census: tum ut
nostris alieni accedant, pro concu-
piscā Ingenii Vestri, stimuli, tum

ut agnoscatū, iam Vobis eam con-
gere, gratia Dei, felicitatem, ut
Vobis domus caritur Libri boni. U-
rimini proinde occasio, in nomi-
ne Dei! desiderii Vestri Libra
bona in lucem promovere! in Scho-
la Vestra, Musca Vestra, Manus
& Oculi Vestri, implere! munda
amulatione ad alacritatem alij a-
lios invitantes & incitantes! Ex-
hortantur alij, se & suos: quidni
& Vos? Ignescant alij alij ab alijs
(quomodo a Carbone uno Vobis inca-
descant extincti multi, dato persfla-
tu): quidni & Vos? Facit D. E-
U. S. ut ego in hoc Vobis, quā datur,
gratificandi studio tam sum felix, ut
Vobis accessita undecumq, tributa-
ria reddam Ingenia! Oltineāq,
ut hic ipse alio sub Celo natus Vobis
Gudeatur natus, Fortius! atq, sui
excussor torporis Erpenius Vestram

Vobis feliciter exequias signis
esitantiā! Nihil de meo addo:
præter iteratum Vorum, ut & Vobis
ipso fortissim surgant Fortij, quō
robore induti suis ad simile robur in-
flamment! Aut certe Erpenij, quō
ab accensa semel face saculas accen-
dendo, gnariter alij praeferant in-
optata splendidaq, inter Vos lucis
augmenta! Amen.

Daba. Patakij, libris Janii.
anno 1652.

LEC.

17

JOH. AMOS COMPNII
**ORBIS SEN-
SUALIUM PICTUS**
FILINGVIS.

Hoc est:

Omnium fundamentalium in mundo

rerum, & in vita actionum,

PICTURA ET NOMENCLATURA

Latina & Hungarica.

A' Látható Világ,

két-féle nyelven:

az az:

Minden derekszább és világon lévő dolgoknak

és az életben-válo cselekedeteknek

le-írástólása,

és Deák s' Magyar meg-nevezése.

Mol. I. Könyv. 2. Réz. 19. & 20. verf.

Es vivé az Isten az Adámban a földön lévő minden állatoknak, és az ég-alatt repeső minden madaraknak, hogy látná, minemű névvel nevezhet azokat. És ada az Adám minden állatoknak, és az ég madaraknak, és minden mezsei vadának, tulajdon neveket.

CORONÆ.

Typis & Sumptibus PETRI PFANNENSCHMIEDL
impressit Nicolaus Molitor. Anno 1675.

18

**PRÆCEPTA
MORVM.**

Institutioni puerorum accommodata: collecta primum textu soluto à CL. ac Doct. Viro D. JOH. COMMENIO; Ligato deindè Stylo tradita operà CL. D. SAM. ENYEDI, M. D. Postea verò ex textu utroq; pro moribus teneriorum instituendis Hungarico idiomate Rhythmicè transmissa (neglecto quidem textu soluto) ingenio & calamo

FRANC. TOLV. MENYÖI

p. r. Scholæ LOSONCINÆ Dire-

ctoris; tandemq; publica luci data hac in

dispositione expensis discipulorum su-

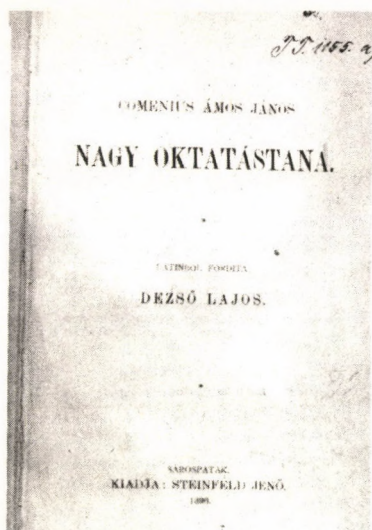
orum, signanter infra notato-

rum Anno 1677.

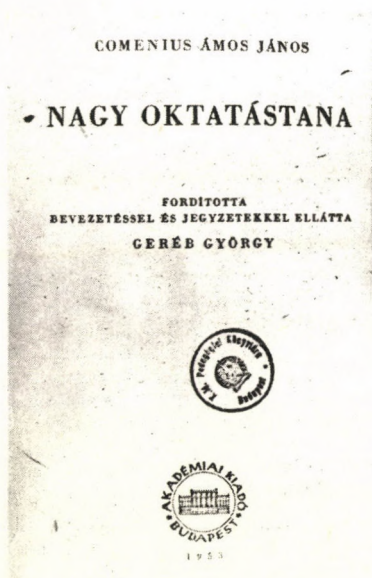
Mense Julio.

19

20

21

22

COMENIUS A. J.
MAGYARORSZÁGON.

1650-1654.

IRTA

DEZSŐ LAJOS.

SÁROSPATAK.

Könyvtári Szolgálati Osztály, a ref. könyvtár mellett.
1888.

23

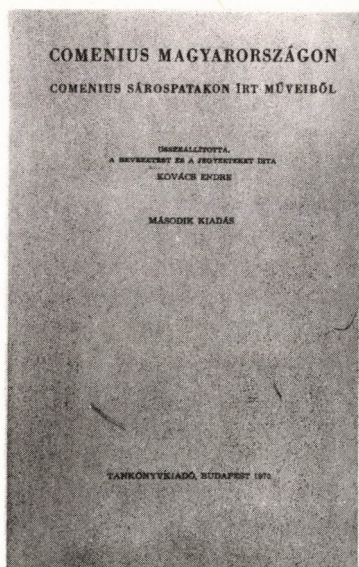
COMENIUS
SÁROSPATAKON

IRTA

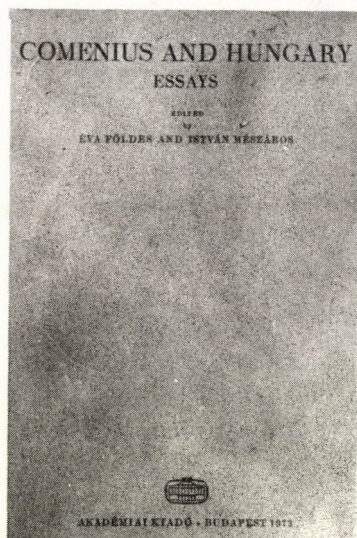
RÁCZ LAJOS

„János... Non mea Polakia Schola, sed
qui docuit meum. In differenda vitam,
ut Vos mea quidem, omnes, vestram uocet
mentem!”

Comenius Budapesti Kiadása

24

25

SZOCIALISTA NEVELÉS KÖNYVTÁRA

81. SZÁM

VASZKÓ MIHÁLY

KOMENSKY AMOS JÁNOS
VILÁGNÉZETE
ÉS PEDAGÓGIÁJA

TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST, 1954

26

AZ EGRI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA FÜZETEI

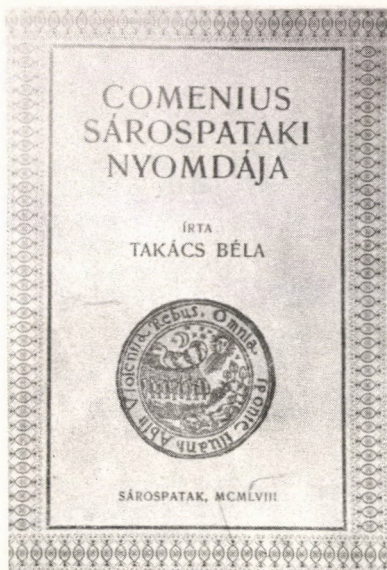
ELŐFIZETŐ
Dr. BENDÉ GÁNDOR
305

Dr. BAKÓ JÓZSEF

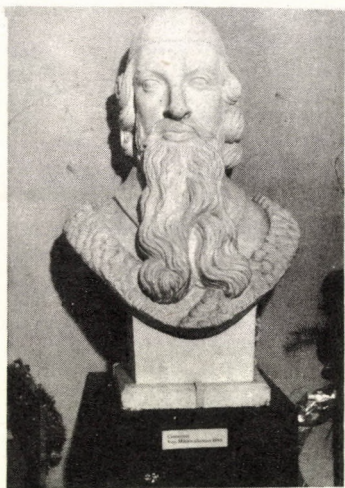
A MAGYAR KOMENIUS-IRODALOM V.

F. K. K. 1958
BUDAPESTI EGYETEM TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRA
IX. 27-35. SZÁM

27

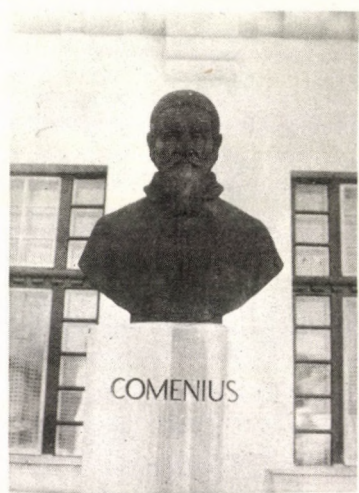
28

29

31

30

32

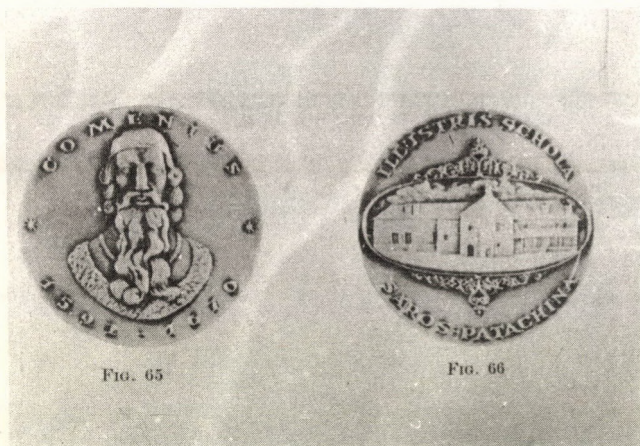

FIG. 65

FIG. 66

33

34 a

34

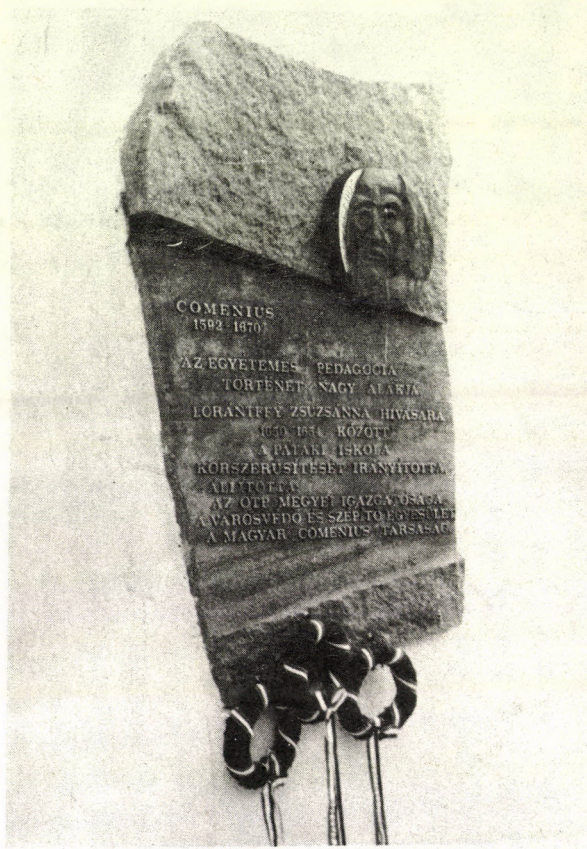
35

36

37

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
I. Részletek Comenius írásaiból.....	7
De Vocatione in Hungariam brevis narratiuncula.....	9
A Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése.....	15
II. Comenius nyomában.....	23
Ködöböcz József: Comenius nyomában Magyarországon.....	25
III. Comenius – kutatások.....	53
1. A Comenius – kutatás hazai helyzete és problémái.....	55
2. Dr. Bakos József: A comeniusi örökség időszerűségének néhány kérdéséről.....	78
3. Dr. Koncz Sándor: Comenius teológiája.....	86
4. Dr. Harsányi István: A tehetségvédelem gondolata Comenius pedagógiai rendszerében....	103
5. Réthy Endréné: J.A.Comenius Egyetemes Tanácskozás c.munkájának didaktikai tanulságai.....	117
6. Dr. Fehér Erzsébet: Comenius magatartás – szabályzatának hazai utóélete (Praecepta morum 1653 – 1791).....	126
7. Szentimrei Mihály: Comenius zsebkönyve a sárospataki Nagykönyvtárban.....	136
8. Dr. Hörcsik Richárd: Comenius és az észak – magyarországi cseh – morva emigráció.....	145
9. Nagy László János: A comeniusi hagyományok ápolása Debrecenben.....	155
IV. Zusammenfassungen in deutscher Sprache.....	161
Vorwort.....	163
In den Spuren von Comenius in Ungarn.....	163
Lage und Probleme der einheimischen Comenius – Forschung.....	165
Über einige Fragen der Aktualität der Erbschaft von Comenius.....	169
Die Theologie von Comenius.....	170

Der Gedanke des Begabungsschutzes im pädagogischen System von Comenius.....	171
Didaktische Lehren des Werks von Comenius "Consultatio catholica"	172
Das einheimische Nachleben des Haltungsreglements von Comenius.....	172
Das Taschenbuch von Comenius in der Sárospataker Grossbibliothek.....	173
Comenius und die böhmisch – mährische Emigration in Nordungarn.....	173
Pflege der Traditionen von Comenius in Debrecen.....	174
V.Képek Comenius pataki emlékeiből.....	177
Verzeichnis der beigelegten Bilder.....	182

